

Пр 205
55

[39]

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ № 55
ПРАЦІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

МИКОЛА ЛЕВЧЕНКО

З ПОЛЯ
ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
Й ЕТНОГРАФІЇ

СТАТТІ ТА ЗАПИСИ

У КИЇВІ—1927

645103

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

М. ЛЕВЧЕНКО

З ПОЛЯ
ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
Й ЕТНОГРАФІЇ.

СТАТТІ ТА ЗАПИСИ.

У К И Ї В І
З друкарні Української Академії Наук
1 9 2 7

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії Наук, акад. *Аг. Кримський*.

Київський Окрліт № 232, 1927.
Зам. № 556. 500 прим.

БОГАТИР ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ В СТАРІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КАЗЦІ.

Про Іллю Муромця і інших київських богатирів багато співають північно-великоруські „сказителі“ в своїх „старинках“ (або, як з-письменська говорить: в „билинах“), — і разом з тим нема тепер таких пісень ані на Київщині, ані в інших місцях України. Тому дехто з великоруських билинних дослідників ладен був гадати, що взагалі богатирська традиція — цілком великоруська і звязується з Київом та Україною хіба географічними йменнями.

Але проти такої думки рішуче промовляють, між иншим, літературні свідчення XVI віку. Історично-легендарна стаття „О начальстве рускыя земля“ (= „Про початок Руси“) в білоруськім Рум'янцівськім збірнику № 358 поч. XVI в. повідає, що „у князя Володимера было храбрыхъ богатыровъ много“¹⁾. Польський історико-географ Стан. Сарніцький у своїй „Poloniae descriptio“ (Варш., 1585) у статті про Київ („Kіovia“) згадує про чудесні оповідання, що їх оповідають русини за своїх героїв, „яких вони звать богатырями, тоб-то пів-богами“²⁾. Польський поет Рей, що народивсь на Червоній Русі, прирівнює кн. Костянтина Острозького „опут bohатыром, о których bajano“ (а саме в своїм „Żwierzyciu“, пис. 1562 р.) і знає навіть київського богатыря-джигуна та дон-жуана Чурила Пленковича; у своїй збірці „Żwierciadło“ (1567) Рей свою віршовану епіграму на шляхту-Чурилів почина так: „Czyguło jakiś gamrat był sławny w Kіjowie“³⁾. А про „Іллю Муравленина та Соловія Будимировича“ пише

¹⁾ А. Соболевський: Къ історіи рускихъ былинъ — „Журн. Мин. Народн. Просвѣщ.“ 1889, июль, ст. 17.

²⁾ „Quod olim Romani de septemtrionalibus et Indianis monstris et miraculis sparserunt, hoc Russi de prodigiis et heroibus suis, quos Bohatiros, id est, semideos vocant, aliis persuadere conantur“. Див. „Descriptio veteris et novae Poloniae“ (Варш., 1585), арк. D, л. 1 обор. На цей уступ книжки Ст. Сарніцького давно вже звернуто дослідничу увагу. В російському перекладі (без латинського тексту) повна цитата — в „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева“ (К., 1874), відд. II, ст. 14. Між иншими — і у А. Кримського в „Історіи Турції“, т. II (М., 1910), ст. 26, та в „Історії Туреччини“, т. I (К., 1924), ст. 170.

³⁾ Тих указівок на богатырство, які можна знайти в Реевих писаннях, довго були не використовували дослідники руських билин, аж доки про ті вказівки принагідно не згадав Олекс. Брюкнер у своїй чималій розвідці: „Mikołaj Rej, studium krytyczne“ (Краків, 1905, ст. 21 - 25). Негайно з Брюкнера зробив цитату Ів. Франко в своїй рецензії на нього („Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові“ 1905, т. 67, № 6, ст. 13). За ними

1574 року Філон Кміта в своєму листі до литовського підканцлера Остафія Воловича. Кміта був родом подолянин, але переважно стояв на сторожі північного литово-руського кордону, наче епічні богатири на своїх заставах богатирських. Тому, коли політичні події польсько-литовської держави 1574 року загрожували йому нелакою і прикростями, він зловіщо написав до Воловича: „prijdet czas, koli budiet nadobie Ilii Murawlenina i Solowia Budimirowicza. Prijdet czas, koli budiet służeb naszym potrzebą“¹⁾.

Разом з тим знайшли низку свідчень XVI й XVII вв. про Іллю Муромця у звязку з його велетенським тілом, що переховувалося в одній з київських церков. Імперський (австрійський) посол Еріх Лясота 1594 року, як їздив до козаків умовлятися про спільну дію проти турків побував у київській св. Софії і бачив у каплиці (Cappellen) уже знищену гробницю Іллі Моговліна, „богатиря (Bogater), за якого чимало байок оповідають“²⁾. Наш земляк, київо-печерський чернець Панас Кальнофойський, що писав на сорок років пізніш од Лясоти, зазначає в своїй „Тератургимі“ (К. 1638), що прочани, як приходять до Київо-Печерської Лаври, зараз починають настирливо допитуватися про святого Іллю, — кажуть, що він має бути велетенського зросту, і звуть його чомусь Чоботько (то вже чом не Бріарей!) та намагаються побачити, який він завдовжки³⁾.

Знайдено було і в українському фольклорі, коли не співані билини, то принаймні прозаїчні перекази про Іллю Муромця. Куліш у „Запискахъ о Южной Руси“ (т. II, К. 1859, ст. 48-57) видав запис Жемчужникова 1850-х рр. про сліпого царевича (тоб-то Іллю Муромця) та Соловія Розбійника. Запис цей, що правда, бліденький, і здебільша те саме доводиться сказати про декільки інших, трохи пізніших, другої половини XIX в. ⁴⁾; часом вони переходять в побожну

зацитував Рея А. Кримський у своїй „Історії Турції“, т. II (Москва, 1910, ст. 26), а пізніш в „Історії Туреччини“ (т. I, Київ, 1921, ст. 170).

¹⁾ Лист Ф. Кміти в повній основі надруковано в „Źródłach do dziejów polskich“, що видавали М. Маліновський та А. Пшездзєцький, т. II (Вільно, 1844), ст. 287-292; та на жаль видавець замість наших літер підставляв латинські, і тому доводиться цитувати Кмітин лист у чужому вбранні. Кмітину звістку про Іллю Муромця використав акад. Веселовський у своїй розвідці „Южно-русскія былины“ II: „Илья Муромецъ и Соловей Будимировичъ въ письмѣ XVI в.“ — (в XXII-му томі „Сборника Отдѣлення русскаго языка и словесности Ак. Н.“, 1881; № 2, ст. 64).

²⁾ Лясотин щоденник видано в Галле: Tagbuch des Erich Lassota von Steblau (Галле, 1866). Котрі уривки торкаються Лясотиного перебування в Киїзі, перекладено по-російськи у виданні „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева“ (К., 1874, відд. II, ст. 15-22). Про Іллю Моговліна див. ст. 17.

³⁾ *Τερατορρηγία, lubo cuda, które były...* w świętodusotnym monasteru Pieczarskim — przez o. Athanasiusza Kalnofoyskiego. Z drukarni Kijowo-Pieczarskiéy, 1638, ст. 70. Цей уступ не ввійшов до „Сборника матеріаловъ для историч. топогр. Кіева“, 1874.

⁴⁾ Див. бібліографічну замітку В. Каллаша: Къ малорусскимъ легендамъ объ Ильѣ Муромцѣ, в „Этнографическомъ Обзорѣніи“, кн. III (М., 1889), ст. 205. Серед матеріялу, що позазначав В. Каллаш, цікавіший од інших — тісно звязаний з топографією київського Полісся запис Руліковського в виданні Краківської Академії Наук: Zbiór wia-

легенду про розбійника-кровозмішника. Є записи й із ХХ віку ¹⁾. Серед усього українського фольклорного матеріалу найхарактерніша й найбагатша на подробиці — тая правобережна казка про Іллю Мурина, що зміст її чи фабулу переказано лиш по-російськи у професора московського університету (потім російського академіка) Всеволода Міллера в „Матеріалахъ для исторіи былинныхъ сюжетовъ“, а саме в розділі IV: „Илья Муромецъ и Ерусланъ Лазаревичъ“ (= в XII книжці „Этнографическаго Обзорнія“, М. 1892, ст. 122-125). Уваги вона варта ще й через те, що належить не до новітніх записів, зроблених уже після того, як усі землі російської держави сполучала між собою залізнична мережа, а друкарні порозповсюджували не один і не два друквані тексти великоруських билин. Звістки про цю казку Вс. Міллер подав отак: „Записана еще въ 1860-ыхъ годахъ гдѣ-то въ Волынской губерніи, но еще не издана. Полный текстъ сказки, по словамъ В. В. Каллаша, давшаго мнѣ возможность воспользоваться ея содержаніемъ, будетъ напечатанъ въ Киевской Старинѣ“ (ст. 122).

Коли ми переглянемо річники „Киевской Старини“, то побачимо, що В. Каллаш не додержав своєї обіцянки: так і не надрукував тієї, аж надто важливої, казки про Іллю Мурина. Тяжко довідатися тепер, куди й текст той подівсь, який у нього був, бо Каллаш уже помер (на-припочатку Жовтневої Революції ²⁾). Тільки-ж мені здається, що оригінал згаданої казки знаходиться не де, як в Українській Академії Наук, а саме в архіві акад. А. Е. Кримського. Той цінний архів складається з трьох відділів: а) матеріали, що збирав ціле своє життя А. Е. Кримський (і орієнтальні, і українські); б) архів покійного Миколи Білозерського, що передала А. Е. Кримському Білозерського вдова ³⁾; в) матеріали, що дісталися А. Е. Кримському 1896 р.

domości do antropologii krajowej, т. III (1879), відд. етногр. ст. 67-69; у Руліковського Ілля, вигоївшись од сидячки, убиває „гайдамаку Соловія“, що перебував у пуці коло теперішнього села Соловіївки (Радомиського повіту), а Соловієва жінка та діти жили в с. Грузці (повіту Київського, коло Бишева); „skazkę tę opowiadał włocłianin ze wsi Solowijówki dziedziłowici tejże р. Erazmowi Michałowskiemu“ (ст. 69; на жаль, Міхаловський записував не українською мовою, а по-польськи). — Реєстр, поданий у В. Каллаша, можна доповнити катеринославськими записами, що один з них — у Д. І. Яворницького: „Илья Муромецъ въ переказѣ малороссійскаго слѣпца“ (Киевское Слово 1889, № 659, або „Елисаветград. Вѣстникъ“ 1889, № 92). Дуже непевний запис П. Мартиновича в „Киевской Старинѣ“ 1904, липень-серпень, ст. 40-45 (од лірника Пашківського) друквано вже в ХХ віці.

¹⁾ Сюди відносимо й зазначений у попередній нотатці текст П. Мартиновича, що опублікований у „Киевской Старинѣ“, 1904, июль-авг., ст. 40-45. Тільки-ж він вартости не має, бо такі подробиці, як „князь Владимаръ“, „Смородына-ричка“, „по всемъ Билимъ царстви“, „зелене выно“ і ин., виразно показують, що перед нами переповідання з новішого великоруського оригіналу, а не стародавній український переказ.

²⁾ Мені, на мої листовні запити, написано з Москви, що помер В. В. Каллаш мабуть чи не в січні 1918 р., застудившись на черговій нічній варті коло того будинку на М. Нікітській вулиці, де він жив.

³⁾ Значну частину вже здано до Етнографічної Комісії Академії Наук, а частина — ще не розібрана до пуття.

од його вчителя П. Г. Житецького. Серед останніх були і власноручно писані папери самого П. Г. Житецького ¹⁾, але побільше — то рештки з архіву „Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества“ поч. 1870-их р.р. Поміж ними — велика стара збірка волосного писаря Димінського, де міститься багато подільських казок, легенд, вигадок, *fabliaux* і т. ин. Записував Димінський найбільше мабуть в 1860-х рр., хоч покійний П. Г. Житецький, передаючи цю збірку А. Е. Кримському, казав: „Здається, почав він записувати ще в кінці 1850-их р.р.“ ²⁾. На запитання А. Кримського: „Де-ж писарював той Димінський?“ небіжчик П. Г. Житецький одказав: „Не пам'ятаю: чи на Ямпільщині, чи в Ушицькому повіті, чи де?“ Спостережливий лінгвіст-діалектолог О. Б. Курилова, з'аналізувавши мову записів Димінського, рішуче одкинула думку про Ямпільщину. Швидче вже, каже вона, можна-б було говорити про повіт Ушицький (очевидячки, про північну частину); тільки-ж усі діалектичні дані в своїй сукупності найбільше вказують на Проскурівщину. До цього-ж висновку веде й географічна номенклатура казок та вигадок. — І от казка про Іллю Мурина міститься в Димінського збірці на л. л. 331-335 (in folio великого бухгалтерського формату, писаних з обох боків, тоб-то на десятиох сторінках). Із скрипту одразу видно, що цюю казку хтось уже копіював, бо нечиткі слова (а Димінський, дарма що писар, мав руку дуже не розбірну) той „хтось“ пообкреслював чорнилом навкруг; живовидячки, зробив це переписувач, не вчитавши Димінського одразу. Покійний В. В. Каллаш (так само як і А. Е. Кримський) учивсь у Колегії Павла Галагана, був учеником П. Г. Житецького і підтримував із своїм учителем зносини й опісля, вже й до Москви переїхавши. Можна гадати, що в один із своїх приїздів до Києва (чи не в-осени 1891 р.?) В. Каллаш похвалився П. Г. Житецькому своїми тодішніми студіями над Іллею Муромцем — і П. Г. Житецький дозволив йому списати текст української казки про Іллю Мурина із збірки Димінського. Як же з Каллаша не був лінгвіст, а тільки історик письменства, то він легко міг подільську мову Димінського (та ще проскурівську, на межі з Волинем) взяти за волинську.

Чи правдивий мій здогад, чи ні, я однаково вважаю за доцільне спублікувати Димінського запис. Писав Димінський ярижкою (з *ы*, з *и* зам. *і*, з *ѣ* на кінці слів, з *ѣ* = *є*, з *іо* зам. *йо*), але ми переводимо його транскрипцію на наш звичайний правопис, не змінюючи одначе ніяких діалектичних особливостей його говірки. Та ще додано у нас знаки розділові, яких у Димінського було не гурт.

¹⁾ Цілу скриню словникових карток з виписками П. Г. Житецького із стародавніх українських пам'яток передав акад. А. Е. Кримський до академічної Комісії Історичного Словника української мови.

²⁾ На кінець і навіть іще на середину 1350-их років дає вказівку запис Димінського: „Що говорять у Петербурзі про війну“ — це-ж про Севастопільську війну 1854-1855 р.

Ось текст казки:

Був чоловік і ни мав дітей, но їдного сина, і той син ни ходив на своїх ногах через 45 літ. Али старі їдного часу пішли в поли, а до него приходит Господь і Святий Петро і Павло. Господь каже: — „Встань Ілля Мурин, і дай нам чого ся напити с комори!“ — „Коли я не можу встати! Мині вже 45 літ, та я не хожу на своїх ногах“. Господь дає ему паличку і каже: „На! на тії палитці важся, то встаниш“. Він взяв, на тій палитці став, приніс з комори шанок напитку. Господь каже: „Ану-но, Ілля Мурин! сам той напій випий!“ А він, як потягнув — і всьой за раз випив. Господь каже: „Ходи тепер зо мною надвір“. Вийшли надвір, дивляться: така скала, що трудно оком зглянути. А Господь каже: „А-ну, попробуєся с том скалом!“ Він як взяв за тую скалу, три рази перекинув! Господь повідає: „Що ти тепер, Ілля Мурин, думаєш?“ — „От тоє думаю, що якби міні ту був слуп залізний, то би-м 3 рази світ обернув“. Господь каже: „А ну, ще піди, принеси нам того напою с комори!“ Він пішов і знов приніс еден шанок. Господь каже: „А ну, ще другий випий!“ Він як випив той всьой, Господь повідає: „Ходи, знов ся попробуєш с тою скалою!“ Він як вхопив другий раз, то іно два рази перекинув, а третого не годин, бо му Господь сили виймив. — „Ну, ти тепер, Ілля Мурин, будеш богатир над всіма богатирами“.

І взяв Господь і пішов від него. А він посидів в хаті трохи і думає собі: „Понесу я свому татови трохи трунку“. І взяв тую барилку, що в нії може з 40 відерок, під паху — і нисе. А стара дивиться: „А диви-но-ся: наш син нисе нам трунку напитися!“ А старий повідає: „То ни може бути, щоби кривий ніс!“ Али дивиться: правда! Приходит до них і каже: „Що ви? полуднаєти?“ — „Таже полуднаєм“. — „Вже-сьти багато накорчували?“ — „Не, небогато“. — „Нати, напийтися трунку, а я вам трохи викорчую“. Як взяв корчувати, то за раз дуба вирви!). І як взяв корчувати, то за годину, заким батько пополуднав, то зробив з на-п'ять день вораня. А батько каже: „Буди з мени!“ — „Ну як буди, то буди! Ходіт до дому“.

Приходят до дому, — він каже: „Ідіт-но, тату, до пана і купіт міні доброго коня!“ Пішов батько до пана, купив такого коня, щоб ся на нім муха рошшіхнула. Він положив на него руку, а той кінь впав доземлі. Він каже: „То не здась. Заведіт назад его“. Взав-пішов він сам до другого стада, али іде стадник, повідає: „Ходи скоро, Ілля Мурин, я вже тобі 2 роки коня пликаю“. — „Де ж він?“ — „А онди, пасится“. Таке лоша нездали, іно плюнь та покинь. — „А ну-но, его злапай!“ Він злапав. Ілля Мурин сів на него, — він стоїт. І заплатив ему: „Спасибіг тобі, жи-сь міні випливав без два роки коня“. Приводит додому. Батько каже: „Нашо ти таке лоша купив?“ — „Не! то лутший, як тамтой був!“ Він як его зачав водити, того коня, то ще ся більший зробив кінь, як тамтой. — „Ідіт-но міні,

1) == вирве (час майбутній).

тату, до коваля, щоб міні зробили меч і копію“. Єму коваль зробив, али ніхто ни може его піднести, бо дуже тяжко. Він заплатив тому ковальови, а сам взяв тоє копіє і меч і пішов. Копійо важило 50 пудів, а меч 40. Приходит додому, постилив на того коня мішок; али ще ни має ані шапки богатирской, ані сідла.

Али сідає на коня і їди без шапки; взяв своє меч і копію і їди. Приїзжає в ліс, — іде чоловік напротив него: Ей, Ілія Мурин! там єсть богатий, називаєся Соловей. Він свистом народ побиває; він як свисне, то дуби з коріньом вириває. Ни їдь, бо тебе вб'є ще!“ — „А! він мене не заб'є! — поїду“. Підїздит під палац, а той богатир-Соловей сидит в третім пьонтру. Як свисни раз, аж дуби вириваються з зимлі. А той таки й їди! Али як свиснув знов, — а під ним ся кінь спіткнув. Він до коня, повідає: „Ну, вражий сину, не спотикайся!“ Соловей дивится, що він такий їде, — і впав з третього пьондру! Як впав, али не вбився, тільки тікає. Той, як здогонив Соловея, як вдарив в плічі копієм, — а він впав. А той взяв, прив'язав его до коня і приїздит до него, і давай розбивати двері. Приходит до тих двирий, а їх 12, і всі — чавунові. Він 11 розбив, а вона взяла поставила спринжину в дванадцятих двирох, щоб его забити і коня. Кінь, інє став на тую спринжину, — а єму хтіла впасти на голову, а він відірвав і кинув. Приходит до покою. Стара сидит, а єї дві дочки на третім пьондру. І просятєся, щоби він їх ни бив, то „котру хочиш, то піде за тебе“. Він каже: „Я поїду в світ, і як не найду кращої, то тебе-котру возьму“.

І взяв і поїхав з тим Соловейом, що коло коня прив'язав. Приїзжає в город і заїзжає до великого купця¹⁾. Купець злякався: він ся сподівав з другої дороги богатиря, що має его побіжати, а туй той приїхав! Він ся его питає: „Як ти пириїхав, коли ту Соловей люди голосом побиває?“ — А він каже: „От він є коло коня!“ І купець просит его до хати. Він каже, що „нима такої хати, щоби підо мною витримала!“ — „Ни! єсть!“ Приходит, — а там підлога жилізна. Він стани, — під ногами ломит; сяди — крісла ся ломлят; лях на лушко — і лушко ся поломало під ним. Він (бере) погостився там — і виїзжає.

Їди дорогою, дивится: їди другий богатир. А він того кинув по дорозі. І каже їден до другого: „Розїзжайся!“ І зїзжаються до купи, і вдарилися копією єден другого, — ані жадин не вилитит із сідла! І другий раз вдарилися, ані жадин не вилитів. Вдарилися третий раз, — і той, що їхав, вилитів с коня. Мурин его зверху приступнув, а той ся в него просит: „Даруй житьом! Будеш рідним братом!“ Вн єму подарував. І сідають на коні і їдут. Надибають на дорозі трумно. І каже: „Ану я, Ілія Мурин, ляжу в него!“ Лях він в тоє трумно. Мурин стукнув копією тридцать разів в трумно, — 30 обручів наскочило. І взяв его коня і зброю, а его покинув.

¹⁾ Як бачимо, замість „великого князя“ Володимира тут „великий купець“.

В'їзжає Мурин в долину, дивиться: незміренного трупу лижит побитого, і нима нікого коло него. Він перїїхав через тую долину. Дивиться: стоїт в другї долині палатка, і там стоїт кїнь богатирскїй. Він приїхав до тої палатки. Дивиться: він спит. Взяв, коло неї поставив свої коні і дав їм ярої пшиниці, а тамтого відігнав. Входит під палатку і хочи его бити, а подумав собі: „Що-б я був за богатир, щоб я сомлячо бив!“. Взяв постилів собі і лягає коло него. Іно тільки лях, али як засне, то 12 суток спит. Іно-тільки зачав дрімати, а той стає.— „Е!“ каже: „мого коня відігнав, а свого поставив! Я тобі тепер смерть зроблю!“. Али подумав собі: „Що-б я за богатир був, щоб я сомлячого бив? Ней-но він ся виспит“. Той встає і каже: „.....“¹⁾. Стают обєдва і сїдают на коні і б'ються,— али оба собі рїмні. І другий раз нічого ни зробили єден другому. На третий раз, як вдарит Мурин в голову мичом,— на двоє (злитів) розїтьтяв. Взяв его коня, бере і їде.

Приїзжає в долину,—дивиться: спит панна. Бере і жартує з нею. Пожартував з нею і каже: „Чи є де сильніший від мени, а ладніший від тебе?!“. Вона каже: „Ни могу сказати, чи єст сильніший від тебе. А від мени ладніщя є“.— „Де?“— „В тїї і в тїї зимлі, но-що коло неї стоїт на часах“. Він приїздит там, а той богатир спит. Він махнув мичом, стяв голову, а толуб стоїт. Він поставив коні—і до тої панни. Єст дванайцїть жилїжних двирий. Він розбив, приїшов до тої панни і жартує з нею. Вона каже: „Як ти мині того змию заб'єш, що 30 голов має, заб'єш, то піду за тебе“.— „Дай же мині десїт бочок смоли, і придїва 30 кїп ручайок!“. Вона єму дала. І він ся смолою обвинув,— [в] придїво і смолу,— пішов забрав коні. Їде до неї і каже: „Як буде мене побїжати змий,—ни дайте мени (sic)“. І їди до неї. Дивиться: вилитів змий. Як злапає его — і дусити! а він мичом відрубав єму 20 голов. А 10 осталося, і сам впав на землю, а змий на него. Му-рин як крикнув на коні: „Ни, дайти мині!“ Коні як вдарат копи-тами, іно змий голови повивалював. І кричит: „Даруй мині житьом! Дам тобі дорогозлоцянного камїня“. І каже: „Смотри! як ти мене здуриш, то я тобі дам!“ Він взяв его на себе і пішов з ним в воду; припав на дно, він взяв той камїнь і винїс его наверх.— „Ну, тепер я тебе пускаю с 10 головами, і не будеш ти в мени, а я в тебе!“ Приїздит до дому — і бере женится с тою панною.

І зробив с того камїня сигнат собі і жїнці, а ще ся лишило кавалок. Він ще зробив для хлопця єдин,— а сам взяв і виїхав з дому. І заїхав в другу землю, і заїхав під богатирскїй двір, і там 12 двирей. Він взяв, тїї двері порозбивав, і приходит до покою. А там 12 богатирів—і 11 нїц єму ни кажут. От єден єму каже: „А ти шо за їден?“ Він, як его злапав за вус — і трїпнув ним до землі, аж вус вирвав. Приходит до третого покою: ще ладніша панна стоїт за склом,— ще ладніща, як тамта. Він сбив скло і дїбрався до тої панни, і за жїнку забув: жиє з нею.

¹⁾ Двох слів не можна розібрати, бо чорнило розпливлося й розмазалося.

Его жінка мала хлопця, а він не знає. Той хлопець росте по мінутах, ні по годинах; і тому хлопциви 2 роки,—то ще крепший, як его батько. Каже: „Мамо! може, ще де є по мому дідун[ь]ові меч?“ Вона каже: „є!“. Він як взяв тую копію і меч і витягнув з землі і каже: „А в нас нимає сідла?“—„Не, нима!“ Али він сів на коня, що ще зістався по его дідови, і їди. А мама плаче і каже: „Де ж ти їдиш?“—„Їду за татом!“ І поїхав. Підїхав під той самий город, де его батько; а коні як заржали, аж мури потріскали. Мури виходит: „Чого ви?“—„Ой, їди на нас неприятіль!“ Він сів на коні і їди. Дивиться: їди так, як копиця сїна. І каже еден на другого: „Биймося!“ Б'ються. І Мури як витяв в груди—і зміг сина своего. Приписнув его копією,—та й дивиться: є дорогоценний сегнат на пальце. Каже: „Як твій ся батько називаєся?“—„Мури“.—„Ну, то ти мій син!“

І їдут до м[ам]и, і живот вже.

І ему приснило, що его бабі і дідови, а татовому батькови і мамі, повибирав богатир вочи і в тюрму всадив. І сїли на коні і їдут в той край. Приїздят там, али виїздит напротив него богатир. А син каже: „Тату! я поїду сам до него“. І як ся розїхав, як вдарив его,—і той старий богатир вилитів с коня. І той его забив. І приїхали до тої тюрми і питаєся: „Хто вам, тату, вочи повибирав?“ Той розска[з]ав і каже: „Як би ти міні так зробив, щоби я бачив! [а] то я ни знаю, чи ти мій син!“ І батько каже: „В тії і в тії землі єсть богатий ¹⁾, і має під собою 12 богатирів. Як ²⁾ бись его дістав і помастив очи, то би я обачив“. Він бере—їде. Дивиться: лжит богатир, ему голова відбета, і лжит на дорозі. А голова каже: „Ни їдь до него, бо ще і тебе вб'є!“ Той каже: „Пїду!“ А вона каже: „Витягни ж с-під мої голови меч! То я ни знаю, чи ти сильний, чи не: всіх витягало дванайцїть, та ни [в]итягнули“. Той взяв і їдною рукою витягнув.—„Ну, добрий ти хлопець!“ так голова каже: „Береш—і їдь до него. І дивися: їх буди 12. То еден,—той, що сидит,— скаже; „чого ти приїхав, Мури? чи ся воювати, чи ся мирити?“ то ти скажиш: „Не! миритися“. І будеш з ним стояти, то вдариш его моїм мичом, то его розїтнеш. Іно-тїлько не бий ³⁾ его мичом другий раз, бо він вожіє, бо то ни справидлий богатер, али він с чортом воює“. І той приїхав до него. Дивиться: стоїт їх одинайцїть, а він сидит і питаєся его: „Чого ти приїхав, Мури? чи ся бити, чи ся мирити?“ Той каже, що миритися. Іно-тїлько зрімнявся з ним, як вдарит его тим мичом, аж на двоє розїтьтяв. А тії его слуги кричат: „Бий же ще раз! поправ! бо то шельма, недобрий!“ А вони так хтіли, щоби ще раз вдарив,—то він вожіє. Али він ни такий був: ни поправляв другий, тїлько витяв з него серце і поїхав. Їди. Нагадав собі, що то лжит на другі дорозі забитий богатир. І він приїхав до него, взяв зложив голову до толуба і помастив тим серцем. І він вожев (sic) і подзїнкував ему за тое, що его від смерти відкупив. І приїхав до

¹⁾ богатир. ²⁾ В оригіналі: „Ябь“. ³⁾ В рукопису: „не бывъ“.

тої тюрми, помастив батькови і мамови очі! Тай зараз зобачили і подзінькували такжи свому синови за тоє, що побачив від него і визволив его с тюрми. Тай тогди взяв той Мурин свого батька і маму до себи, і вже жили.

Правда, що він тепер такий великий богатир, що навіть і в світі такого нима. І як він потім всім справляв баль, то я був, їв-пив, по бороді тикло, а в горлі сухо було. І як вийшли на іграцію, що так стріляли кулями-порохом, а потім гнойом, али я — знаєти — напився та й вліз в гній. Али як не стало їм гною, то вони мною як зустрілили, то я аж ту залетів і вото вам тамтую прахтику справидливу збрихав.

Друга половина цієї казки про Іллю Мурина збігається, як бачимо, з епізодами славетної казки про Єруслана Лазаревича. Відома вона в старих списках, що найменше, з XVII в.¹⁾, тільки ж безперечно знала Русь казку тую про „Уруслана Залазаревича“ ще й перед XVII в. Позичено її не від кого, як од тюрків, бо на це вказують дуже потюркізовані форми власних іменнів, як от „Уруслан“ замість перського „Рустам“ і т. ин. А тюрки цю казку, як відомо, позичили з іранського епосу. Іранський епос найбільше вславився в літературній обробці „Шаг-наме“ великого Фирдовсія²⁾, але розповсюджувавсь він серед народів іранської культури й усним шляхом.

Примітка про мову казки. О. Б. Курилова, характеризуючи говірку записів Димінського як проскурівську, разом з тим зазначає, що у Чубинського (т. I, вип. 2, ст. 1) згадано про етнографічну Димінського діяльність і в повіті Ушицькім.

Двічі в казці читаємо „богатий“ замість „богатир“. Чи це помилка письма, чи таки й треба читати „богатий“, тільки з наголосом на кінці?

¹⁾ За рукописом XVII в. видав казку про Єруслана Лазаревича Костомаров: „Памятники старинной русской литературы“ т. II (СПБ 1860) ст. 325—339. Краший варіант В. М. Ундольського: „Сказка объ Урусланѣ Залазаревичѣ“, за рукописом XVIII в.—опублікував М. С. Тихонравов у своїх славнозвісних „Лѣтописяхъ русской литературы“, М. 1859, т. II, кн. 4, відд. II ст. 101—128.—Пізніш, уже 1894 р., М. Тихонравов у спілці з Вс. Міллером видали в Москві збірку: „Русскія былины старой и новой записи“, де подається в п'ятьох старовинних текстах історія про Іллю Муровця.

²⁾ Порівняння казки про Єруслана Лазаревича з епічними іранськими повістями про Ростема (Рустама), улюбленого героя в „Шаг-намѣ“, див. у Стасова: „Собрание сочинений“ т. III, СПБ 1894, ст. 948 і д. (вперше надруковано в „Вѣстникѣ Европы“ за 1868 р.).

ЗВІСТКИ ПРО ТУРЕЦЬКЕ „БЕГАДУРСТВО“ ТА ПРО УКРАЇНУ Й СХІДНЮ ЄВРОПУ 1-ШОЇ ПОЛОВ. XVI В. У ФРАНЦУЗА ГІЛЬЙОМА ПОСТЕЛЯ.

I.

Українська Академія Наук 1926 р. видала в світ чималу книгу В. О. Кордта: „Чужоземні подорожі по Східній Європі до 1700 року“ (К. 1926; 208 ст.). Та спиняється В. О. Кордт у своїй старанній праці тільки на тих західньо-європейських письменниках, котрі сами побували на території давнішої Росії, теперішнього С. Р. С. Р. А вже ж, безперечно, цікаві можуть бути звістки й тих людей, що в наших місцях сами не бували. Іноді вони могли писати за оповіданнями самовидців-подорожніх, іноді—знов—їхні писання мають для нас інтерес з того погляду, що наочно показують, як собі уявляли нас, нашу територію і нашу історію вчені Західньої Європи. Тому приміром К. Бестужев-Рюмін у I т. своєї „Русской истории“ (СПБ. 1872) там, де він говорить про джерелознавство й подає спеціальний розділ (XI): „Сказанія иностранцевъ“ (ст. 165-208), заводить до тієї рубрики в сіх-таки тих, хто писав про Росію, а не самих самовидців.

Ані в Бестужева-Рюміна, ані—здається—де-інде, ми не стрічаємо імення Гільйома Постеля, першого професора східніх мов у Франції (з 1538 р.),—ученого, який поміж іншими мовами знав і слов'янські та й гордовито заявив був, що може од Франції до Китаю зробити подорож *sans truchement*—без усякого драгомана ¹⁾. Постелеві належить трьохтомова праця „Про Турецьку державу“ (або йнакше: „Східні історії“), що світ побачила допіро 1560 р.: „De la Republique des Turcs“ (у Пуатьє MDLX). Але, як видко з посвят і, в ряди-годи, з самого контекста, написав свою книгу Постель значно раніш од 1560 р.: дещо—на місці в Туреччині (1535-1538), найбільше-ж у Франції 1542 р.,—а додаткові вставки робив ще й бл. 1546 р., у звязку з своїм другим перебуванням у Туреччині. Себ-то писав Постель ще перед заснуванням Запорозької Січи.

¹⁾ Про Постелеве життя див. докладно у акад. А. Е. Кримського: „Вступ до історії Туреччини, 3 вип. Європейські джерела XVI в.“ (Київ 1926, ст. 88-96) і в давнішій його-ж-таки роботі: „Первые шаги западно-европейскаго востоковѣдѣнія въ XVI вѣкѣ“ (1903, в т. II, вип. 3 московських „Древностей Восточныхъ Имп. Моск. Археологич. Общества“). Та од акад. А. Кримського, мого шановного вчителя, здобував я й усні поясіння, за які—звичайно—повинен скласти йому тут подяку.

Я взяв був на себе труд перестудіювати книгу Г. Постеля з дуже вузькою метою: мені хтілося пошукати, чи нема там якихсь указівок або натяків на існування у нас богатирської епічної традиції в XVI в. Таких свідчень, тобто про богатирство наше, я у Постеля не знайшов: знайшов лиш дещо про „богатирство“ у турків XVI в. Але zarazом натрапив я у Постеля на скількись інших уступів, цікавих для історії нашої етнографії в західній Європі, цікавих тим, що вони вимовно ілюструють, як дививсь на нашу народність і на наших сусідів один з найкращих європейських сходознавців XVI віку.

II.

Думається, що певний для нас інтерес можуть мати ось які уступи з Постелевої праці:

Т. III, стор. 76: „З півночи [межують із Турецькою державою] московити, червоноруси (*Russes rouges*), волохи та гірські угорці з Семигородщиною“.

Т. I, стор. 34. „Більшина не вільниць у турків—це християнки-черкаски з-поблизу Дона й Темеринди (давніших Танаіса та Меотиди), мінгрелки з-поблизу Вірменщини, та з Волощини, або Богдану, з Сербії, з Босни, з Трансильванії, з Угорщини, із Славонії, із Сицилії, з Італії, з островів, взагалі з усіх християнських країв, де турки мають перемогу. Невільниками не бувають греки, бо платять [річний] податок, жида—бо платять будь-коли, вірмени—бо їм надав такого привілея Мохаммед, адже колись вони дали йому притулок, будши як і він несторіяни. Венеціянці, доки жили в мирі з турками, а це тяглося більше як 40 літ, не бували турецькими не вільниками, принаймні з султанського відому. Оце такі бувають жінки у володаря“.

Т. III, стор. 18. „Є чимало багатих купців, які закупають для султана не вільників і не вільниць—на Чорному морі, там де мінгрели, черкаси, московити, руси (*des Rousses*), литовці; і котрі найкращі—тих презентують йому, щоб здобути за них подвійну ціну, або запобігти ласки. Дівчат одсилає володар до свого царгородського сералю, до султанш, як сказано в першій книжці. Найгарніших хлопців він задержує в своєму сералі, коло себе, а нетаких гарних—одсилає куди-інде, як-от до Галати, Магnezії, Адріанополя, Бруси, де їм і дають путяще мусульманське виховання“.

Т. III, стор. 39-40. „Турки на війні звичайно покладаються не на зброю, ба на прудкість коней, а ті вояки, що мають звичку орудувати зброєю, зуться „делі“ („шалений“), або „бегадур“ („хоробрий“, *vaillant*). Вони збираються в гурт, так—людей на 200-300, і виряджаються до ворожого табору, щоб вивідати справи, або чинити інші сміливі вчинки: засідки чи інші небезпеки. „Шаленими“ („делі“) вони зуться тому, що своєю волею, без страху, йдуть вони на видющу

смертельну небезпеку. „Бегадурами“ (vaillants) звуться вони тому, що, коли щасливо повернуться, то їх високо цінують і нагороджують¹⁾.

„Вони одяг носять зовсім не такий, який буває в інших, а саме— на голові величезну шапку в формі мірки-четверика, що звисає аж на плечі; на ній пір'я, або два орлячі крила; на ногах— остроги, завдовжки із стопу, на угорський лад; лев'яча, або леопардова шкура—на плечах;—особливо так одягаються ті, котрі вбили одного або кількохсь ворогів у ворожому-таки таборі. Правду кажучи, більше варті вони ймення „делі“ („шалений“), ніж „хоробрий“. Ніколи їм не дають вищих посад, бо мозок у них слабенький, але їм дають триста чи більше „султаніїв“, або дукатів річно, щоб ці бідолахи були ще сміливішими“.—Ця Постелева звістка, яка з такою докладною мальовничістю свідчить про цілковиту живучість „богатирства“ (чи „бегадурства“) у турків-османів 1-шої полов. XVI віку, каже нам згадати про той факт, що і в нас той самий термін „богатир“ був у XVI віці зовсім живий²⁾. І от при близьких стосунках України й Туреччини XVI в. могло, мабуть, траплятися й так, що наші тогочасні люди уявляли собі своїх билінних богатирів саме такими, якими вони бачили живих „бегадурів“ турецьких.

Т. II, стор. 25. „Татари зайняли землю од своїх далеких гір до полів Росії (Russie), Литви і Польщі. Бо цар московитів, перед тим як зробився християнином грецької віри, був володарем однієї орди згаданих татарів“. З цими Постелевими словами треба в'язати й трохи дальшії:

Т. II, стор. 27. „Од татар вийшла держава не тільки Великого Хана, але й [перська] держава Софі та ізмаїлітських [= мусулманських] орд, сусідніх з морем Понтійським, і християнська держава московитів, яка більше вже ніж 200 літ (М. Л.: писано 1542 р.) не дає отим татарам набігти на Європу отак, як вони те звичайно робили частіш ніж кожні 25 літ“.

Т. III, стор. 81-82. „Близько того самого часу [= поч. XIII в.] почалася проповідь Мохаммедової віри сусіднім татарам, що давніш були поганями та ідолопоклонниками. Одна їх частина навернулася до Мохаммедової віри літ сто пізніш після того, як московити зробилися християнами. Інші—ні“.

„Тоді-ж-таки прийшло чимало вояків Татарщини з-поблизу Чорного моря, з так зв. Темеринди, або Меотиди, та з Дону, або Танаїса, які були наполовину фіги, наполовину виноград, себ-то наполовину мохаммедани, наполовину християни. Вони зайняли частину Великої Вірменщини, називаючи себе черкасами (Circassi), себ-то хоро-

1) Тут Постель, живовидячки, не мудруючи повторює пояснення, дане йому турецькою мовою. По-турецьки „бега“ значить „ціна“,—і той, хто казав Постелеві, що „бегадури“ звуться так тому, що їх високо „цінують“, добачав у першій половині цього терміну не що, як слово „бега“. (Цю філологічну увагу подав мені акад. А. Кримський).

2) Див. у нас вище ст. 3-4.

бристи. Якже їх не вистарчало на те, щоб довго подержатися, то вони подалися до єгипетського султана, як раби, і назвалися мамлюки, себ-то піддані володареві чи цареві. Од них, через їхню хоробрість головним чином, повстала назва — держава Мамлюків і Черкасів, бо вони так хоробро її обороняли, або нападали на інших, що навіть султани вибиралися з-поміж них. Решта з цих грекохристиянських черкасів (*La reste de ces Chrestiens Grecs Circassi*) ще й досі перебуває коло Чорного моря, там звідки вийшли отії. Їх повсякденно продають татарам, персам і туркам у неволю“.

Кого тут розуміє Постель під „греко-християнськими черкасами“?— Коли порівняти звістки Михайла Литвина другої половини XVI в. про торг невольниками з-над Чорного моря, то ці „греко-християнські черкаси“ аж надто скидалися-б на наших українців, які—до речі сказати—ще й у XVIII в. звалися в своїх сусідів „черкасами“¹⁾.

Тільки ж ясно, що у Постеля ми бачимо певне непорозуміння.

III.

Деякі (і то вже виразніші) паралелі до того, що каже Постель, можна знайти у барона Сігізмунда фон-Герберштайна в його записках про Московію та про татар: а фон-Герберштайн писав на якихсь літ 10-20 передше од Постеля (надрук. Герберштайнові записки в Відні 1549 р. та в Венеції по італійському 1550 р.,—ще за авторового життя)²⁾. В розділі про татар Герберштайн каже, що коло Меотидських болот та Чорного моря на ріці Кубані живе народ абхазці, а від їхньої країни до річки Мер[к]ули, що тече в море, є гори, де живуть „Circassi, які не слухаються ані турків ані татар. Руси (Rutheni) повідають, що ті черкаси—християни, що вони живуть своїми законами, а віра і обряди у них—такі, як і у греків, тільки з мовою слов'янською; вони нею правлять службу божу. Вони—сміливі морські розбійники. Річками, що течуть з їхніх гір, вони виїзять на своїх човнах у море, грабують всіх кого на морі зустрінуть, а надто тих, хто пливе з Кафи до Костянтинополя“³⁾. Далі Герберштайн (л. 63 об.; рос. 164) каже про місто Черкаси в межах Литовської держави на ріці Дніпрі і додає: „Звичайно, що наддніпрянські черкаси—це руси (Rutheni)⁴⁾, інакші ніж тії, про яких я вище сказав, що вони живуть коло моря в горах; а над оцими за наших часів

1) Див. Пыпинъ и Спасовичъ: „Исторія славянскихъ литературъ“, т. I, СПб. 1879, стор. 315. Почасти ще й досі росіяни вживають терміна „черкаський“ в розумінні „український“ (як от, „черкаский скот“).

2) Найновіший (і найкращий) російський переклад — А. Малєіна: „Бар. Сигизмундъ Герберштейнъ — Записки о московитскихъ дѣлахъ“, СПб. 1908 (ст. XLII та 383; але ст. 251-275—то переклад уже з Паола Джовія).

3) Див. венец. видання 1550, л. 62; російський переклад А. Малєіна (1908) ст. 159.

4) В самому початку своєї книги (л. 2) фон-Герберштайн попереджає, що Russi з латинська звуться Rutheni. В російському перекладі А. Малєіна (Спб. 1908) див. ст. 1.

панував Євстахій Дашкович (Taskouitz),—він, як оповідав я вище ¹⁾, ходив з Махмед-Гіреєм до Московії“.

Поруч усіх таких звісток про „Черкасів“ (Circassi) нехотячи приходять на пам'ять класичний уступ про козацьке місто Черкаси (над Дніпром) у Станіслава Сарніцького 2-гої полов. XVI в., що повинен був-би знати Україну дуже точно. У нього ми читаємо в словниково-альфаветній статті „Czerkasy“ от що:

„Czirkasy tradunt reliquias veterum Cymbrorum, quos Homerus Cymenios vocat. Nomen certe affine est. Religio apud eos magna ex parte Machometana. Mulieres fere ac viri belli munia apud eos obeunt. Distat à Kiouia iuxta Guagninum 27 milliaribus, iuxta vero regios lustratores 15 tantum“.

Див. Stanislai Sarnicii: „Descriptio Veteris et Novae Poloniae“, Варшава 1585, арк. В, л. 4 об.

Тимчасом як Сарніцький в людності наддніпрянських Черкас констатує релігію переважно мусулманську, його сучасник езуїт Антоній Поссевін, що їздив послом од папи римського до Москви 1582 р., повідає про християнство [у черкасів кавказьких, як про державну їхню релігію. В самому початку своєї книги „Moscovia“ (Антверпен 1587, ст. 9), згадавши про те, як Іван IV Васильович завоював Астрахан на Волзі коло Каспійського моря, Поссевін додає, що Астрахан був столицею татарської орди і поширив границі Астраханської держави аж до Черкасів на 300 миль поза Астраханом: protulit ditionis suae fines usque ad Circassos trecenta ultra Astracanicum millia passuum.—„Ті черкаси,—каже Поссевін,—маючи таку саму релігію грецького обряду, як і їхній найближчий сусіда-Москов (graecis affinitate), вдалися були до Москова з проханням, щоб він до їх прислав тямущих майстрів, які їм збудували-б замки для оборони проти турецьких забігів; і Москов їм це зробив (він був жонатий з дочкою черкаського князя, primarii viri, яка потім померла)“.

IV.

Нарешті варто навести тут виписку ще й з відомого подорожнього гуманіста Піетра делля Валле, вже з першої четвертини XVII в. в його майському листі з Феррахабада 1618 р. ²⁾. Цей італієць українців дуже добре знав: знав, що й мову вони мають окрему: „la lingua Ruthena“ ³⁾, і що частина їх увіходить у склад козаків, Cosacchi.—

¹⁾ На тих фон-Герберштайна оповіданнях про Остапа Дашковича (л. 58, та л. 64) нам, очевидно, нема чого тут спинятися. В російському перекладі А. Малєйна (1908) ст. 149-150 та ст. 164-165.

²⁾ У венецькому виданні „Viaggi di Pietro della Valle il pelegrino“ 1667 р. цей майський лист 1618 р. міститься в томі II-ім (або, для „Персії“, в т. I) на ст. 171—358.

³⁾ Згадуючи про посла „Стефана, нації польської, релігії католицької“, делля Валле завважає, що він окрім польської мови говорить „руською“, anche la lingua Ruthena Т. II, ст. 264.

А козаки—повідіає делля Валле (II, 225)—«це такі християнські народності, що сидять коло Великого моря, на усті ріки Nieper'a, або Бористена. Це, повинні ви знати, не є назва нації: так зветься спілка (гаупанза) людей, що позбиралися з різних країв і з різних вір (досл. «сект», sette), хоч усі вони ніби й християни. Вони, не маючи жінок, дітей, хат, не слухаються жадного володаря (principe), але, сидячи далеко од будь-якого г'орода в кріпких місцях (in luoghi forti), або в лісах, або в горах, або на ріках, слухаються, отак як наші розбійники-бандити, певних своїх ватажків («сарі») і годуються з добичі, добутою шаблею. Од розбійників вони одрізняються тим, що не грабують і не тривожать, як бандити, краї тих володарів, де вони живуть, коли перебувають з ними в мирі; ба частенько навіть іще й служать їм на війні чесно й вірно. Але чинять вони раз-у-раз шкодливі забіги та грабіжницькі наскоки, морем й сухопуттю, на сусідніх ворогів—турків та інших мохаммедан. Тому володарі їхніх країв не тільки не переслідують козаків, ба ще й сприяють їм і допомагають харчею та грішми, отак само як турок на шкоду християнам підтримує варварійських морських розбійників-корсарів. В різних місцях є різні громади козаків. Частина—в країнах Русії (Russia), або—що те саме—Московії..., а частина—на Чорному морі та в багатьох інших середземних місцях (luoghi mediterranei) королівства Польщі». Козаків московитських характеризує Піетро делля Валле геть усіх, як «еретиків або схізматиків», ворожих латинству (II, 256), а про наших каже, що «козаки Польщі—в значній частині (gran parte) католики» (II, 261; тоб-то, очевидячки, уніати). Делля Валле пропагував перед перським шахом ідею, нехай би Персія для боротьби проти Туреччини вступила в військову спілку з «козаками Польщі» (II, 257), і отій справі, персько-козацькому союзові, й присвячено чималу пайку маєвого листа Піетра делля Валле 1618 р. Особливо він радить з'єднатися з тими «козаками Польщі», котрі (II, 257) сидять коло устя Бористена на Чорнім морі. Вони, не маючи там укріпленого г'орода (città), сидять почасті в шатрах, почасті в хижках (саранне), під захистом вод та болот, так що ані з суходолу, ані з моря не можна на їх напасти й виловити їх із такої твердині. Живуть там постійно в тому місці понад 2000 добрих вояків, які—доки весна—стережуть кораблі та зброю, не забуваючи робити на своїх конях наскоки на сусідніх з ними європейських татар. А як надійде літо чи инша година, оповіщена як пора для морських виправ, то збирається з усіх сусідніх сторін і з цілого королівства Польського безліч інших людей, кому хочеться здобичи здобути. Обираються ватажки (сарі)...—і виражаються вони в похід на турків, з гарматами, на кораблях... Що надигають на морі, грабують: турецькі купецькі кораблі в літку, можна сказати, не важаться й пливати. Не задовольняючися морською здобиччю, козаки нападають на [турецьку] землю, і нема такого місця навкруг Чорного моря, якого вони були б не взяли й не по-

грабували. Між иншим, зазнав їхнього гніву Синоп, велике місто, уславлене через старовинного Мітридата; не змогла одзволитися з їхніх рук Кафа, дарма що там сидить хан європейських татар; сам Трапезунт бував багато разів під небезпекою... Я чував од них (da loro, II, 258)³⁾, що вони обіцяють собі захопити, одного дня, й Костянтинопіль,—кажуть, що визволити тую землю судила їм доля і що в них є пророцтва, які виразно передвіщають це... Я певен, що колись вони мають закласти дуже могутню республіку (II, 259)».

І от, виявивши близьку й велику знайомість із нашими козаками (я понаводив не всі, а лиш невеличкі цитати), Піетро делля Валле в тому самому маєвому листі 1618 р. згадує й про черкасів (Circassi) ось як (II, 222): «На Кавказі тепер живуть геть усякі народи, особливо-ж — понад морем — мусулмани-лезгіни,... варвари, страшні для всіх своїх сусід, бо живуть із самісінького грабіжництва, як ті, про кого каже Вергілій (Ен. 7), що їм *convectare juvat praedas et vivere rapto*. За лезгінами лежить країна азійських сарматів, себ-то черкасів (Circassi), що визнають християнську віру грецьку, тільки живуть без священних книг, без священників і—гадаю—без церков; християнського у них нема нічого, окрім наймення. Поділені під владою своїх різних мірз, ті черкаси ведуть грабіжницьке життя, раз-у-раз воюючися наскоками з одного боку проти татар, з другого боку—проти лезгінів, а ті—проти них. Звідси (Donde nasce)—така незчисленна сила (quantità) невільників та невільниць черкаського, руського, татарського та лезгінського роду (di nazione Circassa, Russa, Tattara e Lezghi), яких продають по цілому Сходу». Про «nazione Russa» не було досі в цілому контексті у делля Валле жадної згадки, і тому найперше читачеве вражіння од останніх делля-Валлевих слів—таке, що й Піетро делля Валле поплутав, як і інші, кавказьких черкасів з нашими козаками-черкасями, і що він під «nazione Russa» розуміє тут наших. Та з дальшого делля-Валлевого оповідання виразнісінько видно, що він цим не грішить. Раз зафіксувавши для нас термін «Rutheni», а для московитів «Russi», він твердо пам'ятає цю термінологію, і коли в наведеній цитаті ми читаємо: «nazione Russa», то це визначає у Піетра делля-Валле ніщо, як *nazione Moscovita*. Бо ми читаємо в нього далі (II, 222): «Поширюються черкаси од Каспійського моря аж до русів (infin ai Russi), або, як ми кажемо, до московитів, аж туди, де на устях Волги стоїть Астрахан. Руси, оточуючи північний беріг Каспія, сусідять з татарами та з однією татарською народністю, яка потім [на сході] доходить аж до тих татар, що зуться тепер узбеки (це слово, коли я його розумію гаразд, значить вільні пани)». Ще далі (II, 243) Піетро делля Валле каже про тих астраханських русів, що й вони розбійники, і що подорожньому однаково треба стерегтися і лезгінів, і черкасів, і тих московитів.

³⁾ Делля Валле бачив козаків у Царгороді (II, 259).

Виходить, що у Пієтра делля Валле не можна вже знайти нікотої плутанини про наших черкасців. Видко, що така подія світової ваги, як берестейська унія р. 1596 нашої України з Римом, і дальші козацько-польські (та й польсько-московські) війни навчили західню Європу більше-менше точно й свідомо орієнтуватися в питаннях нашої етнографії ⁴⁾.

GUILLELMVS POSTELLVS

Із «Gu. Postelli de Republica seu magistratibus Atheniensium» (Ляйон 1545, in 32-o).

⁴⁾ „Подорожами“ Пієтра делля Валле я попередю користувавсь у французькому перекладі: *Les fameux voyages de Pietro della Valle*, Париж 1662, т. II, ст. 221 і и., та й був поробив свої українські цитати в перекладі з мови саме-іменно французької. Потім я всилувавсь свої цитати попередірати за італійським первописом (венец. вид. 1667 р.),— і тут мені охоче й прихильно допоміг мій шановний учитель акад. А. Кримський. Він іще й перечитав мою статтю перед тим, як її здати в друк. Вважаю за свою моральну повинність ще раз щиро подякувати йому.

ВІРША ПРО КИРИКА, ЯК АНТИПРАВОСЛАВНИЙ, УНІЯТСЬКИЙ ВИТВІР.

I.

У II томі своїх „Записокъ о Южной Руси“ (СПБ 1857) П. Куліш спробував був надрукувати віршу про вбогого Кирика, що не мав за що поховати дитину, та про зажерливого попа, що обернувся в чорта з рогами. Надав Куліш тій сатиричній вірші заголовок: „Баллада изъ временъ уніи“. Тую „балладу“ записав не сам П. Куліш, а петербурзький маляр Л. М. Жемчужников, на Полтавщині (в с. Яблунівці Пирятинського повіту), од сліпого ярмаркового бандуриста. Думаючи пустити тую антиклерикальну „Балладу изъ временъ уніи“ в своїй книжці (т. II, 83-96), П. Куліш, безперечно, наперед побоювався, що навіть столична, петербурзька цензура може поставити певні перепони. Тому, виразно насилуючи текст, він у нотатці (ст. 83-84) був заявив, що мова йде в сатирі не про якогось православного священника, тільки про попа-уніята¹⁾,—ну, а уніятські попи—тії, казав Куліш, звичайно бували „наемниками, а не пастырями, и украинській народъ покорялся силѣ вещей, но въ пословицахъ, пѣсняхъ и сказкахъ выражалъ свое презрѣніе къ этимъ орудіямъ іезуитской факціи“. Тільки ж не гурт пособила Кулішеві й цяя нотатка, не допомогла вона анічогісінько:—петербурзька цензура звеліла „балладу“ тую вирізати геть із книжки. Куліш, замість первісно видрукуваних 14-ьох сторінок (ст. 83-96), приневолений був вліпити один-єдиний листочок, з пагінацією: „83“ з одного боку і „96“ з другого, а замість поданого віршованого тексту—вкласти Л. М. Жемчужникову в уста такі слова, де взагалі про попівство нема ані згадки, а саме от що: «[Бандуристъ] спѣлъ балладу о томъ, какъ у бѣднаго Кирика умеръ въ жнива ребенокъ, какъ онъ хоронилъ его самъ, не имѣя средствъ устроить обычныхъ похороны, какъ вырылъ на кладбищѣ котелокъ съ цѣлковыми и какъ у него отняли эти деньги. Я [=Жемчужников] не могъ записать этой баллады, опасаясь обратить на себя вниманіе слушателей, которые тотъ часъ остановили бы пѣвца“. У такому вигляді й вийшла книга в світ. Не всі одначе примірники того II тома „Записокъ о Южной Руси“ піддалися гвалтовному тому каструванню: декільки пощастило Кулішеві сховати, і вони порозходилися поміж етнографами. От, мені відомо, що некастрований примірник був у руках в М. П. Драгоманова (бо Драгоманов переказує зміст і

¹⁾ хоч у тексті вимовно зазначалося наприклад: „ліп косматий“, себ-то неголений (а уніятські попи голяться).

навіть наводить невеличкі цитати з тієї „баллади“ про Кирика), був такий і у проф. Ол. Котляревського (той примірник потім перейшов до рук акад. А. Е. Кримського), був у Ол. Лазаревського (переховується в небіжчиковій бібліотеці), та й ще в декого (акад. С. О. Їфремов придбав собі повного примірника антикварним шляхом). Таким чином судити про текст „Кирика“, надрукований у „Запискахъ о Южной Руси“, ми все-ж маємо змогу. Добру оцінку дав йому сам П. Куліш: „Судя по нѣкоторымъ явно искаженнымъ и отрывочнымъ мѣстамъ, надобно думать, что въ первоначальномъ своемъ видѣ она (= „баллада“) была гораздо совершеннѣе по формѣ и полнѣе по содержанию“. Звертають на себе увагу й подані од Л. Жемчужнікова вступні бандуристові слова перед співом, де бандурист (це мав бути славнозвісний Остап Вересай) дає свою характеристику цій вірші: „Ровкажу вам таке, що інші засміються, а розумніші, то, може, й посумують. Чи ви чули про бідного Кирика? То-то, що не чули! Як був я в Києві, так переняв про його пісню чи казку од старця з Димера. Єсть за Дніпром село Димер ¹⁾... Буду ж я вам співати, да глядіть мовчать міні,—не перебивать! А хто не знає чести, того взять за чуба да на двір вивести“. З цих бандуристових вступних слів видно, що на Лівобережну Україну принесено віршу про Кирика з Правобережжя і що в того пирятинського бандуриста вона не розказкою оповідалася, а співалася. Та й сам Жемчужніков виразно каже про музичний акомпаніамент—бандури: „Остапъ попробоваль струны, настроилъ бандуру и минуты двѣ-три бралъ заунывные аккорды, какъ будто пробѣгая въ памяти то, что хотѣлъ пѣть“.—Не можна, зрештою, не зазначити того скептицизму, з яким (значно пізніш) поставивсь до Жемчужнікового оповідання М. Драгоманов. На його думку, кобзареві-бандуристові (Остапові Вересаєві) приписав Куліш матеріали, які дістав иншою дорогою ²⁾. Коли Драгоманова скептицизм оправданий, то виходило б, що сатиру про Кирика лівобережний бандурист може й не співав.

За п'ятнацять літ після Куліша, П. П. Чубинський у II томі „Трудовъ Этнографическо-статистической экспедиции въ Юго-Западный Край“ (СПБ 1872, II, ст. 105-106) надрукував прозаїчну казку про Кирика, записану в селі Млієві Черкаського повіту, на Київщині. Казка—значно коротша од вірші, але змістом своїм добре збігається з нею. Цим разом цензура не поставила перепон для друкування.

Десь 1889 р., або близько коло того часу, відомий етнограф М. А. Янчук (редактор новозаснованого тоді московського журналу „Этнографическое Обзорѣніе“) записав значно кращий варіант вірші про Кирика (не співної) на своєму рідному Підляшші (а саме в Сідлеччині) ³⁾. В Янчуковому записі було багато топографічних вказівок (Овруцьк. повіт і ин.). Давши до записаного тексту відповідні географічні та побутово-історичні коментарі, М. А. Янчук

¹⁾ Це навіть і не село, а таки містечко, Київського повіту, над річкою Переливкою коло Дніпра.

²⁾ Диви „Розвідки“ М. Драгоманова т. II, Львів 1900, ст. 83-84.

³⁾ Цю звістку, як і дальші подробиці я маю від покійного тепер акад. М. Т. Біляшівського, що близько приятелював з покійним М. А. Янчуком.

прочитав реферата на засіданні Етнографічного Відділу „Московскаго Императорскаго Общества любителей Естествознанія, Антропологии и Этнографии“, під головуванням В. Хв. Міллера, маючи на думці вмістити потім цей реферат в „Этнографическомъ Обзорѣніи“. Засідання було не закрито, а прилюдне або напівприлюдне, із сторонньою публікою. І от, з-посеред публіки підвівсь якийсь генерал та й енергійно почав висловлювати своє обурення з приводу того, що такі непристойні і недостойні пасквилі на православне духовництво, як вірша про Кирика тая. можуть прилюдно читатися перед ширшою публікою, та ще дѣ?—в „обществѣ, которое носитъ высокой титулъ — Императорское!“.

Обережному й укладливому Вс. Хв. Міллеру якось пощастило вгамувати гнів того ревнителя православія; тільки ж про надрукування Янчукового реферату, після того, не могло бути й мови. Янчуків запис схований був в архіві Етнографічного Відділу (в московськѣм „Политехническомъ Музеѣ“) — і погорів разом з іншими етнографічними матеріялами, підчас музейної пожежі в 1900-х р.р. Чи залишилася якась копія в паперах самого М. А. Янчука, не відомо.

1894 р. редакції „Кіевской Старини“, в березневій книжці (ст. 543-548), пощастило видрукувати варіант тієї самої Кирикової вірші: „О Кирикѣ и жадномъ попѣ“, що записав Хв. Кудринський на Волині в Рівенському повіті, в м. Степань: цензура за цим разом не заборонила. Кудринського варіант доволі потріпаний і значно гірший од Кулішевого. Сам записувач це відчував і зазначив, що в тому записі, який він подає, „баллада бѣдна во внѣшне-техническомъ отношеніи. Во многихъ своихъ частяхъ она потеряла правильность ритма и мѣстами приближается къ прозѣ. Это, можно полагать, произошло отъ того, что она теперь не поется народомъ, а рассказывается. Мнѣ—каже Кудринський—по крайней мѣрѣ, не смотря на все мое желаніе, такъ и не удалось слышать ея напѣва. Крестьянинъ, передававшій мнѣ „балладу“, говорилъ, что она теперь не поется, что теперь опредѣленнаго напѣва „баллады“ не существуетъ и что, если кто хочеть ее пѣть, то поеть такъ, какъ ему нравится, какъ само собой у него сложится“ (ст. 547).

Значно кращий і од запису Кулішевого і од запису Кудринського—той текст вірші про Кирика, який ми знаходимо в рукописній, ще неопублікованій, збірці подільських казок, що записував волосний писар Димінський в Ущицькому повіті та певне й на Проскурівщині 1850-1860-их р.р.¹⁾

Подаємо той Димінського текст, заховуючи всі діалектичні особливості оригінала і замінюючи лиш ярижку на сучасну кулішівку.

Що ся стало на Волиню в Вовруцком повітю?
 Таке чудо, якого ще ни було на світі.
 Слухайти, люди, уважни! хоць мова ни гладка,
 Али очивіста правда, як вивинув с платка.
 В одном селі между бором, — там же тече річка, —
 Хрест зелений, і святого Івана капличка.
 Дворец красний, в нім роскошне дідича мешкає,
 Мающого над мужиками²⁾ правое владаня.

¹⁾ Ця дороговізна збірка переходується у Видавництві Української Академії Наук.

²⁾ Метр підказував-би „хлопами“.

В тім силі стоїт і церков благочистивал.
Там свищенник бородатий, понада — гладкая.
В тім же силі був мужик, бідний, Кирик(ом) звався,
Робив щире, та нігди добра ни діждався.
Мав він жінку пузатую і дитя малое,
Но в бітноті (sic) і недузї ще було слабое.
Серед літа в час горачий пан заняв на жнива.
Нищасному Кирикови померла дитина
В такую пору, що нема ні грошей, ні хліба.
Він упав на коліна, став голосити, —
Треба думовинки і похоронити.
Пішов Кирик до сосіди помочі шукати, —
Али в цілім силі ніхто ни хтів послухати.
Кирик слезно заплакався, спляснувши руками:
Дізнався він, яка любов [м]іже сосідами.
Пішов еше до пона, упав на коліна:
„Помилуй мя, о чесний отче! померла дитина
„В такой час, що нима ні грошей, ні хліба,
„А несчасному чоловікови велика загиба.
„Змилиуйтися! учиніті! зараз дитину схороніті!
„Заплата, яка слідует, до осини пождіті!“.
Піп струсив на Кирика бородою:
„Що ти баеш, сучий сину! я ж тобі слугою?!
„Коли ти маеш чим платети,
„То ти мині можеш кілька днів косити,
„Твоя жінка тоже може піти на лан жати люб в'язати.
„Чи ж я маю твої плати до осини ждати?“.
Рече до него Кирик: „Ни можу, честний отче, бо час не до того:
„Я — сам вдома, еденак, ни маю нікого:
„Треба панщину відбути, як в панські власти,
„Собі треба также дбати, аби марни зовсім ни пропасти“.
Скочив піп, пхнувши ногою:
„Я ни можу згодитися с тобою!“.
Піп поміркував губою,
Вдарив в шею кулаком: „Не говори довго зо мною!
„Ти маеш чим заплатити і ни хочиш робити? —
„А я ж тобі чорта - дурма буду хоронити?!
„Ти машельвик, плут, бродяга, гультай і п'яниця,
„Твоя жінка — лядащитя, блядь, слободильниця
„І лежуха. Для того у вас нічого нима і ни буди.
„Щоб такі впропадали, лукаві люди!“.
Нарешті піп пхнув Кирика в шию [і у спину?]:
„Пашов вон ти, нигідний! ти, проклятий сину!“ —
Кирик на несчасну долю нарікає,
Ходит, блудит, слъози проливає.
Пішов с плачом до дідича. Аж дідич его взрїв, питаєся:
„Чого зажурився?
„Для якої річі?“ Кирик свою причину сказав, —
Дідич над ним ужалився, таку раду дав:
„Коли ни знають тебе люди, піп ни хоче знати,
„Сміло можеш сам свое дитя поховати“.
Той прийшов додому. Що з біди робити?
Бере рискаль і лопату, іди на могилки, та й зачав значити.
Аж приходить к нему старець, — борода сивая,

Поломок ясенський, одежа красная:

— „Помагай-біг, чоловіче! Що хочиш діяти?“

Рече старик до Кирика: „Чи ни думаеш ямки копати?“

„Стій, нібожи, ту твердо буди,

„Нехай в тім місті копають кренші люди.

„Отут в сі долинци починай копати, — тут м'ягче копати.

„Будиш мене благодарити, а довго мене памітати“.

Пішов старий. Кирик ху́тєн[ь]ко до копаня взявся,

Аж, недовго копаюче, до котельця з грішми дібрався.

Витягає на верх, що має сили,

Відкрив, глядит: аж там самі карбованці білі!

Тягни, що має моци, зніс руки, вліпив в небо оче,

Кінчяв ямку, потім побіг додому охоче.

Свої гроші в комору впровадив.

Жінці гучний обід розпочавши,

Взяв в аренді спуст горілки, сам напився,

По великих трудах кренко покрипився,

Хліба, м'яса, пєва, меду, предбав додому:

Є що їсти, пити, аби було кому!

Жівка цілу ніч ни спала, то пєкла, то варила,

Всіх сосід завідливих здивила.

Кирик схопився раненько, тожи мало спавши,

Побіг сейчас до попа, в корман гроші взявши.

Зайшов з добрим ризоном, став сміло питати:

„Чи мно треба, отче чесний, на молебінь дати?“

„А до того я би-м хотів з паламаром, з хрестом, зо всім
братством мое дитя поховати“.

Піп дивится на Кирика і рече до него: „Чи ти впився,

„Чи з великої мудрости скрутився?“

„А коли ти ни жартуєш, но хочиш так, як богаті люди.

„Красно хоронити, поминки справляти,

„Дай 15 карбованц[ів], то всьо буди,

„С твоєм удовольствієм — хорошенько буди!“.

Кирик не довго спирався, з кормана дістав, з нахальством
на столі поклав.

Піп задиву[ва]вся, ще до Кирика пожартував.

Тож — годити.

Дав три карбо[ва]нці, сейчас зачали на братство дзвонити,

Много людий із лану зачало ся сходити,

І з хорешем блачестієм Кирикови дитя схоронив.

Кирик всіх ідуцих із цвентару до себи запросив.

Кирик, всіх сердечне учасовавше приходних, на виньших моргає

І тим щєдру милостию дає,

А на обід запросив попа [з] попадею.

Дяків, братчиків, сосід, з цілою ріднею.

Їдят, п'ють, а нишком позирают,

Їдні бают, другі шепчут, а треті моргают.

Ніхто так, як піп завідливий, оком позирає

І думку думає:

„Що такого? вчерась Кирик на колінках лазив,

„Молив, просив, та нікого слізми ни поразив.

„Тепер сишли гроші, багато частує,

„Невже ж то его дідич так усєрдствує?

„Сумліваюсь, яка то причина,—

„Він ся десь прокрався, або кого розбив, — треба его добре
взяти, поганьского сина!“.

Гости уже, звичайно, наїлись, напились,
Розішлись до своїх домів, бесіду скончили.

То ті, що в Керека гарно їли-пили,
Зійшовшися на улицю, громко говорили:

„Казали, що Кирик куска хліба ни має,

„Що він, як собака, із голоду здихає,

„А сегодня — як зверх на столі всьо стало!

„Як в якого богатира, подістатком стало“.

Піп зайшов додому, став крѣпко думати,

Яким би способом Кирика спитати:

„Кто то так вспомагає? Де він так набрався,

„Що всіх людей задивив, богатим стався?“.

А ни можи, жадним способом, [тоє упізнати]!

Пішов до свої попаді, зачав ся питати.

Понадя прийшла з обіду, лягла, протяглася,

А по животі погладилася, почухалася,

Сюди-туди хутко схонилася:

„Пристань, — рече, — мій сивий голубчи!

„В Кирика наїлися, як би в якого богатира, — і не виділа [лучче]“.

— „Супруго моя, сопруго! Добре ми с тобою [жити]!

„Яким, яким би способом Кирика за гроші спитати,

„Де він того набрав?“

— „Вірно, то его так дідич одару[ва]в!“.

— „Мій сивий голуби! престань на мое осуждення:

„Нихай Кирик прийде до сповіді в воскресення,

„І ежелі всього не скажи, то доти ему причасті

„Не обіцяй дати, хоць би мав пропасти, — поки за гроші
не презнається!“.

— „Супруго моя, сопруго моя, сопруго! Добри ми с тобою жием,
але далеко ми до воскресенія ждати:

„Мусит він десь гроші потирати,

„Треба тепер же до сповіді примушати“.

Али піп втішився, в долоні поплискав,

Почухався по голові, бороду погласкав.

Скоро субота наступає, піп дяка до Кирика посилає.

Кирик, змушений, в воскресенє сповідь відправляє.

В церков входить,

А своєм звичайом сповідь говорят.

Піп ся за гроші питає: „Можи, ти де ся прокрав?“

„А можи кого забив?“.

Мусів Кирик на сповіді признатися ¹⁾,

Як найшов котелця з рублями і яким случаем, і добрі гроші
дали ся взяти.

Піп покрутив головою, поцмакав губами:

„Ти й нигодний! ти знайшов котелиц з рублями,

„Повинни - їсь зараз прийти - просити:

„Гроші, може, були закляті, — тре їх було посвятити,
поблагословити,

„Посвятивши, половину на церковцю дати!

„А ти — сам п'яньствуєш, обіди справляєш, як би який богатир!

¹⁾ Може: „ся признати?“.

„Так робивши, то ни знаю, чи благо будить їх уживати.
 „А теж бардзій оглядись: ти всіх людей частуеш, кормиш і гуляеш,
 „Так робивши, хутко свою душу потераеш.
 „А лутше старайся, мій голубчи, душі спасення!“
 Поругався піп Кирика, ледво дав му причасть і розгрішення,
 А сам пішов додому і став крепко думати,
 Яким би способом гроші відібрати.
 І, ни мігши жадним способом видумати,
 Пішов до попаді, став казати:
 „Сопруго моя, сопруго! добри ми с тобою!
 Вже знаю, де в Кирика гроші взялися,
 Али яким би способом в него їх відібрати?“
 Попада ся усьміхнула, недовго думала,
 Завідливому попови латвий спосіб дала:
 „Аж у нас, — рече, — на горі шкура воловая
 „Чорна, з хвостом і рогами, але-же сухая,
 „Треба єї розмочити, — вночі напнем,
 „Підемо до Кирика — настрашим і карбованці ханнем“.
 Хвацкій піп іскочив на гору по шкуру, намочив водою;
 Як прийшла ніч, зачалися в хаті с попадею:
 Положив шкуру на столі, крешко витягае.
 Хвацкая попада попа в шкіру одягнула.
 Одягнувшє, як расою, — дратви і шила!
 Совсім попа з головою престойно обнила.
 Знала, як попатягати на руки і на ноги,
 На голову наставила шкарадніґ роги.
 Як піп зайшов до Кирика, став двері ломати,
 Одмінним голосом став муркотати.
 Кирик, тоє почувше, взягнув ¹⁾ в вікно, сполохався:
 Бачит чорта із рогами, — з страхом запитався:
 „Аж чого ти хочиш, чорти?“ — Він до вікна пустився
 І рогами просто до Кирика наставився.
 Потім крикнув дивним голосом: „Як ти смів забрати
 „Мої гроші із котелцом, на мугилках взяти?
 „Одай сейчас, бо я тебе в пазурі поймаю,
 „Вкину в огонь невгасимий, голову зірвавши“.
 Кирик, ледви жив, взяв котелце, за поріг висунув,
 Запер двері, ще й і хутенько засувку засунув.
 Війшов до хати, сів, на головку руки заложивши,
 Бо, собі ніц не надібравши, як тішився,
 Так знов смутний, — грошиків позбувся.
 Піп лукавий ни хтів довго над грішми думати:
 Вхопивши в-обіруч за котельце, поніс просто до хати.
 Цікавая попада цілу ніч ни спала,
 Вікном виглядала:
 „О! бачиш, сивий голуби любезний, як-ісь ся ни довго бавив!
 „Як хутко-сь ся справив!
 „Али ж покажи, чи много?“ Піп хотів віддати,
 Але руки від котельця ни хотят відстати.
 Піп, з радости в таку тугу впавши,
 Плаче слезно, такої кари дізнавши.
 Розкішная попада хтіла гроші руками вибрати.

¹⁾ Букву „г“ не написано.

Али штука ни вдалася, бо всі карбованці вкупу зліпилися,
Ани могла грошей взяти, ані рук відчипити;
Хтіла з попа шкуру зняти, — ни могла злупити.
О, чудо над чудами! бо шкура до попа [тіла]
Приросла, пристала, як би прикіпіла.
Плаче піп, голосит, тримає руками:
„Ах ви, гроші прокляті! пропав же я з вами!“.
Цілу ніч піп, над грошима, сидит-нарікає,
Скоро день, — до Кирика жінку посилає.
Понадя завилася, до Кирика входить,
Всю гісторію чудесну перед ним розводить.
Рече, що піп сміявся, хтів пожартувати,
Здумав шутку — в добрий спосіб гроші відібрати.
Нанявши шкіру, штука удалася,
Али на якусь нисчасну ходину (sic) до рук вчіпилася.
„Одягнися, прошу, зо мною до хати, —
Твої гроші дадуться тобі взяти“.
Кирик слухав пельно, решти догадався:
„Ни дурно піп на сповіді питався!“.
Прийшов до попа. Піп, спутивши очі:
„Я то, — рече, — ходив страшити тебе опівночі.
„Возьми собі карбованці, заниси додому,
„Но прошу тебе, мій любезний, ни скажи нікому“
— „Ни скажу,
Но піду — то дідичови розкажу“.
Кирик ни хтів гроші з котельцом брати,
Пішов перши до двора — дідичови казати.
Розказавши всю причину, дідич уди[ви]вся,
А прийшовши — перестрашився.
Бачит, що чорний, чорний, мерскій і рогатий,—
Сотника і всю громаду казав закликати.
Прийшли люди і братчики, аж ся застрашили,
Що с попа зробився дїтько урожений.
Казав дідич которим-найкрешшим за котелиц (?) рвати,—
Жадному ни хотів відстати.
На самім остатку казав при громаді Кирикови брати.
Кирик іво дотирьнувся, — котелиц відстав.
Піп аж зубами скригтав, як котелиц взяв.
Дідич ужаловався, яким би случайом с попа шкіру здійняти.
І всякими способами стали пробовати.
Али ж бо кров жива виступає,
Піп з болю кричит, аж мертвим стає.
Всі периконались, — видят, що не жарти.
Питаєся громада:
„Чи жиласти собі такого попа?“.
Рече громада до него: „Як ми собі можим жилати такого попа?!
Як він прийде до церкви, — що має которий Богу молитися
То буде на попа дивитися“.
Дідич взяв бумагу, став писати карту.
Описавши всю гісторію: „новое з'явління“,
Шле его до Житомира в Духовное правління¹⁾.
Видут попа, зачїпивши веревкою за роги,
За ним біжит народ со всіх сторін многих.

¹⁾ Житомир зроблено губерніяльним містом для Волиню 1804 року.

Видут его, сяло від села, улицями,
 Другі кажут, що чигани ходят з мидвидями.
 Як прийшли в город губернскій, ни можна сказати.
 Що тогда діялось, — трудно описати.
 Вігли попи, жиди, купці, каждый глядів.
 Шевці, кравці, ремеслинник в хаті ни всидів.
 По вулицях, по базарах жумаки курили,
 В католическом соборі на збор дзвонили.
 Декотрі думали, що город занявся,
 А инші, що жидівский Мішіяш народився.
 Али хто видів чорного попа з рогами,
 То каждый думав, що піймали чорта меже видумами (sic).
 Став піи перед дверема Духовной палати
 І подали протопопу бумагу читати.
 Протопоп, прочитавши, дужи задивився,
 Вибіг на двір, зирнув на кума, аж перистрашився:
 „Що ти, бідний Корчевський, зробив? Бачиш, як Бог карає
 „Такого, котрий Божого закону ни ховає!
 „Я ж тобі того ни дарую ради Христа муки:
 „Отдам тебе, як следує, в катовскіі руки“.
 І скончивши протопоп свою виговору:
 „Возміт рихло“ — крикнув на нахолків, — „чудесну потвору!“.
 „Хутенько справля[й]тись і часу ни гайти: (?)
 „Розстягніт по своєму, 500 палок дайти!“.
 Швитко молодці, як льви, пона пірвали,
 Чорну шкуру рогатую цубко натягали.
 По такому наказаний, став піи цикотати
 Та на свою гладенькую жінку нарікати:
 „Сопруго моя, сунруго! що ти ми зробила?
 „Ти мене до всього діла намовила!
 „Ти без туги сидиш вдома, — мене поблікуют.
 „Палками без милосердія в шкуру дуют!“.
 Протопоп розгорачився і, дужи сердитий,
 Ни позволив понови дати їсти ні пити.
 Налааявся, наругався, залявся без чести,
 Казав его під коновоюм по всіх містах вести,
 По городах, по селах, по церквах, щоби всюди знали,
 Щоби всі люди чудиса Божі пізнали,
 А попи всі, видівши, щоби калялися,
 Всього діла худого креско стириглися.
 І так наш бідний Кор[ч]евський всюди волочився,
 Всякий народ удивлявся, і сам соромився.
 Зайшов він до Почайова¹⁾, де Христова Мати
 Вилякі чудиса зсилає. А хто хочи знати:
 Сліпі, глухі і порчені
 Там грішніі во всім гріху бувають спасені.
 Али хто там хоче спасенья достунити,
 Повинни перши душу свою з хрихів (sic) очистити.
 Отож там і наш пописче хтів цуду дізнати,
 Щоби міг благословенно шкуру виміняти.
 Пішов він до монастира покоритися,
 Жичив собі на-завши там остатися.

¹⁾ Почаїв до 1831 року був не православний, а уніятський, в руках черців-базилян.

Став він казати: „О ви, чесні отци - базиляни!
 „Буду вам вірно служити, поки віка стане,
 „І буду законів божих перестиригати,
 „На милость Бога гріги (sic) визнавати“.
 Базиляни сказали: „Ми би тее зробили,
 „При[й]мили би тебе, і Бога просили:
 „Знаеш добри, що нашая Причистая мати
 „Ніколи правовірним не дає загинати.
 „Али ж ни можна нічого учинити на твое прошение,
 „Аж по формі будеш мати позволение ¹⁾,
 „Написани від архирия. Іди ж, не бійся!
 „Хочини хитро-мудро, — отож старайся!“.
 Пішов піп задумавшись аж до Аниполя ²⁾,
 Слізми своєми умившись: „Гирка (sic) ж моя доля!“.
 Превиле (sic) го до села Загайчиниць, так черці закричали:
 Що „ми такого чорта зроду ни видали!“.
 Він собі нагадав житомирські палки:
 „Тут же мене, — каже, — посічут-порубають в дрібні кавалки!
 „Сопруго моя, сопруго моя! ти ж мени того порадила!
 „Ти мене до того діла припровадила!
 „Ти сидиш вдома, пануєш, а мене водят, поблікують,
 „І чорну шкіру без милости палками дують!“.
 Привели его до архирея, поставили в брамі ³⁾,
 Потім роги поставились, шерсть наїжилася, фіст задерся.
 Подали бумагу аргирейові (sic) читати.
 Архерей, бумагу прочитавши, тоже сам налякався,
 Вийшов на двір, по шерсті его поглядив:
 „Що ти, бідний Курчевській, зробив?
 „Вірно ти Божого закону не додержував?
 „Я тебе святив попом,
 „А ти ся зробив волом!
 „Ну, тепер треба тобі робити в плузі,
 „Там будут тебе хлопці батогами-плетиками бити,
 „Повинна чорна шкура відстати;
 „А до Почайова нима чого тобі і думати!
 „Як схочи Боска воля тебе простити,
 „Можег і тут шкура ся відчінити“.
 Казав взяти его меж скотини, на день кусок хліба і троха води
 давати,
 А тим часом, ним що буди, ним орати, і послі на ніч в церку (sic)
 запирати.
 Мучився так пописко цілий місяц; висох, змарнів, з голоду
 вмирає,
 Аж в-опівночі двері стариц відчиняє.
 У него борода сивая,
 Йоломок ясенський, одежа красная,
 І каже: „Встань, попи, стріннися!
 „Покинь шкуру і одягнися,

¹⁾ тобто дозвіл (од православного архирея) для переходу з православія на унію.

²⁾ Містечко Аниопіль — Острозького повіту на Волині. 1821 року, як згорів монастир в Острозі, Аниопіль зробився резиденцією православного Волинського архіерея.

³⁾ Волинським архіереєм в 1820-их р.р. був Стефан Романовський. Це ж він і переніс єпископську катедру до Аниполя.

„І завтра раненько іди до архерея, явися
 „І прося того самого, де-сь був, приходу,
 „І ни роби більше прикрости народу“.
 Завідливому попу клопіт і біда,
 А бідному Кирикови щастя, як вода.

II.

Коли склалася ця сатира?

Оповідання про те, як людина перебирається у волову чи цапину шкуру з рогами, щоб захопити чужі гроші, належить до типу бродячих сюжетів, і відоме воно далеко геть по-за Україною. Це з очевидністю показав М. Драгоманов у своїй розвідці „Два українскихъ фабло и ихъ источники“ („Вѣстникъ Европы“ 1887, іюль, ст. 323 и 339)¹⁾. Інше питання: коли саме пристосовано бродячий сюжет до Волиню, до вбогого Кирика і до зажерливого попа (на прізвище „Корчевського“), що не захтів був ховати дитину, а потім спробував ще й скарб у Кирика одібрати?

М. Драгоманов у названій своїй розвідці про „Два фабло“ наводить з російської літератури свідоцтво, що в жовтні 1825 р., місяців яких двоє перед повстанням декабристів, ця легенда відома була вже в Петербурзі і викликала там величезну сенсацію, ніби справжня подія. Він наводить оповідання самовидця Дмитра Завалішина: „Петербуржскія легенды и события въ 1825 г.—Исторія попа съ рогами“²⁾. Завалішин переказує, як він сам не міг (а це було в жовтні 1825 р.) проїхати Невським проспектом, коло Казанського собору, бо туди силувався вдертися величезний натовп людей, що бажали побачити там попа з рогами. Окрім простонароддя позбиралося там багато аристократичних екіпажів, карет з великосвітськими дамами. Поліцмайстер марно силувався розігнати натовп, а дами докірливо кричали поліцмайстрові з екіпажів, що він дуже не добре чинить:—адже він сам того попа з рогами бачив, а не хоче, щоб і інші так само подивилися. Потім рознеслася чутка, що рогатого попа, тайкома, перевезли до Олександро-Невської лаври. Туди ще більше насунуло люду. Якийсь архієрей (думали, що сам мітрополіт) висунувся з церковного вікна, що над брамою, і почав запевнювати народ, що ніякого попа з рогами нема, і що це—дурні, порожні чутки. Але люди ще більше пнулися до монастиря і почали збивати собі драбину, щоб перелізти через монастирську огорожу. Тільки пожарними кишками, — зброєю, підчас жовтневої холоднечі, дуже сильною, — пощастило розігнати незліченну юрбу тую. З-поміж рясних, численних легенд, які тоді в Петербурзі циркулювали, Завалішинові здавався за найправдивіший варіант—такий: В одній з „Юго-Западныхъ губерній“ якомусь бідному дідові вмерла баба. Піп заправив за панахиду „карбованця“ („мѣстное выражение, означающее — цѣлковый“, пояснює Завалішин), і харпаків-дідові довелося ховати свою бабу самому, без попа. Але, як знайшов він, копаючи, цілого горщика із срібними грішми, то

¹⁾ Передруковано по українськи в „Розвідках М. Драгоманова“, т. II, Львів, 1900, стор. 66-94.

²⁾ Завалішинове оповідання надруковано в журналі „Древняя и Новая Россія“ 1879, ноябрь, ст. 403-409.

зміг закликати й попа, та й переказав йому, звідки в його взялися гроші. Попада порадила попові напнути на себе вночі шкуру з зарізаного, саме тоді, цапа та й піти одібрати гроші у діда. Тільки-ж шкура ще була свіжа і присохла до попової голови і до тіла. Як почала попада оддирати її од попа, то необережно сіпнула його за присохле до шкури волосся. Піп залементував, збіглася челядь і сторонні свідки, і попа віддали під суд. Судові акти переслано було, так думав Завалішин, до Петербургу, до Синоду; а в Петербурзі, з того, рознеслася чутка, ніби привезли й самого попа з рогами, які, за його гріх, міцно до нього приросли. Говорилося тоді таке: „Будеть въ Казанской молебствіе, чтобы Богъ помиловаль попа, и рога отпали-бы. А молебствіе будетъ служить митрополитъ съ главнымъ духовенствомъ“.— М. Драгоманів наводить ще й инше свідoctво, із книжки В. С. Іконнікова: „Графъ Н. С. Мордвиновъ“ (СПБ, 1873, ст. 420), де говориться за доносний лист Шишкова 1825 р. до царя Олександра I про „буйный духъ времени“, про розповсюдження розкола й непошани до духівництва, та про поширені в народі чутки „о нѣкоемъ попѣ, нарядившемся, для совершения неистовства, въ козью съ рогами кожу, которая тотчасъ-же къ нему и приросла“. На Драгоманова думку, донос Шишкова натякає, що в переносі легенди з України до Петербургу брали участь розкольники.

1902 р. казанський професор Євг. Бобров знов спинився на петербурзькій легенді 1825 р. про рогатого попа у своїй книжці: „Литература и просвѣщеніе въ Россіи XIX в.“, а саме в розділі „Сказанія о корыстолюбцѣ въ козлиной шкурѣ“ (т. III, ст. 171—181). Бобров навів оповідання поляка-цензора Осипа Пшецлавського про те, як „въ половинѣ октября 1825 года въ Петербургѣ разнесся слухъ, что изъ какого-то малороссійского уѣзда, привезли попа съ козлиною головою и рогами“. Чутка, яку переказує Пшецлавський, більш-менш збігається з тією, яку переказує Завалішин (і яку використав Драгоманов). Так само оповідає Пшецлавський про те, як більш од тижня „десятки тысячъ любопытныхъ“ вдиралися до Казанського собору і до митрополічного будинка. Лиш на восьму днину, „когда, послѣ многихъ увѣщаній, народъ все еще не расходился и домогался попа, то привезли пожарныя трубы и стали обливать. Тутъ уже никакое любопытство не устояло противъ душей октябрьской воды. Всѣ разбѣжались и болѣе уже не собирались. Попъ и съ рогами канулъ въ воду, и общество стало мало-помалу смекать, что дескать, можетъ, его и совсѣмъ не было. Басня о попѣ-рогоносцѣ туманила Петербургъ за два мѣсяца до 14 декабря 1825 г. Слышно было, что будто-бы изъ слѣдствія о декабристахъ открылось, что они пустили ее въ обращеніе для испытанія легковѣрія народа, который, какъ и войско, они замыслили мѹрочить другими выдуманными ими нелѣпостями“¹⁾. Крім того Є. Бобров подав уривок із автобіографії бувшого семінарста Н. Гіларова-Платонова: «Изъ пережитого» (част. I, ст. 329), де наводиться більше-менше цей самий „разказъ“, що циркулював він за двадятих років серед Учнів нижчих і середніх російських духовних шкіл. Оповідач-семінарст додає:

¹⁾ „Русскій Архивъ“ за 1872 р., т. X, ст. 1567—1568: „Нѣсколько словъ по поводу отвѣта г. Берга г. Пшецлавскому“.

„Солдаты Ѳома, содержатель табачной лавочки, видѣль, какъ этого попа провозили въ Петербургъ; народа собралось множество смотрѣть, и самъ Ѳома видѣль этого попа“. Нарешті Є. Бобров згадав, що молодий поет О. Полежаєв (він 1825 р. був ще студентом московського університету) використав петербурзькі (очевидно, вже й московські) оповідання про попа в цалиній шкурі на те, щоб скласти поему „Иманъ-козелъ“ (надрукована була в „Вѣстникѣ Европы“ 1826, № 11, май—юнь, ст. 161—177) ¹⁾. За-для цензурних небезпек, Полежаєв не зважився зробити героєм поеми православному духовну особу, а переніс усю дію в мусульманську країну, в арабську північну Африку. Бідного селянина назвав він Абдул-Мелеком, а замість неситого попа виставив неситого муллу („іман“, тоб-то „імам“). Із сучасного тодішнього свідцтва Н. А. Полевого ²⁾ видно, що „стихотвореніє Иманъ-козелъ, нѣкогда напечатанное въ Вѣстникѣ Европы, надѣлало довольно шуму“. На Боброва думку, мабуть воно було однією (з інших) причин „разжалованія“ Полежаєва із студента в салдати, тим більше, що слідство над декабристами мало викрити певну причетність декабристів до легенди про рогатого попа. Зрештою, каже Бобров (ст. 173), „нельзя съ увѣренностью заключить, избобрѣль-ли эту басню кто-либо изъ декабристовъ самъ, или-же, воспользовавшись уже готовымъ народнымъ преданіемъ, пустиль его только въ качествѣ пробнаго шара въ оборотъ“.

Гадаю, ми й апріорно не могли-б ані на мент сумніватися, що й декабристи й розкольники 1820-х рр., розповсюднуючи в Великорусі цю „малоросійську“, „ізъ юго-западныхъ губерній“ легенду, не сами її вдумали, лиш попросту використали те готове, що вже оповідалося на Україні. А готова була не сама тільки фабула, бродячий сюжет той, ба мабуть таки існувала тоді вже й та сама віршована сатира про Кирика, що її текст ми вище надрукували. Дві хронологічні вказівки на час свого скомпонування подає й сама вона своїм текстом. Одна вказівка—на *terminus ante quem*; це—згадка за Почаївський монастир з його уніяцькими черцями-базилянами. Почаївський монастир, перейшовши на унію 1720 р. і обернувшись в уніяцьку твердиню, залишивсь уніяцьким лиш до 1831 року; того року розгорнулося польське повстання, почаївські черці-базиляни стали на бік польських повстанців,—і імператор Микола I розпорядивсь одібрати монастир од базилян та й передати його духовництву православному, вмістивши тут і православному консисторію. Друга вказівка—на *terminus post quem*; це—згадка, що православному волинський архієрей живе в Аннополі; а ми знаємо, що волинську катедру перенесено до м. Аннополя (Острозького повіту) після острозької пожежі 1821 року. Оті дві згадки непохитно кажуть нам, що складено віршу про Кирика в 1820-х рр. А коли порівняти її текст до петербурзьких легенд 1825 року (які, з свого боку, покликаються на територію українську), то таке порівняння, здається мені, виразно промовляє за п р и о р и т е т о м нашої вірші.

¹⁾ Потім її передруковано в „Стихотвореніяхъ Полежаева“ 1832 р. і в пізніших виданнях, як от суворинське видання віршів Полежаєва, СПб, 1889 (див. ст. 474—489, та авага на ст. 543).

²⁾ „Московскій Телеграфъ“ 1832 № 11, юнь, ч. 45, ст. 355—359.

Де вона мала скластися?—Живовидячки на Волині. На це вказують,—ряшенські, нівроку,—географічні її згадки: Оврудський повіт (там живе сільський православний піп Корчевський), губернський город Житомир (губернський— з 1804 р.), містечко Аннопіль на Острожчині з його архієрейською православною катедрою та недалеко с. Загайчинці, нарешті м. Почаїв з його побожно-уніятським базилянським монастирем;—це все волинська топографія 1820-х рр. Цікаво, що виключно з Волиня та з сусідніх повітів України Правобережної походять і всі записи тієї віршованої сатири, або всі звістки про ню; а якщо Жемчужников записав свій текст справді на Лівобережжі, на Пирятинщині, то й він (або Куліш) в уста своєму кобзареві вклав заяву, що завчив кобзар цю віршу не на Лівобережжі, ба за Дніпром, в Димері, тоб-то ближче до Волиню-таки.

Хто саме склав цю сатиру? Які кола?—Безперечно уніятські, ворожі православію. Тут у сатирі й термінологія уперто держиться ще уніятська, з ремінісценціями про недавні польсько-державні часи. Уніяти титулюються в вірші: „правовірні“, а православні—вони для автора вірші лиш „благочестиві“. Духовництво тієї „благочестивої віри“—то грубі товарижки-христоводавці, як, от, піп Корчевський—герой сатири, що або по товариачому песиться із своєю гладкою попадею (а вона—в сатирі—мальовниче гладить себе по пузі), або дере той піп гроші з живого й з мертвого, ще й за чорта з рогами передягається та йде бідного грабувати. Не моральну силу має—в сатирі—таке „благочестиве духовенство“, тільки фізичну: спирається на московську владу. І саме прізвище батюшки-грошолюба: „Корчевський“—чи не московське воно часом? Може цей батюшка—великорус-чужак, надісланий з тверської Корчеви? Ба, коли він і українець зроду, то—такий, що вже закручує свою мову на московський лад („Пашов вон, машельнік, плут!“) і, якщо найвищих, первосортних московських лайок не загінає (принаймні, сатира ціломудрено про це мовчить), то все-ж титулує свою парохвіянку, Кирикову жінку, щиро-московським епітетом: „бл-ь“! Поруч такої „благочестивої“ дичі, справжня побожність і свята благодать живе тільки в уніятів, у преподобних отців-базилян у Почасві,—і батюшка Корчевський, покараний од Господа, кінець-кінцем упізнає, що тільки в базилян-уніятів є справжня віра. Він тоді й сам хоче навернутися до унії, як до єдиної спасенної віри, та ба! базилянам заборонено прийняти покаяного грішника в лоно католицької церкви, на це треба-б дозволу од „благочестивого“ архієрея з „Анниполя“;—ну, а той архієрей, звичайно, дозволу не дає. Тільки-ж Мати Пречиста Почаївська, бачучи, що батюшка Корчевський душею вже привернувся до правдивого костюлу Божого і тільки через заборону од православного владики не сміє формально навернутися на унію, змилосерджується над розкаяним схізматином і привертає йому людську подобу.—Ясно, що така антиправославна сатира могла скластися тільки в уніятських колах 1820-х рр., і найпевніш—десь-таки в Почасві, коло „дудовної“ ікони Пречистої Матери.

Звертають на себе увагу ще й польсько-шляхетські настрої в цій українській вірші про Кирика. Поруч православного дикуну-попа виводиться й пан того волинського села, тоб-то польський поміщик, і той пан-католик—іде-

ально-добрячий, не те що православний піп. Між ним, „добрим паном“, та підданими мужиками—панус ідилія: це не пан, а батько рідний! „В горачий час“ він жене людей на жнива, і Кирика—теж, хоч йому дитину треба ховати; тільки-ж Кирик не ремствує: „панська власть“—це святиня непорушна,—так Кирик і попові поясняє. І за те Кирикові—щастя-гроші од Бога. Ці ідилічні малюнки українсько-польських відносин теж дуже добре підходили-б до світогляду почаївських черців-базилян, що незабаром, за якихесь літ шестеро, взяли активну участь у пансько-польському повстанні 1831 року, але безперечно ще й 1825 р., коли так зв. третій сейм „Царства Польського“ мало не формально порвав з російським правительством, всією душею були з поляками-панами.

Нарешті, дозволю собі поставити питання: в основі вірші про Кирика, з її аж надто точними географічними подробицями, ба навіть з точно поданим поповим прізвиськом—чи не могла-б лежати якась дійсна волинська подія 1820-х рр.?

Коли Завалішин, розказуючи за петербурзьку голосну чутку 1825 р. про попа з рогами, висловив думку, що в „основі чутки була дійсна пригода з одним попом, хоч у самій тій пригоді й не було нічого чудесного“, то Драгоманов у своїй розвідці „Два фабло“ назвав Завалішинову думку „дуже характерною“ наївністю: „Завалішин,—нише Драгоманов,—пішов за слідами наївних раціоналістів, від Геродота до самого Ренана, котрі хтіли раціоналістично витолкувати міти“¹⁾. Не вважаючи на всенюку мою пошану до Драгоманова, я дозволяю собі в Завалішиновій думці не добачати нічого наївного, і тим паче „характерно-наївного“. Хіба-ж у повсякденному житті не трапляється, щоб нечесна людина, ідучи на грабунок, передягалася чи за чорта, чи за мерця, чи за иншу прояву? Хіба-ж приміром, і в відомому церковно-побутовому романі Лескова „Соборяне“ (повному високої життєвої правди) ми не зустрічаєм історії про міщанина-грабіжника, що передягався вночі за чорта, а диякін-Ахилла не побоявся та й злапав його? Тому не буде аж ніякої наївності припустити, що в глухому кутку глухого Овруцького полісся бл. 1825 року сільський піп Корчевський справді напнув на себе вночі волову шкуру з рогами, бажаючи пограбувати забобонного селянина, тільки-ж сам упіймався, і привели його на владичній суд до Аннополя. Поголошка про такий скандал могла швиденько рознести ся скрізь по Волині, і на ню одразу могли наліпнути готові, трафаретні подробиці з бродячої легендарної фабули про кару Божу для таких грішників. А уніяські почаївські кола могли використати тую мішанину правди з легендою, щоб і сатиру на православних скласти, і ще один „цуд“ до почаївського реєстру занести. Такий процес утворення релігійних легенд ми добре можемо постерегати навіть тепер, або—краще сказати—саме отепер. В иншому місці я мав нагоду точно висвітлити так зв. „Чудо в Лаврі“ 1926 року. Мені поталанило документально довести, що, попросту, весною 1926 року одна жінка, на прізвисьце Марія Луданикова, залізла вночі до великої церкви Київсько-Печерської Лаври, мабуть щоб обікрасти вівтар,—а за трое-четверо днів уже всі авторитетні перекупки на київських базарах оповідали, як ото в ночі в Лаврі з'явилася пресвята Діва-Марія,

¹⁾ „Розвідки Михайла Драгоманова“, т. II, Львів, 1900, ст. 92.

мати Божа, та які чуда вона творила, та як безбожники-комуністи хтіли були стреляти в ню, але посліпши і правдиву віру впізнали. За місяць-два про це балакала геть-уся побожна Україна¹⁾. Що бува тепер, те хіба не могло бути і сто літ тому? Для повної аналогії сучасної легенди 1926 р. до легенди про попа Корчевського та про Кирика-бідака 1820-х рр. не стає тільки, щоб якась побожна душа отее „Лаврське чудо“ в вірші вбгала та на антикомуністичну сатиру переробила.

III.

Тому що текст, якого був спробував 1857 р. видрукувати Куліш, залишається—можна сказати—„на правах рукописів“ і побільше неприступний для читальницького загалу, я його тут передрукую. Для порівняння передрукую й пізній запис Хв. Кудринського 1894 року.

Оце текст, що його вирізала цензура з II тома „Записокъ о Южной Руси“ (СПБ, 1857, ст. 83—95):

Баллада изъ временъ уніи.

Щось-то сталося на Волині, в Бобруйськiм повіті;
 Таке чудо ізробилось, що й не було в світі.
 Послухайте, люди добрі, щось маю казати..
 Моя мова хоч не гладка, да не стану брехати.
 В однім селі міждо бором тече бистра річка.
 Ой там стояв хрест високий, а під ним капличка.
 Ой там стояв дворець красний, а в йому розкоші:
 Там жив дідич дуже добрий,—все роздає грош;
 Кажний день п'є, веселиться. Ще й грають музики;
 А як прийде хто судиться,—так що твій владика!
 Там і церковця стояла, не знаєм, яка;²⁾
 Коло неї піч косматій, попада гладка.
 Там жив мужик, дуже бідний, він Кириком звався,
 Що він робив діло щиро, добра не сподівався.
 Саме в жнива, в робочий час,—нешасна година,—
 Зробивсь Кирикові клопіт: померла дитина.
 Пішов Кирик по сусідах помощью прохати;
 Не схотів ніхто нічого Кирикові дати.
 От і вернувся він додому, облившись сльозами:
 Зазнав тепер бідолаха, як жить з сусідами.
 Пішов Кирик до панотця да впав на коліна:
 „Помилуй м'я, чесний отче! померла дитина!
 „Саме в жнива, в робочий час—превелика біда,
 „Що нема в мене, панотче, ні соли, ні хліба.
 „Прошу я вас, чесний отче, дитину сховайте,
 „А що маю плати дати—до весни чекайте“.
 А згрізнувся пів на Кирика, тупнувши ногою:
 —„А, ти!“ каже, „плут! п'яниця! Я в тебе слугою?
 „Нема в тебе чим платити,—а лінив робити?
 „От хоч-би пішов до мене днів на п'ять косити,

1) Див. „Етнографічний Вісник“, кн. IV (1927), ст. 120—125: „Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі?“ і у нас ст. 55—60.

2) У Димінського: „благочестива“.

„А жінка нехай би на лан ішла жита жати,
 „Ніж би я мав тобі плати до весни чекати“.
 — „Ні, панотче!“ каже Кирик, „сей час не надого;
 „Чоловік я одинокий, немає в дворі нікого.
 „Треба й хліба заробити, й панщину одбути,
 „Щоб іще і перед паном ледащом не бути“.
 — „Ах, ти!“ — каже — „плут! п'яниця! В вас нема й не буде!...
 „Щоб ви усі вигинули, ледачії люди!“
 А нарешті піп Кирика кулаком у спину:
 „Пішов геть з моєї хати, еретичий сину!“
 От і пішов бідний Кирик. Іде, плаче, тужить:
 Нема йому щастя-долі, фортуна не служить!
 Іде селом бідний Кирик, сльози утирає;
 Аж ось його дідич добрий як раз зустрічає:
 „Чого се ти плачеш, Кирик? чого засмутився?“
 Розказав Кирик свою біду, так пап аж скривився.
 Далі й каже Кирикові про його причину:
 „Що ж робить! Іди вже, Кирик, сховай сам дитину“.
 Отгоді вже бідний Кирик, — що більше чинить? —
 Узяв заступ да лопату, пішов ямки значити.
 Прийшов Кирик на могилки, ямку зачинає;
 Аж ось іде старенький дід, борода сідая.
 — „Здоров, каже, „бідний Кирик! що ти хочеш робити?“
 — „Хочу“, каже, „ямку копать, дитя схоронити“.
 — „Не копай же ти тут ямки: твердо копать буде.
 „Хай тут викопають ямку собі інші люди.
 „Ось іди-лиш, я покажу, де тобі копати:
 „Будеш мене за се місто довго споминати“.
 От і пішов собі той дід, із ним розпрощався,
 А наш Кирик до копання дуже щиро взявся.
 Небагато він прокопав. Докопавсь до грошей,
 Да й витяг, як сили мога, котелок хороший.
 Оце ж не став над котелком Кирик розмовляти;
 Узяв із ним карбованці да й помчав до хати.
 Засунув тії карбованці подальш у комору.
 І рад Кирик карбованцям, і боявсь поговору.
 Оце ж набрав Кирик грошей в кешеню чимало,
 Щоб ісправить обід бучний, щоб для усіх стало.
 Тепер пішов до оренди, да взяв спуст горілки ¹⁾;
 Покрепивсь по гірких трудах; не забув і жінки.
 А вона всю ніч не спала, пекла да варила,
 Зависливиx своїх сусід добре угостила.
 Тут ще Кирик до панотця побіг швидко й прудко,
 Щоб і там не забариться, і звернутися хутко:
 — „Помагайбі, чесний отче! Знов до вас у хату:
 „Поховайте з благочестием, візьміть з мене плату“.
 — „Що ти, Кирик! чи ти зцапів, чи горілки впився,
 „Чи, лежачи знай на боку, од жиру скрутився?
 „Дай п'ятнадцять карбованців, як добрії люди, —
 „Поховаю з благочестием, усе гаразд буде“.
 Бідний Кирик од порога приступав поволі
 Да й висиджав карбованці перед попом на столі.
 Тут ще пішов і братчиків Кирик загодити,

¹⁾ Спуст — три відрі

Щоб братчики ізвели на братство дзвонити.
Тут ще людей бідний Кирик на обід зиває,
І, хто іде із копами, у двір завертає.
То всі сусіди у Кирика наїлись і напилися.
А наївшись і напившись, по домам розійшлися.
Да й ніхто ж так, як пан отець, не жере, не пожирає,
І яку іще він думку сам собі гадає!
„Отто, Боже милостивий, як у світі дивно!
„Що який іще учора був сей Кирик бідний!
„Вчора лазив на колінах, плакав да просився,—
„Тепер сипле карбованці... Де він так розжився?“
Алчущая попада з обіду прийшла, роздяглася;
Як здумала про Кирика, так аж схопилася:
— „Ой ти“, каже, „чесний отче! прими наставлення:
„Нехай прийде Кирик на сповідь у се воскресенне.
„Да вишитай усю правду, нехай тобі скаже,
„Де він узив стілько грошей,—нехай всі покаже!“
Отто ж уже воскресенне святе наступає,
А піп дяка по Кирика зараз посилає.
Кирик прийшов і висповідь в церкві вислухає;
А піп про гроші у Кирика вже скоріш питає:
„Оце ти, Кирик, не признаєш, а то гроші прокляті:
„Треба тобі їх посвятити, да на церкву дати.
„Тепер, каже,—ти в розкошах все п'єш да гуляєш,
„А я знаю, як ти за їх душу потеряєш“.
Кирик вислухав висповідь да й признавсь про гроші,
Що виконав на могилках котелок хороший:
„Коли ж я взяв за ті гроші гріх на свою душу,
„То я той гріх то сяк, то так спокутувать мушу“.
Одправив піп служенне, додому вертає,
А попада алчущая вже його питає:
„А що“, каже, „чесний отче? як Кирик признавсь?“
— „Знайшов“, каже „великий скарб, да гріха не злякався“.
— „Не знаєш же“, каже, „попе, як ті гроші взяти!
„Треба в сінях із бантини волову шкуру зняти“.
Унесли шкуру, розп'яли на столі, намочивши водою:
Не було в хаті більш нікого, тільки піп з попадаюю.
Оце ж попа попада в шкуру нарядила,
А щоб шкура держалася, ще й дратвою зпjala.
Наділа попові шкуру на руки й на ноги,
А на голову поставила волові роги.
Так то перше був той піп тільки бородатий,
А то вже став тепер той піп наче чорт рогатий.
Як прийшов же рогатий піп до Кирика хати,
Да й став чорт батька знає по-якому муркотати.
Оце ж Кирик одсунув кватирку, на двір подивився;
Бачить чорта із рогами—да й перехристився:
„Ой ти, чорте“, каже, „чорте! чого ти ливився?
„Чого се ти так рогами на мене наставився?“
— „Ти знайшов“, каже, „на могилках котелок з рублями:
„Оддай міні, бо залізними обдеру пазурами,
„Да й укину в пекло на дно, голову зірвавши:
„Будеш знать, як брати гроші не загорювавши“.
Кирик вийшов, йому гроші за двері висунув;

Двері скоріш зачинивши, засувом засунув.
 Як вернувся ж він у хату—що з біди робити?
 Забрав дьявол усі гроші!... Почав голосити.
 А піп уже над котелком не став розмовляти,
 Вхпив скоріш карбованці да й помчав до хати.
 А попадя вже в квартиру давно виглядала:
 „Бачип, попе, швидко справивсь! Я тобі казала!“
 Оце ж хотів піп попаді котелок оддати,—
 Так уже не хочуть його руки од котелка одстати
 Оце ж хотіла попадя з його волюву шкуру зняти:
 Так чорта з два! вже не можна й ножем одідрати!
 —„Ех!“ кричить піп косматий, „ви гроші прокляті!
 „Ой, на що було міні вас у Кирика брати!“
 Назавтра рано до Кирика попадя приходить
 І чудненьку вже сторію вона з ним розводить:
 „Добридень“, каже, „тобі, Кирику! магай-бі діло робити!
 „Отто піп хотів з тобою шутку пошутити;
 „А та йому із тобою шутка не далася.
 „Да нещасна годинонька—в руки вченилася.
 „Иди, Кирику, будь ласкав до нашої хати,—
 „Чи не дадуться твої гроші тобі в руки взяти?“
 А Кирик не пішов до попа своїх грошей брати,
 А ще пішов до дідича про диво сказати.
 А дідич ізвелів зараз громаду збирати,
 Да велів попу нести гроші до Кирика хати.
 Оце же уже добрий дідич громаду збирає,
 Да вже про того пона листи писать зачинає.
¹⁾
 —„Ну, тепер же“, каже, „хлопці, у моїй ви власті:
 „Ведіть попа до Почеава, хоч би мав він і пропасти!—
 Залигали тоді попа за руки й за роги,
 Зоставили незв'язані тільки одні ноги.
 Як повели ж, то по базарах курища куріли,
 А по церквах, куди вели, скрізь на збор дзвонили.
 Збиралися шевці, кравці і малі діти,
 Усе на те велике чудо, на диво глядіти,
 То як привели вже в Почеаїв, де стоїть Божа Мати,
 Так він упав на коліна да й давай прохати:
 „Ой зними з мене, Божа мати, воловую шкуру!
 „Перестану вже жінки слухать! покажу натуру!...

Що ж до другого запису, Хв. Кудринського 1894-го року („Київ. Стар.“ 1894, март, ст. 544), то Кудринський, хоч і зазначає, що вірша про Кирика у них на Рівенщині не співається, ба розказкою оповідається, все ж зве свій рівенський запис „пїсня“ і додає таку попередню увагу: „Пїсня о Кирикѣ разказчикъ говорилъ послѣ одной юмористической сказки и началъ пїсню такъ: „З-під того же самого села біжить річка невеличка“. Мы не приводимъ сказки, потому что она съ пїсней о Кирикѣ не имѣетъ ничего общаго и приставлена къ ней механически... Вотъ эта „баллада“, или,

¹⁾ Що визначають у Куліша ці точки? У Димінського саме отут і йде найдошкульніше оповідання для православних. Мабуть було воно і в Куліша, тільки ж він побоявсь цензури та викинув його, а натомість понаставляв точок.

какъ говорилъ [Жемчужнікову] Остапъ [Вересай] въ корчмѣ, „пісня, чи казка“ ¹⁾:

З під того же самого села біжить річка невеличка,
 А на тій річці стоить капличка;
 Недалечко от каплички Божа церковка святая.
 Старая, благостивак (сі).
 А при тій церкві піп з попадаю;
 У пона—борода велика й сивая,
 А попада—молода ще та гладкая.
 Жив був Кирик; бідний чоловічок,
 Була в його бідна жінка, були й діти невелички.
 От прийшов час, жнивова година,—
 Померла у бідного Кирика маленька дитина.
 Пішов бідний Кирик до пона:
 — „Добродію, добродію! чи не могли-би меї дитини сховати?
 „Що ви схочете за похорони взяти?“—
 Піп радий радесенький, трасе бородою,
 Розмахує рукою:
 — „Що-ж,—каже,—твою дитину можна поховати,
 „Але: не богато з бідних людей дбати,
 „А десять карбованців таки треба взяти...
 „Що треба, то треба... Не мов міні ні слова.
 „Бо в мене з тобою короткая мова“.—
 Кирик каже:— „Добродію, добродію! Я не можу стільки дати,
 „Де вже міні, бідному Кирику, стільки взяти?“—
 Піп—як тупнув ногою!
 Як мотнув головою!
 Як потріс бородою!
 Як закричить!
 Як заверещить:
 — „Ще таких людей не було й не буде,
 „Коли-б випропадали такі бідні люди!“
 Заплакав бідний Кирик, та й пішов до пана.
 Та й скаржитья пану:
 — „Не хоче піп моєї дитини ховати.
 „Хоче з мене, з бідного Кирика, десять рублів взяти“.
 Пан йому й каже:
 — „Я тобі ось що скажу:
 „Іди ти до села, достань заступу й лопати—
 „Та іди сам на свою дитину яму копати“.
 Послухався бідний Кирик пана, пішов він додому,
 Став на коліні, помолився богу...
 Аж прийшов до його Божий старець:
 — „Кириче, бідний чоловіче! іди ти до села,
 „Достань заступу й лопати,
 „Та іди сам на свою дитину яму копати,
 „Та не копай на низу, а копай на горбу,
 „Нехай богатші люди копають на низу“.—
 Взяв Кирик заступу й лопати,
 Та став сам на свою дитину яму копати,

¹⁾ Окремі віршові рядки порозкладав Кудринський не скрізь точно. Ми, на підставі рям, внесли скількись виправок, тоб-то часом (у двох-трьох місцях) позливали два Кудринського рядки в один.

Та не копає на низу, а копає на верху,
 Як казав йому Божий старець ¹⁾.
 Став бідний Кирик на горбу копати,
 Став до його котел з грошима виринати.
 Набрив бідний Кирик гроші до кармана,
 Пішов назад до пана,
 А од пана до попа:— „Добродію, добродію! чи не могли б меї
 дитини сховати?“

„Що ви схочете за похорони взяти?“
 Піп—радий-радесенький:
 — „Що ж—каже:—не багато з бідних людей дбати,
 „А десять карбованців треба взяти“.—
 Бідний Кирик довго не возився,
 Дав десять карбованців, та й зовсім розплатився.
 Піп гроші забрав
 І старосту зазвав,
 Казав на дзвониці на збір позвонити:
 З радістю, з веселістю, Кирикову дитину похоронити.
 Зазвав бідний Кирик попа до хати,
 Став його добре частувати,
 Став мед і вино давати.
 Дивується піп: „Як се так сталося?“
 „У бідного чоловіка стільки грошей набралось?—
 А попада навіть очі витріщила, все до попа пристає,
 Покою не дає:
 — „Добродію, добродію, чи не могли-б ви бідного Кирика
 до сповіди прийняти

„Та на духу його добре розпитати,
 „Де-б він міг стільки грошей достати?
 „Чи не міг би він об тії гроші признати?“
 Послав піп старосту, щоб Кирику наказати,
 Що піп його хоче во всіх гріхах сповідати.
 Прийшов староста до Кирика,
 Бідного чоловіка,
 Та й каже:— „Ей, ти, Кириче,
 „Бідний чоловіче!
 „Иди-но ти до церкви, хуленько сповідайся
 „Та в тих грошах гарненько признайся.
 „Чи хочеш, чи не хочеш, а мусиш ти таки сповідатись,
 „Мусиш в тих грошах признатись...“—
 От пішов Кирик,
 Бідний чоловік.
 В церкві у попа довго-таки сповідався,
 А в тих грошах ніяк не признався.
 Попада не знає, що думати, що й гадати:
 Не знає, як тії гроші од Кирика одняти!
 Думала, думала таки чимало,
 А в рещті таки нагадала:
 — „Добродію, добродію, єсть у нас суха шкура;
 „Послухай-но мене гарненько.
 „Візьми-но ти в ту шкуру та вберися,
 „Та до бідного Кирика по гроші покрутися.

¹⁾ Певне треба б: „Як казав Божий старець йому“. М. Л.

„Як побачить, так бідний Кирик злякається
„І в тих грошах завесне признається...“
От взяла понадя ту шкуру, намочила,
Пошла на село доставати дратви і шила.
Зашила пону руки й ноги,
Приставила на голові дьявольські роги.
Став піп стукотіти, гракотіти,
Став уночі до бідного Кирикаходити:
— „Гей, Кириче, давай гроші, бо буду світ палити;
„Бо як не отдаєш, то будеш на огні, в неклі горіти;
„Стануть тебе чорти гаками драти,
„Стануть тебе бити й катувати...“
І стукотить, і гракотить, і мотас рогами,
І тупає ногами,
Ще й трасе бородою.
Зобачив Кирик — і зовсім залякався:
„От прийшла тепер до мене лихая година!
„Що я буду тепер робити з тими грошинами!...
„І чому я пону на сповіді не признався?
„Тепер би я з такою бідною-б не знався...“
Взяв Кирик котел із грошинами
Та як тарахнув дверима:
— „А, нехай де тебе, — каже, — візьме лихая година
„Та з твоїми дьявольськими грошинами!
„Іди ти од мене в чому прийшов!
„Держи в руках, — як найшов!
„Не положи нігде, — як узяв!
„Носи так, — як приняв!
„І щоб-же тебе чорт узяв!“
Взяв піп котел і додому подрав,
Радесенький, що Кирик свої гроші оддав.
Став піп гроші пані отдавати —
Аж стали гроші до рук приставати;
Стала понадя шкуру пороти, — став піп кричати, верещати:
Не можна аніяк шкуру одняти!
Трапилася з поном біда малая,
Біда малая і простая:
Пристала
Йому шкура до сала.
От, начали письма-листи по світу розсилати:
Чи не найдеться часамі хто-небудь на світі.
Щоб тую самую шкуру з пона зняти?
Стали письма-листи назад повертати:
Ніхто не хоче теї шкури зняти.
А Кирик каже: — „Я можу тую шкуру з пона зняти,
„Оно перше треба міні гроші назад оддати.—
Як зняв Кирик шкуру і гроші взяв,
Піп закричав, ще й зубами заскрекотав.
Шкода йому тих грошей, але нема що робити!
Лутше гроші оддати, чим з рогами ходити.

(Записана в м. Степани Ровенск. уѣзда Волынской губерніи).

ЗБІРКА ПОДІЛЬСЬКИХ КАЗОК 1850-1860-х РР. ВОЛОСНОГО ПИСАРЯ ДИМІНСЬКОГО.

На сторінках академічних видань не раз уже згадувалося про ту величезну колекцію подільських казок, які працювито прибирав у 1850-1860-х роках волосний писар Димінський, і яка тепер переходить у Видавництві Академії Наук. Діалектична аналіза особливостей його мови (іду за авторитетом О. Б. Курилової) вказують нам на Проскурівщину (мабуть чи не звідти був Димінський родом); але що робив Димінський свої записи (і то напевне велику їх частину) в сусідньому повіті Ушицькому, це теж річ безперечна. Про Ушицький повіт свідчить і давній (1896 року) напис А. Е. Кримського на збірці казок, зроблений за словами П. Ги. Житецького¹⁾. У Чубинського в „Трудахъ Этнографическо-Статистической Экспедиции въ Юго-Западный Край“, т. I, вип. 2-ий (Спб. 1877), в передмові на ст. I ми читаємо про вміщені в тім випуску українські прислів'я: „По Ушицкому уѣзду Подольской губ. большая часть пословицъ сообщена намъ г. Дыминскимъ“. Чубинський згадує Димінського, — не зазначаючи вже Ушицького повіту, а так, — ще й у передмові до 1-го випуску того самого I-го тома (Спб. 1872), ст. XV: „Подольскій Статистическій комитетъ предоставилъ въ распоряженіе экспедиціи сборникъ Дыминскаго, заключающій въ себѣ до 2000 пѣсенъ, считая въ томъ числѣ и варианты“. А далі, на ст. XVI: „Г. Дыминскій сообщилъ сборникъ повѣрій, загадокъ и вообще этнографическихъ матеріаловъ“.

З тих Чубинського звісток, що ми понаводили, видно, що Димінський, перед тим, як увійти в зносини з київським „Юго-Западнымъ Отдѣломъ“, уже був відома в етнографії особа і (живовидячки в 1860-х рр.) мав уже зносини з Подільським Статистичним Комітетом.

Що-до збірки його казок, яка переходить у нашій Академії Наук, то по суті це навіть не одна збірка, а дві, з двома окремими пагінаціями, і, таким чином, записи Димінського формують собою два товстезні фольанти, писані на грубому папері форматі великого folio. До

¹⁾ Рукою А. Е. Кримського, швиденьким, укороченим способом, написано: „П[авло] Ги[атович] каже, що Дим[інський] писарював — він не пам'ятає добре — чи на Ямпільщині, чи в Уш[ицькому] п[овіті], чи де. Про це повинні бути запис[ані] точні звістки в прот[околах] Юго-З[ападного] Отд[ѣла]“.

першого фоліянту сам Димінський склав покажчика, і оце я його тут публікую, звичайно заховуючи всі діалектичні особливості рідної Димінського говірки. Зазначити треба, що перші 107 аркушів цього фоліянтного тому дісталися П. Чубинському, і з них дещо (дуже не багато) Чубинський опублікував у II т. „Трудовъ Этнографическо-Статистической Экспедиціи въ Юго-Запад. Край“ СПб. 1872.

Рука Димінського дуже нерозбірна. Коло тих слів, які я читаю лиш здогадно, ставлю я знак запиту.

1. Сказка, що купец їхав в дорогу с товаром і заїхав в болото. Ни міг вихти, а чорт каже: „Як запишиш міні тоє, що за него вдома ни знаєш, то виїдиш з того болота“. І той записав л. 1
2. Була дівка стара, і ніхто до неї ни трафлявся, і вона каже: „Коби вже до мени чорт прислався, то бим пішла за него“ л. 4
3. Був король і мав їдну дочку і висадив єї на вишку [?] і каже: „Хто єї розсмішит, то той возьме єї“. І москаль простий розсмішив л. 5
4. Чоловік продав воли, а злодій ни міг в него грошей вкрасти і настренив другому, і другий в него вкрав л. 7
5. Цар мав 12 синів, то як вмер — і вони пішли в ліс і здибали змію л. 8
6. Був старий чоловік і жінка. Мали їдного сина, і той син до такого дочит. вся пункта, що син батька і матір заб'є л. 10
7. Був такий король, що ніколи без бідного ни пообідав. І в него разу їдного був Господь Бог на обіді, і він посла був у Бога л. 12
8. Був собі чоловік, мав три сини: — два розумних, а третій дурний, і той дурний ішов на роботу і тягнув ступу л. 13
9. Був піп і мав наймита Накопалу, і він хотів наймита згубити, а ваймит попадо згубив л. 16
10. Сказка, що 3 братів було: — 2 розумних, а третій дурний, і той дурний у короля дочку взяв л. 18
11. Сказка, що мужик хотів знати панські трунки ¹⁾ л. 20
12. Чоловік мав супиречну жінку, і вона пішла під землю л. 21
13. Пані мала три дочки, і їдну розбійники вкрали л. 23
14. Мала пані три сини і їдну дочку, али Господь заляв їх, і вони поробилися левами л. 25
15. Сказка о любезним дятку л. 26
16. Москаль служив в службі 25 літ і ни знав жадної біди, і поїхав в світ шукати єї л. 30
17. 3-х братів кидали галками, де котрого галка уп'ади, то той там має ся жинити л. 31
18. Сказка: цар мав сина Плакиду і відігнав его від себе л. 32
19. Пані мала три дочки, і до їдної вуж прислався в старости л. 33
20. Пані мала їдного сина і на него мала б сіл, і він заміняв 8 коний і бричку з дідом за титіру [?], і пані его відігнала від себе л. 34
21. Двоє людий добри мжи собою жили, і чорт їх 7 літ скусив і ни міг на гріх скусити, і дав бабі 100 злотих — і баба скусила їх л. 37
22. Сказка, що бідний чоловік служив у святого отця Ніколая 3 роки, — то єму дав святий Миколай бучок, столик і вівцю л. 38
23. Був чоловік, мав 3 сини: — два розумних, а третій дурний. І як батько вмер, то їм казав ходити на свій гріб на варту л. 39

¹⁾ Цей Димінського запис видрукувано у Чубинського під заголовком „Пророк“ у т. II, ст. 646—647.

24. Сказка, що у чоловіка чорт вкрав кавальчик хліба і після тому чоловік
кови 3 роки служив л. 40
25. Купець мав їдного сина, і він пішов до стані і каже до коня: „О коню
мій, пора б мені ся жинити“ л. 42
26. Сказка, що чоловік посіяв просо, і его чорт підливав л. 44
27. Сказка, що купець мав три сини, і він їм помер, і вони пішли в ліс на
полюваня, і кожтий (sic) був під землею на білім світі л. 45
28. Сказка, що козака пан бив за тоє, що пириїхав скибу л. 46
29. Сказка: ниживий парубок засватав живу дівку л. 47
30. Роджество Христово для свякаго (sic) християнина имѣть выликое значеніє . л. 47
31. Сказка въ часѣ войны въ Петербургѣ л. 50
32. Лис хотів взяти когута з бантів л. 50
33. Лис вліз в кирницю, і его вовк витягав л. 50
34. Заслаб король рибачій л. 50
35. Сказка, що трох злодїїв украли у пана багато гроший, і его пси пові-
шали на воротах л. 51
36. Сказка: мав голова їдного сина, і той син змию забив л. 52
37. Козак Дрімзон [sic] став слонним каміньом л. 54
38. Було двох братів: їден бідний, а другий багатий, і той бідний залав
богачови щастя л. 59
39. Чоловік бідний пішов на слободу л. 61
40. Був москаль, служив в службі 25 літ, і як виходив в відставку, то ему
і гудяїки повідрізували л. 62
41. Сказка, що дід лазив по горосі до неба л. 63
42. Був король, мав жінку і панну, і на тую панну нападався змій — хтів
єї взяти за жінку л. 64
43. Ходив парубок на вечерниці і ніс опира л. 66
44. Питався пан мужика: „Звітки?“, а він ему відказав, що з тамтого світа . л. 66
45. Чоловікови слабувала жінка, і єї ніхто ни міг викорувати л. 68
46. Чоловік мав дочку опирицю л. 70
47. Сказка, що чоловік хотів сина стратити за жінку л. 71
48. Прийшов пивовар до двора л. 74
49. Циган до попаді ходив л. 75
50. Сказка, що чоловік і жінка ни мали дітїй і виб. л. 75
51. Купець мав таку сорочку: що-дня вибирив з неї корицї воший л. 76
52. Ішла баба з христин, і поросьня баба просила єї до себе дитину відібрати . л. 80
53. Піп любив взяти на службо божу, а не відправляв л. 81
54. Змїї здїняли з неба сонце і місяць л. 81
55. Ішов хлопиц понад воду, а рак виліз вигріватися л. 84
56. Ішов чоловік п'яний і заснув на дорозі л. 86
57. Сказка, що жінка хотїла чоловіка стратити л. 86
58. Сказка: було трох братів: два розумних, а третий дурний, і той дурний
найшов золоте пуро л. 87
59. Сказка о Кармалюкови л. 89
60. Наймит їздив на границю, де чарівниці б'ються л. 90
61. Богиня відміняла дитину і потому віддала л. 90
62. Блоха ішла до міста, а муха до сила л. 91
63. Піп ни вмів читати, іно їдну ївангелїю, котру читав що-дня л. 92
64. Богач орав б-ма волами поле, а бідний парма коровами, — і у бідного
був хліб, а у богача ни було л. 93
65. Сказка, що пан казав ходити на поле на лан его паскудити, і пося вро-
дилася пшиниця і смірділа л. 93
66. Козак украв у баби їжака л. 95

67. Піп з арендаром винесли образ в кирицю і засвітили світло, і посла
казали, що з'явився л. 96
68. Чоловік хотів забити пташка, і він до него говорив л. 97
69. Сказка, що король мав дочку, і єї ни мів взяти, аж королевеский льокай взяв л. 98
70. Сказка, що було двох братів: їден богатий, а другий бідний, і той бід-
ний взяв вогню в діда, і зробилися з того вогню гроші л. 101
71. Сказка, що пан хотів ся з дочкою жинити л. 102
72. Сказка, що ксіондз ни вірив в міць божу, і він був на тамтім світі
300 літ, а єму ся здавало, що три годині л. 105
73. Сказка о бабинім дурнім синові, що ни був ніколи в силі, і де пішов,
то єго всюди били л. 106
74. Сказка, що чоловікови вмерла жінка, і він ожинився з другою, і тая
казала єму двое дітий стратити, що лишилося по тамтїї жінці л. 107
75. Дід і баба спикали собі пиріжок, і той пиріжок втікав від них л. 107
76. Козак їхав, а дівка хуста прала, і він єї казав: „Старайся на вісіля, бо
я тебе засватаю!“ л. 108
77. Сказка, що дід і баба мали дівку, і самі пішли на христини, а дівка
злодії порізала л. 108
78. Сказка о Івасику-Кутасику, що єго змя вхватила л. 109
79. Сказка о старім чортови Сїдунові, що в него був королевеский син . . . л. 110
80. Сказка, що чоловік бідний мав два хлопці, і їдного хлопця дав до діда
на службу, і той в него кобилки пас і ніколи ни завиртав л. 114
81. Сказка, що систра любила чорта і хотїла свого брата стратити л. 116
82. Сказка, що король ни мав дітий, і знайшлась така баба, що порадила, —
і королюва жінка мала хлопця, кухарка і сучка л. 119
83. Сказка о Мадаїові, що забив батька й маму л. 122
84. Сказка, що чоловік богатий мав їдного сина і хотів, щоби він всьо вмів л. 123
85. Сказка, що чоловік мав дівчину й хлопця, і вони пішли в світ, і хлопци
прикинувся золотим баранцем л. 124
86. Сказка, що бабина дівка задусила ді[до]ву за черешні л. 124
87. Сказка, що вовк хотів чоловіка зїсти, али єму чоловік вірвав фіст . . . л. 125
88. Чоловік найшов гроші, і жінка докучала єму, щоби він єї купив спїдницю л. 126
89. Пясни [sic] малоросїйского языка л. 127
90. Король в городі мав золоту яблунку, і хтось єму ябка крав, і ніхто ни
міг достеречи, аж єго син дурний достирїг л. 129
91. Вовк впросився в баби на віз і пороздирав єї воли за тоє, що провізся л. 130
92. Сказка, що дурний чоловік продав липі бика, і липа єму дала багато гроший л. 130
93. Пясни и коляда малоросїйского языка л. 132
94. Сказка, що циган у богатого чоловіка косив вовес, і циган спав цілий
дєнь на полю л. 133
95. Сказка, що бідний чоловік мав в полю траву і пішов до неї дивитися,
і єго святий отец Ніколай казав вовкови зїсти л. 135
96. Сказка, що мидвидиця взяла попа до ями і мала з ним хлопця л. 135
97. Сказка, що москаль за рубля втoпив три попи л. 136
98. Пясни малоросїйского языка л. 137
99. Сказка, що королівни говорили собі, котра за кого пішла-б л. 139
100. Сказка, що пан питався своїх підданів: „що є в світі найсилніщи, най-
бистріщи й наймиліщи“ л. 141
101. Тридцать песень малоросїйского языка л. 142
102. Сказка, що піп не мав звітки жити, і попада єго посла[ла] з книшкою
по світі ворожити л. 145
103. Сказка, що їдного чоловіка пішов син в світ й зайшов до такого сила,
що змя води не пускала, і він тую змию забив л. 146

104. Сказка, що чоловік мав три сини, і всі три були майстри: один робив плуги, другий скрипки, а третій діти л. 147
105. Була панна заклата в воді 7 літ. Вилізла на беріг, і її циганки втопили знов у воді л. 149
106. Песни малоросійського язика л. 152
107. Був кебондз, вимурував коцьол, і до него їдного разу приходив святий отець Ніколай л. 156
108. Сказка, що дівка зарізала 11 розбійників л. 157
109. Сказка, що парубок любив дівку — і потому перистав, і вона его хотіла зчарувати л. 158
110. Сказка, що пішов брат із сестрою в світ, і він напився з баранячого сліда і прикинувся золотим баранчик[ом] л. 158
111. Сказка, що бідний чоловік продав чортови двоє дітей за шапку грошей л. 159
112. Сказка, що бідний чоловік мав 12 синів і поїхав в світ шукати їм жінок л. 160
113. Сказка, що пасічник пасічникови затримав пчолу в собі л. 161
114. Сказка, що чорт навчив людей табаку нюхати, а ангел люльку курити л. 161
115. Сказка, що піп любив тримати наймита, а ни любив їсти давати л. 161
116. Сказка, що баба мала дочку і ни хотіла її ні за кого віддати, іно за самого Бога л. 162
117. П'єсни малоросійського язика¹⁾ л. 162
118. Сказка, що чоловік виорав гроші [з] збанятком л. 164
119. Сказка, що був дурний дід і баба і дівка, а парубок розумний. Пішла дівка по воду, п.нула, і плакала, що ся ни віддасть л. 164
120. Сказка, що [жили] дід і баба, і ни мали дітей. І разу їдного баба замітала хату, знайшла горох, зіла і мала хлопця Покоти-горошка л. 165
121. Сказка, що дід і баба вилізли на граба л. 167
122. П'єсни малоросійського язика л. 167
123. Сказка, що давно такий хліб був, що на колоску від землі до самого верху було зерно л. 169
124. Сказка, що хлопец ни міг тият загнати, і просив вовка, і каже: „Як я ся буду жинити, то тогди мене ззісь“ л. 169
125. Сказка, що чоловік записав хлопця за гроші чортови л. 169
126. Сказка, що ангел хотів бути на небі старшим від Бога, і Бог его зіслав на сей світ гріхів спокутовати, і дав ему римисло — коваль л. 170
127. Сказка, що їден чоловік з кумом відібрали у 12 розбійників гроші л. 171
128. Сказка, що був дід і баба, і привела баба на старість дитину, і ніхто ни хотів бути за кума л. 172
129. Сказка, що ангел хотів бути на небі старшим від Бога, і Бог его струтив на сей світ гріхів спокутовати л. 174
130. Песни малоросійського язика л. 175
131. Сказка, що піп за чужу жінку бігав будяками голий на доколу хати л. 175
132. Сказка, де на тамтім світі жінки ідут л. 176
133. Сказка, що пан Марко справляв обід для Бога, і як Бог прийшов до него, то він вигнав з двора л. 176
134. Сказка, що куецкий син поїхав в дорогу з товаром, і пося товар той ростратив, і майором остав л. 182
- 134в. Сказка, що у старого діда тримав до христу хлопця Господь Бог і Матір Божа л. 183
135. Сказка, що чоловік і пан ішли на вандрівку, і мужик в дорозі бив пана за брихню л. 186

¹⁾ Оpubлікував акад. А. Кримський у своїй фольклористичній збірці (ст. 25—26) одна з пісень про рекрута - шевченка.

136. Сказка, що до жінки ходив парубок, і вона чоловіка торгала за лоб, а парубок втік л. 187
137. Сказка, що до жінки ходив другий парубок, і як чоловік прийшов до хати, то він впаскудився в штани, і чоловік мусів прати л. 187
138. Сказка, що чоловік мав 3 сини, поставив собі нову хату і казав синам ходити на ніч до неї л. 188
139. Сказка, що москаль служив чортові 5 літ — і після взяв у цара дочку л. 191
140. Сказка, що пан мав три дочки, і їх похватило, іно лишився син і бився з чортом за Семейоннову [?] панну л. 193
141. Сказка, що дід і баба ни мали звітки жити. Пішли до ворошки, і ворошка їм так зробила, що вони були королями л. 198
142. Сказка, що окоман розповідав панови, що він був у самого Господа Бога на обіді л. 201
143. Сказка, що ксьондз любив паню, і по-кінськи в саду бавилися л. 202
144. Сказка, що пан вішав мужика, а мужик після — пана л. 203
145. Сказка, що чоловік мав дитину л. 203
146. Сказка, що прийшов дід до жінки, і вона ему втерла ніс, і з него росипалися гроші л. 203
147. Сказка, що москаль загадав королівні загадки, і вона ни відгадала, і він з нею ожинився л. 204
148. Сказка, що бідний чоловік пішов глину купати [sic], і глина его прибила, і він був цілий рік під землею живий л. 206
149. Сказка, що ксьондз був дуже вірний Богу, і разу їдного согрішив і ни признався на сповіді, і проклятим остав л. 207
150. Сказка, що розбійник ожинився з панною, і він жив дуже довго, і місто з ним запалося л. 208
151. Сказка, що злодій у пана вкрав гроші і шубу з пані л. 209
152. Сказка, що чорт дав бідному чоловікови килетку гроший л. 209
153. Сказка, що дід мав дочку, і вона вбиралася в неділю в нім [?] л. 210
154. Сказка, що пан казав фурмановому коневі попідрізувати шкуру аж по коліна л. 212
155. Сказка, що чоловік бив жінку в мішку л. 213
156. Сказка, що пан заложився з паньєю, що 24 рази справитися, а вона ему дасть за тоє 24 тисячі грош[ий] л. 214
157. Сказка, що розбійники вкрали в пана дочку л. 215
158. Сказка, що дурний Іван їхав пьцом до цара л. 217
159. Сказка, що окомон дав пані 300 дукатів за ніч л. 220
160. Сказка, що паня з другими заходила, і її дитина з неї кричала: „Мамо! гріх!“ л. 222
161. Сказка, що циган хотів пироги їсти л. 224
162. Сказка, що пан чужу жінку брав в вік[н]і, а чоловік дивився, і після вікня собі побив л. 224
163. Одинадцять песень малоросійського языка л. 225
164. Сказка, що баба била курочку, щоби випорпала горошок л. 228
165. Сказка о Кирику, що піп за его гроші став чортом ¹⁾ л. 229
166. Сказка, що дяк в стихар подався, но якись ему дїтько стався л. 234
167. Дватцять пять песень малоросійського языка л. 235
168. Сказка, що ксьондз присунулся до молодиці, і вона п...нула л. 242
169. Сказка, що ксьондз мав дину-лоша л. 242
170. Сказка, що пан бив жидя за тоє, що жид дровичся з ним л. 243
171. Сказка, що царися (sic) ожинилася з простим москальом л. 244
172. Сказка малоросійського языка — песнь л. 248

¹⁾ Надруковано вище, ст. 22—30.

173. Сказка, що купец ожинився з другою жінкою, і жінка казала, щоби він свою дочку стратив	л. 248
174. Сказка, що москаль віз смерть на віску	л. 254
175. Сказка, що Господь, святий Петро і Павло — пошивали хату попови, і Господь підсмалював стріху	л. 256
176. Сказка, що жінка чоловіка водила вночі на двір	л. 257
177. Сказка, що злодії хтіли вкрасти у чоловіка сало	л. 258
178. Сказка, що цар ни мав дітей, і баба ему так порядила, що мав дівчину і хлопця; і хлопець був великий злодій, а дівчина курва	л. 258
179. Сказка, що король мав 3 сини і на старість восліп, і ті сини діставали ему видущої води	л. 258
180. Сказка, що до жінки ходив парубок, і вона казала своєму чоловікови муку христити в млені	л. 260
181. Сказка, що піп все напивався і служенія ни мав	л. 260
182. Сказка, що попович багачови виаскудився під дірку [?]	л. 261
183. Сказка, що піп діставав овец з води і втопився	л. 262
184. Сказка, що чоловік продав панови попа, дяка і богача замість живих чортів	л. 263
185. Сказка, що Покоти-горошок чорта забив	л. 264
186. Сказка: відки мужик взявся	л. 265
187. Сказка, для чого нима в ксьондза жінки	л. 265
188. Сказка, що король мав 7 дочок, і жадна ни мала	л. 265
189. Сказка, для чого вогньови ни можна казати брати	л. 265
190. Сказка, на що як перестается палити, і треба вогонь христити	л. 266
191. Сказка, що жидови пан дав 50 батогів спілки	л. 267
192. Сказка, що лис христив сові діти	л. 268
193. Сказка, що сліпа дівка цюлювала кавалера в д.у	л. 269
194. Сказка, що дівці корова за ден виробила півсеток полотна	л. 270
195. Три расказы о обычаяхъ въ тюрьмахъ	л. 271
196. Три песни малороссійскаго языка	л. 272
197. Сказка, що шмаркатий Бартюнь взяв у короля дочку	л. 272
198. Сказка, що мужик лічив в церкві хрести	л. 274
199. Сказка, що Захарко-злодій украв у пана коня, гроші і з пані шубу, і своїх братів потопив	л. 274
200. Песнь малороссійскаго языка	л. 274
201. Сказка, що бабина дівка три рази завмерала	л. 280
202. Сказка, що чоловік гроші брав у злодійскім льоху	л. 281
203. Сказка, що комісар служив циганові три дні	л. 281
204. Сказка, що мужик Кондрат паном остав	л. 282
205. Сказка, що кацап хотів чоловіка зарізати	л. 283
206. Сказка, що багатому панови стил[ил]и грішми дорогу до гробу	л. 283
207. Сказка, що у жиди були чорти на вісілю	л. 283
208. Сказка, що Бог прийшов до багатого чоловіка на двір на вісіля, і богач его псами затровив	л. 284
209. Сказка, що святий Петро вкрав у бідного чоловіка хліб і посла ему служив рік	л. 285
210. Сказка, що ангел служив рік бідні вдові	л. 288
211. Сказка, що чорт дав бідному чоловікови сім кабанів на виплат	л. 290
212. Сказка, що писав попович до батька письмо, що ся ни хочи обучати, іно ся хочи жинихати	л. 290
213. Сказка, що чоловік бив жиди в полю	л. 291
214. Сказка, що пан бив жиди-кравця, що эле му поробив убійор на козакки	л. 292
215. Сказка, що ангел хотів бути на небі старший, і Бог его струтив з неба, і він служив у попа	л. 292

216. Сказка, що чоловік ходив в світ біди шукати л. 294
217. Сказка, що лис христав водвудови діти л. 297
218. Сказка, що жінка удавала слабу, а до неї ходив дяк л. 299
219. Сказка, що чоловік наставляв сіти на зайці і ятірі на рибу — і знайшов гроші л. 300
220. Сказка, що чоловік мав жінку, і до неї ходив піп л. 301
221. Сказка, що чоловікови на полю вродилися х. л. 303
222. Песнь малоросійського язика л. 305
223. Сказка, що чоловік хотів довіжати панської ласки, жінчиного розуму і того хлопця, що взяв за свого л. 306
224. Сказка, що пана син просив вмерлих до себе на обід л. 307
- 225¹⁾. Сказка, що багатий брат бінному (sic) жалував дати куска хліба, і він его виганяв з своєї хати л. 310
226. Сказка, що двох братів гиндювади салами л. 314
227. Сказка, що чоловік і жінка коцюбами в хаті масло робили л. 317
228. Сказка, що хлопець діставав з дуба шпаків л. 317
229. Сказка, що ксьондзова жінка [sic!] коваля любила л. 318
- 230²⁾. Сказка, що багатого брата бідному свині порили в городі, і вони ся позивали до пана л. 318
231. Сказка, що чоловік позивав вітра до Бога, що му пашню росипав . . . л. 321
232. Сказка, що чоловік мав три сини — і як вмер, то їдному дав жорна, другому лика, а 3-му бубен л. 321
233. Сказка, що бідний чоловік ни мав худоби і думав, що гарбуз — кобиляче яйце л. 322
234. Четыре песни малоросійського язика л. 323
235. Сказка, що бабина дівка вкрала в дівової починки л. 324
236. Сказка, що носив брат бідний до багатого вечеру на святий вечер, і багатий его нагнав л. 325
237. Сказка, що дід за кози забив жінку, дівку і хлопця л. 326
238. Сказка, що стара вівця ходила на слободу л. 327
239. Сказка, що чоловік втопив сина, і син після був біскупом л. 327
240. Сказка, що чоловік мірав жида в мішку л. 328
241. Сказка, що жид питався двох чоловіків, кільки вони війшли миль на дель . л. 328
242. Сказка, що бідний чоловік пішов в світ красти л. 328
243. Сказка: питається пан барабанчика, чи чути на небі, як він на землі барабанит л. 329
244. Сказка, що бідний чоловік молотив голий л. 329
245. Сказка, що чоловік мав їдного сина, і він ни ходив на ногах 45 літ, після був багатиром³⁾ л. 331
246. Сказка, що купец мав два розумних сини, а третій дурний, і той дурний вкрал царицю л. 335
247. Двѣ пѣсни малоросійського язика л. 337
248. Сказка, де ся на тамтїм світї жиди подівають л. 337
249. Сказка, що турок хотів бути в небі л. 337
250. Цар мав сина, і той пан з ниживою панною ожинився л. 338
251. Сказка, що брат через жінку сестру стратив л. 339

¹⁾ Далі в оригіналі йде для п'ятьох казок по м. л. к. в. нумерація: №№ 235—239 (зам. 225—229); я її тут виправляю.

²⁾ За цим номером Димінський свою помилку виправив: вже далі ставить №№ 230, 231 і т. д.

³⁾ Це казка про Іллю Муромця (надруковано вище на стор. 7--11).

252. Сказка, що пес хотів роздерти коня, і кінь его забив л. 341
253. Сказка, що вовк був на христинах у чоловіка л. 344
254. Сказка, що була дівка ладніща від пані, і пані еї хотіла стратити . . л. 348
255. Сказка, що король заста[ви]в жінку вдома, а сам поїхав на віну, і его стрий до неї добирався л. 349
256. Сказка, що до їдної жінки ходили двораки л. 350
257. Сказка, що паня мала дитину, і пан ни казав до неї кушарки приводити л. 350
258. Сказка, що жиди через тоє носят бороди, щоби ішли до Бога л. 350
259. Сказка, що пан казав чоловікови, щоби пізнав, котро яйце від чорної курки л. 351
260. Сказка, що заслаб король і казав собі дістати від медви[ди]ці молока . л. 352
261. Сказка, що ксьондз причащав мазура дохтьом л. 351
262. Сказка, що гатаман мірав в мішку чоловіка л. 352
263. Сказка, що давних літ старих людей губили л. 353
264. Сказка, що чоловік мав суперечну жінку л. 353
265. Сказка, що архерей їздив на каменние молочние гори л. 354
266. Сказка, що пані дужи горівку пила і в косцьолі біла пана замість фурмана л. 355
267. Сказка, що богатий син засватав дідову дочку, і посла пішов его батько по жebraх л. 355
268. Сказка, що був такий ксьондз, що як вп'єтєся, то кричит „ура!“ л. 356
269. Сказка, для чого чужа жінка смасніша від свої л. 356
270. Сказка, що чоловік дав сина до майстра на науку, і він так ся вивчив, що жизни пирикидався [?] л. 357
271. Пьсьнь [sic] малоросійського языка л. 359
272. Сказка, що едноралова дучка [sic] задусила порудчика і багато москалів побила л. 360
273. Сказка, що чорт здер з святого попа шубу л. 361
274. Сказка, що в чоловіка пропала кобила і посла ся вирнула л. 362
275. Сказка, що чоловік по смирти приходив до ариндара за горівкою . . л. 363
276. Двѣ пѣсни малоросійського языка л. 365
277. Сказка, що чоловік хтів батька забити л. 365
278. Сказка, що парубок пирикидався вовком л. 365
279. Сказка, що чоловік пирикидався вовком л. 366
280. Сказка, що їдної баби сини попирикидалися вовками л. 366
281. Сказка, що чоловіка син втопився в кирици л. 367
282. Сказка, що купиц [sic] зарізава чоловікови дитину л. 367
283. Сказка, що чоловік виорав греші [з] збанятком л. 367
284. Сказка, що діди їли сирову квашу вночі у чоловіка л. 367
285. Сказка, що волкулак їдному чоловіку всю худобу подусив л. 368
286. Сказка, що їден козак чорта батогом вдарив л. 368
287. Сказка, що їден чоловік на чортови спав в полю л. 368
288. Сказка, що їдного чоловіка чорт наляг л. 368
289. Сказка, що жид бабу заставив Богу молитися л. 369
290. Сказка, що їден чоловік виганяв чорта зо двора л. 369
291. Сказка, що дідова дівка позивала пана і ни знала якого л. 370
292. Сказка, що чорт дідову дівку задусив л. 370
293. Сказка, що пес об..рав жидову хату л. 370
294. Сказка, що баран заложився з цапом за мороз л. 370
295. Сказка, що кушнір голив цигана серпом л. 370
296. Пьсьнь малоросійського языка л. 371
297. Сказка, що мирлий чоловік служив у шляхтича л. 371
298. Сказка, що чоловік жінці попк яйцями ноги л. 372
299. Сказка, що королевїчка хотіла свого сина стратити, али той син посла 12 розбійників стратив л. 373

300. Сказка, що чоловіка на празнику били л. 374
301. Сказка, що циган казав жидови, що при сконченї світа будут жиди робити циганам л. 374
302. Сказка, що мужик взяв у пана осла, і казав, що навчит его говорити л. 374
303. Сказка, що злодій вкрав у ксьондза дзигарок л. 374
304. Сказка, що ксьондз у жида заставив шубу за сто дукатів л. 375
305. Сказка, що мазур вкрав у ксьондза шапку і сало з гороху, і посла сповідався у ксьондза л. 375
306. Девять загадокъ малороссійскихъ л. 376
307. Сказка, що простий москаль став за дві години генералом л. 377
308. Сказка, що пан мав 3 сини, і їден був дурний, і він того дурного відгнав від себе, і дурний в їднім лісі набрав грошей 4 брики л. 378
309. Зодягнувся я в радно, пішов в море на дно л. 378
310. Прозьба смотритиля Савраньського до грабі Рживуско[го] л. 380
311. Сказка, що Розум дав бідному чоловікови 30 рублі, то він ни запомігся, а Щастя дало 3 гроші, то він запомігся л. 381
312. Сказка, що бідний чоловік покинув жінку і пішов в світ і ожинився зо свиньюю л. 381
313. Сказка о комарови л. 381
314. Четырнадцать песней малороссійскихъ л. 381
315. Сказка, що пес сільський [sic] пішов [в] місто, і его гициль забив л. 385
316. Сказка, що Іванко вкрав в жида гроші л. 385
317. Сказка, що пан обголив вовкови д-у л. 386
318. Сказка, що чоловік жінці куповав що-неділі горшки л. 386
319. Сказка, що мазур просив Бога, щоби найшов гроші л. 386
320. Сказка, що органіста співав в косьцолі л. 386
321. Сказка, що панну вітав органіста в косьцолі л. 386
322. Сказка: їдна панна моли[ла]ся о чоровікови [sic], щоби мала л. 386
323. Сказка, що мужик чув в косьцолі, як співають, прийшов додому і жінці так співав л. 386
324. Четыре песни малороссійскаго языка л. 387
325. Сказка, що мужик водив жида до неба л. 387
326. Восемь песней малороссійскаго языка л. 388
327. Сказка, що був дід і баба, і мала баба Покоти-горошка, котрий був дуже сильний л. 391
328. Три песни малороссійскаго языка л. 392
329. Сказка: для чоґо є у чоловіка корінец, а у жінки тоє л. 393
330. Сказка, яким способом люди розмножилися на світі л. 393
331. Сказка, що медвидь [sic] забив воли чоловікови л. 393
332. Сказка, що москалі у чоловіка воли вкрали, і москаль замість волів прив'язався л. 393
333. Сказка, що систра систру зарізала л. 393
334. Сказка, що миши були собі кумами, і їдну кіт ззів л. 393
335. Сказка, що циган ходив за старостами сватати парубка л. 393
336. Сказка, що стара баба хтіла ся віддавати л. 394
337. Сказка, що циган у попа косив траву л. 394
338. Сказка, що чоловік і жінка приймалися замість гостя л. 394
339. Сказка, що бідний чоловік ни знав, щб то 40 мучинників, і посіяв на їх свято в полю горох л. 394
340. Сказка, що бідному чоловікови дуже діти мерли л. 395
341. Сказка, що циган ни хотів їсти сметани л. 395
342. Сказка, що піп дуже любив поросята печені л. 395
343. Сказка, що мужик забив другом[у] льоху, і вони ся позивали до пана л. 395
344. Сказка, що кобіта привела хлопця до сповіді [sic] л. 395

345. Сказка, що дурний парубок живився л. 395
346. Сказка, що був мужик дуже вірний у пана, і він казав, що „такі в пані прищі на тварі, як в єго жінки на задку“ л. 396
347. Сказка, що мужик носив когута — дарунку панови л. 396
348. Сказка, що мужик заїхав в болото і звивав всіх святих, щоби з бо- лота виїхав л. 396
349. Сказка, що мужик хотів знати, що в паньских покоях пахне л. 397
350. Сказка, що циган заніс ниживу маму до попа л. 397
351. Сказка, що мазур розповідав другим, який заяец [sic] добрий л. 397
352. Сказка о ковальскім псови л. 397
353. Сказка, що їхав пан, а мужицкый хлопиц ни зняв шапки л. 397
354. Сказка, що дві дівки компанували собі, і кликала ї на другої приділю л. 397
355. Сказка, що піп бив дяка і питався „Чи відрікаєшся Христа?“ л. 398
356. Сказка, що ішов німиц з мужиком на вандрівку, і німиц розповідав, що він був в Бога на обіді л. 398
357. Сказка, що їдному мужикови захтілося бути попом л. 399
358. Сказка, що піп за гроші (висв.) поховав на цвинтару пса, а архереї висвятит цапа за пона¹⁾ л. 399
359. Сказка, що у цара був такий штукар, що він вмер [і] ожив л. 399
360. Сказка, що жид летів з дуба на сабаш л. 400
361. Сказка, що циган вліз в сад, і єго господар зланив і пирисачував [sic] через пліт л. 400
362. Сказка, що циган прийшов на празник до попа і вкрав сало з горшка л. 400
363. Сказка, що циган кидав малай і казав: „Малаю, малаю! я тебе за хліб ни маю!“ л. 400
364. Сказка, що чоловік хотів ожинити дурного сына л. 401
365. Сказка, що дід діда питався: „Чи ожинився?“ л. 401
366. Сказка, що дурний повибирив очи вівцям і кидав на дівки л. 401
367. Сказка, що чоловік хотів жинитися і шукав такої жінки, щоби ни їла ніц л. 401
368. Сказка, що жінці чоловік вмер, і вона напаяла куму, щоби плакала над ним л. 401
369. Сказка, що жид литів на сабаш з дуба, виліз на дуба і впав звіттам л. 402
370. Сказка, що був такий піп — і ни знав, коли ниділя і яке друге свято л. 402
371. Сказка, що чоловік мав покорну жінку і їздив з нею до міста л. 402
372. Сказка: по чім можна опира бачити? л. 403
373. Сказка, що на Судний день мужик жида вхавтив замість чорта л. 403
374. Сказка: який опир товаричий? л. 403
375. Сказка: чим можна дівку причарувати л. 403
376. Сказка вторая, о томъ же л. 403
377. Сказка: що робити парубкови, щоби ни спав з дівкою? л. 403
378. Сказка: що робити, щоби пан ни бив? л. 403
379. Сказка: як можна чорта видіти? л. 403
380. Сказка, що хто хоче знати, яка зима буде л. 403
381. Сказка, що наймит задусив господаря и господиню і сам втік в світ і чорта вів л. 404
382. Сказка, що дід і баба підперали просо [sic] на припічку варешкою л. 404
383. Сказка о дурнім балови [?], що в коцьполі гуляв л. 404
384. Сказка, як то давно жида воювали л. 405
385. Сказка, що хлопиц пішов в світ і був дуже великий злодій л. 406
386. Сказка, що в Браньских лісах є 500 бочок грошній л. 408
387. Сказка, що ксьондз мав лоша л. 408

¹⁾ Видрукувано у акад. А. Кримського в його фольклористичній збірці, ст. 74.

388. Сказка, що два злодії вкрали з попа в білий день чоботи л. 409
389. Сказка, що цар ходив в місто з москальом красти л. 409
390. Сказка, що чоловік прийшов до церкви і засвітив свічку перед Іудою, і той посла єму тую ласку віддячив л. 410
391. Сказка, що бірнардин вкрав у жида коня і дав другому, а сам запрагся в візок л. 410
392. Сказка, що був такий пан і ни хтів бути в небі л. 410
393. Сказка, що мужик засвітив свічку перед чортом, і чорт дав єму бо-гато грошей л. 410
394. Сказка, що подорожний чоловік сказав з чоловікам „добрідень“, і они сварилися посла л. 411
395. Сказка, що наймит шукав справедливого чоловіка і найшов справед-ливу смерть л. 411
396. Сказка, що німець показував живі чорти л. 412
397. Сказка, що в Кийові москаль з попа зняв расу, шапку і палку . . . л. 413
398. Сказка, що баба продала москальови за рубля кошель л. 414
399. Сказка, що їден судия судив Господа-Бога л. 414
400. Сказка, що купецкий син засватав у чорта дівку, і чорт дав єму бо-гато грошей л. 415
401. Сказка, що на морозі змерз і казав жидови: „Щоб так ще до того земна [sic] — кольок!“ л. 415
402. Сказка, що москаль пікрив церковні вещи л. 415
403. Сказка, що Лютий до Полютого в гості їхав л. 415
404. Сказка, що козак в бурці їхав і замарз [sic] л. 415
405. Сказка, що баба говорила: „Коли я пирибула стичень-мичинь, — а на марця випну яйця!“ л. 416
406. Сказка, що люди перші їден другому подали за милю сукиру л. 416
407. Сказка, що піп шість волів зів л. 416
408. Сказка: звітки вилюкодні свята взялися? л. 416
409. Сказка: на що Бог рай запровадив? л. 416
410. Сказка, що чоловік медвидя зробив рабим л. 417
411. Сказка, що мазур любив дівку, і вона ся впаскудила, а він тое їв . . л. 417
412. Сказка, що мужики вовка злапали живого л. 417
413. Сказка, що мужик їдну корову пропив тром жидам л. 417
414. Сказка, що пані мала молоду дочку і єї казала позолотити л. 417
415. Сказка, що богатий мужик, як вмерав, то закопав гроші в коморі, а дітьом ни дав л. 417
416. Сказка, що пан мав дуже важну справу в ссуді [sic] і наняв адвоката, щоби єму виграв л. 417
417. Сказка, що мазур ніколи не бував в косьцолі л. 417
418. Сказка, що мазур ніс надокла косьцולה таку статулу святого, що ва-жила 10 пудів л. 417
419. Сказка, що була така господиня, що лічила 6 неділь пилипівки л. 418
420. Сказка, що двох братів було: їден — богатий, а другий — бідний, і той бідний злапав богачови щастя л. 418
421. Сказка, що вандрувало двох чоловіків, і їден другому вибрав очі за кавальчик хліба л. 419
422. Сказка, що чоловік мав лядащу жінку л. 420
423. Сказка, що чоловік мав жінку лядащу, і єї святий Спас бив л. 420
424. Три пьєсни малоросійскаго языка л. 420
425. Примова, як кого врече хто, то так говорить л. 421
426. Сказка, що чоловік ожинився з лядащою дівкою л. 421
427. Сказка, що чоловік завинув голу жінку в околіт і так їздили на вісіля . л. 421
428. Сказка, що мужик ходив на празник до другого села л. 421

429. Двадцять песней малоросійського язика л. 421
430. Сказка, що їдна дівка була з гадюками цілу зиму в землі л. 425
431. Сказка, що в їднім силі дужи опир люди дусив, і его козак забив . . . л. 426
432. Сказка, що окоман мав три сини, і вони пішли в світ, і їден ожинився з царівною л. 427
433. Сказка, що попада мила ноги за рікою, а циган з другої сторони єї брав . л. 429
434. Був король сліпий і мав 3 сини, і тії сини діставали єму видущої води . л. 430
435. Сказка о Івану Вітернику, що все море забрав в відро л. 434
436. Двадцять и одна сказка [М. Л. треба: пїсня] малоросійського язика . . л. 435
437. Сказка, що шутим чоловік віз вовком пчоли л. 445
438. Сказка, що гуменний тримав спілку з жидом, і пан дав жидови сто батогів . л. 446
439. Сказка, що пан втопив свого сина за тоє, що ни говорив л. 447
440. Сказка, що Господь із апостолами ночували в баби-кушарки, і тая баба великого чуду дізнала л. 447
441. Четыре песни малоросійського язика л. 448
442. Сказка, що король злапав жилізного вовчка л. 448
443. Сказка, що ксьондз до молодиці ржав л. 450
444. Сказка: був пан, мав 3 дочки, і наймолотша віддалася за заклятого королевича л. 451
445. Сказка, що король хотів ся з дочкою жинити л. 453
446. Сказка, що шинькар вкрав у козака сїдло л. 454
447. Сказка, що пан вступився з дороги шляхтичови л. 455
448. Сказка, що мазур просив Бога, щоби мав футру л. 455
449. Другий мазур просив Бога о сто дукатів л. 455
450. Сказка, що як вмерав дїд, то закупав [sic] гроші в лісі під явір, а сини нови ни дав л. 456
451. Три пїсни малоросійського язика л. 457
452. Сказка, що москаль хотів опира зарізати л. 458
453. Сказка, що жид голі дочки повіддавав за рабїнів л. 458
454. Песнїї пять малоросійського язика л. 462
455. Сказка, що баба віддала дочку за богача з двома мисками л. 463
456. Сказка, що трох злодіїв змовлялося, щб маюг вкрасти л. 464
457. Сказка, що в ангела вкрав чоловік золоте стримино л. 466
458. Сказка, що дурний чоловік забив сто диких свиний л. 467
459. Шесть загадокъ малоросійськихъ л. 467
460. Сказка, що москаль літав так, як орлом, і царом був л. 468
461. Сказка о пану Пашліовскому і пану Гримоцару л. 469
462. Шесть загадокъ малоросійськихъ л. 472
463. Семъ загадокъ малоросійськихъ л. 472
464. Сказка, що бідний брат заміняв з богатим паску з хліба за дерев'яну . л. 472
465. Сказка: яка давно була на людях шкаралупа л. 473
466. Сказка, яким способом Бог сотворив землю л. 473
467. Пословица за Гаврилу мужика ¹⁾ л. 474

¹⁾ Оpubлікував акад. А. Кримський у своїй фольклористичній збірці ст. 69—72.

ЯК УТВОРИЛАСЯ ЛЕГЕНДА ПРО НОВЕ ЧУДО В ЛАВРІ.

Легенда про чудо в Лаврі, що влітку 1926 р. дуже поширена була на Україні, належить до звичайного типу релігійних легенд. За наших часів чимало їх ходять, серед темної неосвіченої людности, і здебільша мають усі вони поміж собою велику схожість. Різні оповідання про „оновлення“ церков, ікон, хрестів, „явлення“ святих, Божої Матери, Суса Христа, нарешті про різні зцілення, та інші чудеса можна почути тепер на кожному ярмарку, на кожному базарі. З цього боку найцікавішими досі показуються ті цикли „Калинівських“ та „Осапатової долини“ чудес¹⁾, які набули в нас величезного поширення і викликали релігійний рух, що його сміливо можна за масовий психоз уважати. Але й поруч цих „калинівських“ оповідань, нова легенда про чудо в Лаврі не губить свого інтересу. Цікава вона не тільки своїм змістом, який до речі багато в дечому збігається з „калинівськими“ оповіданнями, а тим що на її прикладі можна наочно дослідити, яких незначних реальних фактів, випадкових приводів і причин вистачає для того, щоб виникла легенда такого типу.

В моїх руках перебуває зараз велике число різних записів про це „лаврське чудо“ 4 квітня 1926, та багато з них або однаковісінькі, або мало чим різняться проміж себе. Я подаю тут саме-но найцікавіше, і то в хронологічному порядку, щоб дати змогу читачеві ступінь за ступенем простежити процес розвитку й поширення легенди.

9 квітня 1926 р. записав я (в Києві на Гоголівській вулиці від неписьменної хатньої робітниці Н. По—вої) оповідання, яке мене дуже тоді зацікавило, бо мені-ж самому доводиться (через друкарські справи) бувати мало не що-дня в Лаврі, а я там того не чув.

„Чи ви чули, що в Лаврі сталося? Богородиця вночі явилася в церкві. Та коли кинулися туди люди й міліція, вона зчезла. Про це всі баби на базарі (Євбазі) говорять. А їм розказала якась жінщина, що сама те діло бачила“.

Минуло лиш кілька днів, і вже про це „чудо“ можна було почути в Києві від кожної перекупки на базарі — із значно більшими подробицями. 17 квітня 1926 р. трапилося співробітникові Академії Наук

¹⁾ Диви „Етнографічний Вісник УАН“ кн. 1 (К. 1925) статті: а) О. Пчілки: „Укр. народні легенди останнього часу“ ст. 41—49; б) Н. Дмитрук: „Про чудеса на Укр. 1923 р.“ та записи Калинівських пісень ст. 50—(5, або ж: В. Кравченко „Осапатова долина“ — Етногр. Вісн. кн. 2 (К. 1926) ст. 108—111.

П. М. Попову записати докладніше оповідання про цю подію. Записав він його із слів хатньої робітниці Хв. М. С—ка, яка 10 квітня почула про це від двірнички свого будинку (на Пушкінській вулиці). Ця жінка, до речі сказати зовсім неписьменна, твердо вірить у правдивість лаврського чуда і оповідає про нього з великим запалом. Оповідання це подаю в перекладі на укр. мову:

„Вночі приїхали до Лаври пожарники — і вимагали, щоб їх негайно пустили в лаврське подір'я. Бо вони помітили з каланчі, що горить Велика церква. Заразісінько позбиралися всі, та разом з пожарниками й міліцією, кинулися до церкви. Аж бачать, усі свічки горять, лампади засвічено, а по церкві черниця ходить. Святу ікону „успення Богородиці“ спущено, і черниця тая витирає то ікони, то церковний посуд. „Що ти тут робиш?“ — вдався до неї начальник міліції: — „Що ти? красти сюди прийшла!“ — „Ти сам чого сюди з'явивсь? Я завжди тут перебуваю!“ Начальник той осліп, а черниця зникла“.

Невдовзі, знов за якихось кількоро днів після того (в квітні таки), записав П. Д. Демуцький ще инакшого варіанта того самого оповідання про лаврське чудо. Варіант цей подає для події ще більші подробиці.

„Побачив вартовий міліціонер світло в Великій лаврській церкві. Зчинив тривогу. Коли зібралися всі, — увійшли до церкви. У віттарі якась жінка стоїть, а від неї світло йде. Біля жінки тієї стоїть двоє відер: — одне з піском, а друге з водою. — „Хто ти?“ вдалися до неї. — „Недостойн знати!“ Хотів був ударити її міліціонер, та вона піднеслася вгору так, що її не достати. Вихопив він револьвера та хотів її стрілити, але вона раптом зникла, а сам він стався калікою. І почули всі голос: „Це я прийшла сюди, щоб крок людську із святих сосудів змити!“ Зібралася другого дня сила-силенна народу до Лаври. Багато там було різних військових, політкурсантів, та всяких. Допустили їх усіх до сповіди і святого причастія, і каляли всі вони в своїх гріхах та й благали бога, щоб простив їм їхні великі провини“.

Більше-менше тоді-ж-таки (а саме 25 квітня), селянка-молочниця М. І—ва (знов таки на Гоголівській вулиці) розповіла мені про це ще по инакшому:

„Так ото вночі всенька Лавра вогнем поїнялася. Налякалися люди, з усього Київа позбігалися. Аж бачать, що то не пожар, а так церква блищить. Кинулися до церкви, аж там усі свічки горять і паникадила і все чисто, а по церкві жінчина ходить, уся в чорних ризах. Розсердився дуже комісар, що вона вночі прийшла, та як гукнув на неї та як затупоче ногами: „Ти, с... д..., як світ запалила!“ — „Як запалила — так і потухне!“ Махнула рукою — і світа не стало, тіки лице в неї горить. — „Ти чого сюди прийшла, я тебе спрашую?!“ — „Не твоє діло!“ — „Та як-же ти сюди пробралася?“ — „А так, як і вийду!“ Та й узялася парою. Так отож божа мати була, щоб ви знали! Явилася нам грішним, щоб ми молилися й каляли, бо горе буде“.

Як бачимо, чим далі, то наша легенда набуває все новіших подробиць і все більш розвивається. З надзвичайною швидкістю розходитьсь вона не тільки по Київу, ба і по цілій Україні, переходячи й до Росії.

От 10 травня 1926 р. записав Г. Іванюк у селі Турбові (Вінницької округи) дуже докладне оповідання про Лаврське чудо, що розповіла йому стара його бабка, неписьменна жінка. — Подаю тут цей запис Гр. Іванюка, нічого в правописі не міняючи:

„Це розказував їден жид, а він уже-ж брихати ни буди, бо він ни цієї віри, то йому всьо рівно. Так ото казав так. Їдного разу ввечері була в Лаврі вичірня відправа. От після вичірні повиходили всі люди, а сторожі і церкву замкнули. Ну, нічого, — аж от коло півночі якийсь чоловік йшов коло Лаври. Аж дивиться, що в Лаврі світиця. Він подумав:

„Хто-б то міг бути там в ці порі?“ От він підійшов до вікна, став дивитися і зобачив у Лаврі жінку, а від неї так і сяяло промінням, так і світило. Він хотів зайти до Лаври, али було замикано. От він живо побіг до сторожа, розказав йому, що бачив. Тут зараз назбиралося людей сила-силенна і йдуть до Лаври. А щоб потім ни казали, що це якась видумка, то люди взяли з собою кілька міліціонерів. От прийшли вони, одімкнули Лавру, аж дивляця: стоїть по сиридині церкви жінка в білі одежі, і від неї сяє так, що й дивитися ни можна. Люди обступили й стали питати її, хто вона, звідки. А вона каже: „Я матір божа! Прийшла на землю сповістити людей, аби калялись і молились!“. І більше нічого. Міліцінери ни повірили, а хотіли ту жінку заарештувати. Али тільки сказали їй, щоб вона йшла за ними, а теї жінки й ни стало, тільки сильно-сильно засіяло в Лаврі. Тоді всі люди повірили, що то була матір божа, і навіть і міліцінери тожи повірили, що то була матір божа, і відсахнулися від комунії. От таке то твориця на світі. Це розказував київський жид, що сам бачив, а я вже казала: він брихати ни будиж“.

Мало не таке саме оповідання записав я трохи пізніш — 28 травня 1926 р. в самому таки Києві від базарної перекупки, що розносила по будинках масло та сметану, а разом і легенду про лаврське чудо довірливим слухачам. Слухав я це її оповідання із сусідньої кімнати, вона мене не бачила, а тому запис цей мені пощастило зробити як-найточніш, навіть з додержанням усіх властивостей мови тієї жінки:

„Тіпер такой народ пошол, што ні в Бога ні в што ні верует. Тольки, прийдють времена, каятца будут, потому Бог страшно накажет. Уже і знаменія являютьца всякіє для вразумленія безумних. От ви может слисали, што в Лавре на той (sic) ніделє случілось? Божая матєр ночью явілася, да так — знаїте — удівітельно! Всьо небо, знаїте, красное как жар зделалось, і как дньом відно. Все страшно іспужались, народ повіскокувал в чом попало і началі текать, хто куда ні попало: думалі, што пожар такой страшний, как на Звірінце бил ¹⁾. Тольки смотрят: аж то над Лаврой огонь стоїт. Побеглі туди, і смотрят: то не огонь, знаїте, а так храм сам собой светітца, і кумполи і окна і всьо чисто! А в церкве все паникадила і лампадкі самі засветіліся, і такое кругом благоуханіє ідють, знаїте. А по церкві женщина ходіт у белом вся. і светітца сама, аж смотреть нільзя. Народ на колені, как бил, попадал — начал голосіть і плакать, у груди бітца, а она говоріт: „Не плачте! Скоро, значіца, божий гнев на всех нечестівих прийдють! Кайтєся, християни — спасені будете!“ І зачала „Слава в вишніх“ петь, а за ней весь народ. Откуда ні взяліся, полная церква комуністов набегла, і все з ружжами. Бросіліся до ней, а їхній комісар спрашует: „Кто ти такая?“. — „Ти проклятий, недостоїн знать!“ А он как разсердітца, да прямо в нейо бац з ружжа! Тольки, она невредіма осталася та пуля назад вірнулася, а он по-пояс в землю вошол. Тада, как закрічіт страшним голосом: „Верую господі—ісповедую!“ і перехрестілся, і сразу з землі вішол. А тада те на небо, знаїте, как закрічалі! как зачалі його лупіть! Тольки, ему нічево ні делаетца: он стоїт себе такой радосний, а хто ударіт ево, тот сразу калеквою делаетца. Тада оне в нейо зачалі стрелять. Тольки, она невредіма, а пулі назад літять і їх убивают на месте. Народ весь рідать зачал: „Помілуй нас Господі — загібаєм! Жисть наша ужасная!“, а она заплакала і говоріт: „За грехі ваші божов попущеніє! Кайтєся, молітєся — так спасеніє будет!“. Махнула она руками, і свет кругом чисто потух, а сама невідімая зделалась, а где слеза ейо упала, там пол расплавілся. Так тіпер в Лавру народ ідють, і хто с верою помолітца і поцілуєт тов место, где она стояла — все грехі ему прощаютца, і всякіє чуда делаютьца. Одна женщина відела, как слепой жід прозрел как только сказаал: „Верую — ісповедую!“ А одному чоловіку рука зачала действовать. І всякіх ещо много чуд случатца там. Сама я туда бегла, аж упала трі раза, только ейо відеть не удостоілась. А народ — відел, дак всьо до чиста правду розказалі“.

¹⁾ тоб-то, як на Звірінці підчас страшного вибуху 1918 року.

Іще инакшого варіанта цієї-ж легенди записала В. Ю. Білецька 15 серпня 1926 р. в с. Сквородинівці (Вільшанської округи, на Харківщині). Розповів легенду мандрівний чернець, що вештається з села до села і зазирає подекуди до Сквородинівки. Оповідав він пошепки, під великим секретом:

„Про це чудо заперещують писать в газеті. Властями строго заперещено, щоб люди не вірили в ці чудеса. Вночі, у лаврській церкві засвітилося, став сильний свет. Туди, — взяли міліцію, бо самим було страшно одпирати й дивитися. От усі й поперли. Одчинили двері, а там в олтарі стоїть женщина, мие посуду, чаші, і всякі святощі чистим білим полотенцем витирає. У церкві світ такий, як дньом. Питають її: „Хто ти така? Що ти робиш тут?“ — „Я женщина, бачите. Прийшла сюди очистити храм, потому що він оскверньоний“. Вони говорять: — „Ми тебе арестуємо!“ А вона сказала, що їй арести й суди не страшні, вона їх не боїться. Тоді вони взяли й повели її в міліцію, а світ погас по собі. Не доходя міліції, її не стало, вона незаметно піднялась у гору і сказала: „Бійтесь і вірте в суд божий, а не народній“ — і полетіла. Тоді це чудо скрито строго: хто про його буде розказувати — тому смертная казнь.

Всі інші записи, що були в моєму безпосередньому розпорядженні, в основі своїй збігаються з тими, котрі ми вище понаводили. Отже подавати їх тут усі ми не станемо, а лиш одмітимо найхарактерніші поміж ними одміни:

„Коли прийшли — невидима стала, бо то була Богородиця, що прийшла поставити людей на праву путь“.

„Прийшли, вивели її з церкви і навіть на автомобіля посадили. Але як поїхали — невидима стала“.

„Міліціонер заарештував її, взяв за руку і повів. Коли дивиться: нема нікого, а він сам себе за руку держить“.

„Увесь храм осіяла внутрішня молнія. В городі думали, що то пожар, і приїхали всі пожарники. Увійшли, а вона через кумпол на небо піднялась“.

„Побачили світло, і подумали, що то злодії в церкві хазяйнують. Кинулися туди — і побачили, що всі лампади горять, а якась жінка церковний посуд чистить. Заарештували її, посадили на автомобіль і повезли, а дорогою вона стала незрима. Потім являлася тая жінка ще й по інших київських церквах“.

Наскільки широко розійшлася ця легенда, можна побачити вже й з вищенаведених записів (Київ, Харківщина, Поділля). Та підчас свого наукового командування влітку 1926 р. я мав змогу переконатися, що вже стала вона відома і на Катеринославщині і в Одесі. А оце тепер здобув я відомості, що ще й досі інтенсивно циркулює вона навіть у Курському та на Вороніжчині.

Тепер дозволю собі перейти до тієї реальної події, яка сталася в Лаврі 6 квітня 1926 року, яка й була основою та приводом для утворення легенди про це „лаврське чудо“.

В київській „Пролетарській Правді“, 24/IV 1926 р. про лаврську подію уміщено було таку коротеньку замітку в відділі „Пригоди й злочини“.

„Спробували обікрасти Лаврський Собор. Одної ночі охорона Лаврського Музею помітила, що у великій церкві горить світло. Міліціонери, що прибули сюди, обшукали й знайшли якусь жінку, що позносила різні церковні речі в одно місце, щоб, очевидно, викрасти їх. Коли цю жінку заарештовували, вона вдавала з себе ненормальну“.

Директор Музею Культів (в садибі б. Лаври) П. П. Курінний, що був головним свідком тієї події, ласкаво подав мені такі про цю подію відомості:

„Сталося це в ніч з 5-го на 6 квітня 1926 року. Було вже щось коло 2-ої години, коли внутрішній музейний сторож збудив мене та й повідомив, що у великому Лаврському Соборі помічено якесь світло. Я негайно викликав по телефону наряд міліціонерів та пожежну команду ленінського району, а сам укупі з двома сторожами Музею — М. Козорізом та Н. Талабко, поспішив до собору. Ніч була дуже темна, і на вікнах Собору добре відбивалися вогні міста, тільки-ж ніяких ознак якогось внутрішнього освітлення в соборі не було помітно. Біля Предтеченського приділу спинив нас вартовий міліціонер і доповів, що в середньому вітварі в Соборі ясно видно світло. Охоронник Музею Іван Синиця став тоді на розі південної стіни та вітварів і почав стежити за вікнами й дверима з цього боку, а охоронника Н. Талабка поставив я на розі південної й західної стін. Сам я став у затінку проти головного вітваря. Невдовзі прилучилися до нас двоє інвалідних нічних сторожів, музейна охоронна резерва, а нарешті й настоятель Лаври о. Філадельф з ключами від собору. О. Філадельф запевнював мене, що після вечірньої одправи світло в соборі скрізь було загашено, за його-ж таки доглядом, і звечора залишитися світло не могло. Виникли в нас навіть сумніви: — а чи не є то часом відблиск у вікні од освітлення в друкарні? Нарешті, з ініціативи міліціонера, вирішили ми переконатися — чи-ж є справді у вітварі якесь світло. Охоронник Я. Казчук сперся на цоколь, а міліціонер виліз йому на спину та й заглянув у вікно, що було з сажень над землею. Він ясно побачив, що в середині вітваря блимало якесь світло, а недалеко рухалася якесь постать; тільки, щоб саме вона там робила, він не міг розгледіти. Саме тоді надійшов до нас наряд міліціонерів, а до Святої Брами надїхала пожежна, і десять чи дванадцять пожежників з смолоскипами надбігли до Собору. Вирішено було увійти в середину Собору та й добре обшукати його. О. Філадельф одчинив південний вхід, і всі ми увійшли в ганок, залишивши на дворі двох охоронників, міліціонера та двох інвалідних сторожів. Двері ганку ми замкнули з середини і поставили тут двох озброєних міліціонерів. Коли почали відмикати двері до самого Собору, то зчинився страшний гуркіт, бо замок був дуже великий залізний та ще й іржавий до того. Двері нарешті одчинено — й ми обережно заходимо до собору. І от із вітваря виразно почули ми жіночий спів: „Господі помилуй!“ Ми пішли далі (попереду о. Філадельф і М. Козоріз, за ними пожежники з смолоскипами, міліціонери, далі я, за мною ще пожежники й комендант будинків Лаври І. М. Губер), і спів той залунав ще голосніш, тільки вже на інші слова. Слів тих я не розібрав до ладу і тепер не пам'ятаю їх зовсім. Як тільки пожежники, вкупі з міліціонерами, почали обшукувати Стефанівський приділ, я одразу пішов просто на голос, що чувся в вітваря і вже застав там о. Філадельфа, М. Козоріза, кількох пожежників і одного міліціонера. Всі вони увійшли до вітваря тільки на кількоро секунд раніш од мене. Посеред вітваря стояла якесь жінка, а скрізь по підлозі, в повнім безладді, розкидані були різні церковні речі. В кутку коло Стефанівського приділу чимало речей лежало купою. І тут я побачив срібні потири, дискоси, запрестільні підсвічники, кадила, блюда, жиці, ріпиди XVIII ст. і багато инш. Ані дарохранительниць, ані мельхіорових речей, або взагалі якихся громіздких чи малоцінних речей тут не було, і це я дуже добре пам'ятаю. Тут таки стояв пісок для чистки речей, прикріплена була запалена звичайна свічка, і тут-же лежала ще одна стеаринова свічка. Жінці тій було років трицять - трицять п'ять. Вигляд мала цілком здоровий. Чогось іздалося мені тоді, що була це перекупка — з тих, що м'ясом торгують. Принаймні за те дуже промовляла її замусолена й досить подерта спідниця. Спину й плечі прикривала їй чорна чернеца мантия, а що й вона була дуже подерта, то можна думати: знайшла її тая жінка десь тут-таки у вітварі. „Чого ти тут?!“ вдався до неї міліціонер. — „Нужно почістїть! нужно почістїть, — осквернілі. Живую церков нужно почістїть!“, — відповідала вона скороговоркою, похапцем і дуже нервово, вдаючи юриву. Далі почали розпитувати в неї, як вона дісталася до вітварю, і з її слів виходило, що вона сховалася після вечірньої

одправи і тому залишилася в церкві, а вночі почала чистити церковне начиння. Залишивши її з міліціонером, я з о. Філадельфом та комендантом почали обглядати цілу церкву та приміщення навколо цінного відділу Музею. Ми були цілком певні, що знайдемо ще й помічників тієї жінки; але нікого більше викрити нам не пощастило, бо таки нікого там і не було. Жінку тую заарештували й одвели до сусіднього ленінського району. Про її дальшу долю мені не відомо нічого, так само як не відомо й те, хто вона була. Такі обставини цієї події, як принесена стеаринова свічка, чистка самісінького срібла, та ще дрібно-портативного, початок роботи в таку пізню пору, нарешті зовсім здоровий вигляд жінки (вона ані трохи не нагадувала юродивих), дуже й дуже були підозрілі. Я в кожному разі певен, що була це одна, з кількох таких, спроб обікрасти церкву. Очевидно, тая жінка мала намір, вибравши найцінніші речі, захватитися з ними до ранку, а потім вийти з церкви разом із публікою, або-ж нарешті спустити їх через вікно своєю помічникові, а вранці зникнути.

Трохи по инакшому розповів про це саме другий свідок лаврської події 6/IV — чернець М. К-з, що його оповідання записав П. М. Попов:

„Вошла в олтарь и видим, что стоит какая-то женщина и поет: „Кресту твоему поклоняемся...“ — „Что ты делаешь?“ спрашивает ее милиционер. „Ересь очищаю!“. Милиционер ударил ее, а она подставила ему другую щеку и говорит: „Бей и в эту!“. „Как ты вошла сюда?“. Молчит. — „Как ты думала отсюда выйти?“ — „И не думаю выходить, ты ж смотри сколько здесь у меня работы!“. На людей не смотрит и вроде как юродивая.

На думку М. К-за, не була це злодійка, але якась божевільна людина. Найпевніш, гадаємо, була це істерично-екзальтована жінка з надзвичайно підвищеним релігійним почуттям, яких чимало тепер є серед старців і жебраків, що туляться коло церкви.

Окрім цих двох оповідань од свідків тої події, мені довелося ще дістати й точніші відомості про особу винуватиці тієї всієї сторії. Офіційні дані розслідування в цій справі подають нам такі за неї відомості:

„Луданик Марія Петровна. Народилася 1898 р. в Томській губернії, селі Борогляни, Барнаульського повіту. Довший час жила у свого дядька Пилипа Луданика в с. Мищенки Чернігівської округи. По соціальному стану селянка, письменна, має нижчу освіту. З липня 1922 р. перебувала в Чернігівській міській психіатричній лікарні, звідки втікла 26 березня 1926 року. Її одразу-ж таки з-під арешту звільнено і одіслано до Шевченківської (М. Л.: давніш — Кирилівської) лікарні, де вона й дотепер перебуває під доглядом лікарів“.

На видрукуванні цих матеріалів я й обмежую своє завдання. Думається, що мені мабуть зовсім пощастило дійти аж до коріння легенди про „лаврське чудо“ і всебічно його тут висвітлити. Коли-б був справдився мій намір подати тут ще й фотографію гр. М. П. Луданикової, читач міг-би мати тут ще один причинок для наочного висвітлення справи. Безперечно, дуже корисний й повчальний приклад маємо ми в оцім-от дивному випадку. Спроба психічно-хорої жінки викрасти церковне начиння (чи — там — почистити, — це для нас великої ваги не має) перетворюється в народній фантазії в чудо-богоявління і дає привід утворити високо-побожну легенду, яка за найкоротший час поширюється на величезних просторах і, може, створить ще не одну в'язку подібних-таки релігійних переказів. — „Das Wunder ist des Glaubens liebstes Kind“, каже славний німецький поет.

ОПОВІДАННЯ СЕЛЯН ЗА ЧАСИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УКРАЇНІ.

I.

Оповідання селян за часи громадянської війни мають для нас безперечний науковий інтерес. Не кажучи вже за їхнє фольклорно-етнографічне та філологічне значіння, вони можуть дуже прислужитися дослідникам ще й як незамінний історично-допомічний матеріал, а деякі з них мають навіть усі дані, щоб стати за сюжет для літературної творчости. Знайомлючи нас з різними цікавими подіями та з окремими епізодами революційної боротьби, ці оповідання допомагають розібратися в складних тодішніх селянських настроях, дають спромогу встановити криву лінію в зміні симпатій селянства.

Записувати такі матеріали необхідно як найшвидше, бо що далі це буде вже важче робити, і записи дальші не матимуть такого правдивого характеру, як теперішні. Вже скінчилася боротьба, й події минулого все більше одходять в забуття. Про них навіть і тепер найчастіш згадують тільки на дозвіллі, переказують як казку, як щось цікаве для слухача. Більшість оповідань, що тут подаються до друку, я записав ще тоді, як не забулася гострість минулих подій, записував од людей, які ще переживали оповідаючи. Записи роблено під свіжим вражінням, вони мають характер споминів, мають цінність документальну. В них нема ані крихти історичної непевности, жадного елементу суб'єктивної фантастичности, вони не викликають ніяких сумнівів; їх легко перевірити з інших джерел. (Записи, роблені пізніш, р. 1925—1926-го, вже втрачають цей характер історичної документальности, і все більше наближаються до легенди).

Намагаюся точно додержуватися і фразеології і вимови самих оповідачів, навіть знаки розділові розставляю ідучи за оповідачами. Подаю тут оповідання тільки за два окремі етапи: німецько-гетьманський період та денікінську навалу;— якщо дозволить час та обставини, в дальших числах „Етнографічного Вісника“ подам матеріал і для інших.

II.

Дуже яскраво промовляє до нас журливе оповідання-згадка селянина с. Барахти (на Київщині, 8 верстов од м. Василькова) за події, що відбувалися на Україні р. 1918—1919. Оповідання це було запи-

сано року 1922-го і хоч чимало часу зминуло, одколи пережив був оповідач теє страшне лихоліття, а ще не призабув він свої великі кривди, і не може, щоб не вставити в своє оповідання якусь лайку, або прокльон.

— „І не кажіть!.. Такого вже лиха натерпілися, що як загадаєш, то волосся на голові наче догори лізе. Всяк бив, всяк зобижав, хто хотів, той брав. То білі, то чорні, то червоні, то німець, то бандіти, то чорти-діяволи — а ти, дядьку, всякому їсти дай і підводу дай, та ще сам бере. Він з тебе останнє тягне, а ти йому сукину сину, бодай його за печінки брало, спасибі кажи. бо як що, то ще наб'є, як ти, господи, бачиш. Звісно як беззахистний чоловік... Та вже ніхто такого по-за шкуру сала не залляв, як ті прокляті охвіщери. От уже намучили народ! От нагубили!.. І хто їх зна, що воно за звірі були? Сказати-б, який чечен чи татар — то-ж таки звір-чоловік; а то-ж наш руський!.. Вскочить, знаєте, в хату, як вовк який. Ти йому й те, ти йому й се, годиш уже, годиш: поїсть, поп'є, що попав тягне, і слова не кажи, або ще зіб'є як собаку останню, і хату догори переверне: і горшки поб'є, і шибки повиносить. Скільки народу спортили! Все, знаєте, кричать: „Ві проті порядків ідьоте! Ах ві, мерзавці! дак вам усьо буржуйов резать, помещіков грабита! Землі вам нада! А ві зароботалі ту землю? Ми вам... (непріст. лайка) дадім землі! Шкуру познімаім, марзавці!“ да шомполами, да шомполами. В нас, хвалить бога, хоч тих поміщиків не вельми було, а то, як де поміщика, бува, порозбивали, дак то й хати попалали, і народ перебили, і що де було заграбили. А як у кого яке оружжа, чи що, знайдуть, — то безпремінно на смерть заб'ють, і не говори нічого. Ще-ж і народ був: посвариться з чоловіком, дак зараз біжить і, тіки скаже, що той в камунії був, „Ага! бальшовік-камуня!“ бац-бац та й кришка...“ (Записано в Києві 1922 року, від селянина с. Баракти).

Недобрі, дуже недобрі спомини на Україні лишили по собі й німці з гетьманськими загонами. Грабунки, насильства, екзекуції й, нарешті, повстання, ось найулюбленіші сюжети селянських споминів за ті часи. Двоє оповідань, що їх мені пощастило з тих часів записати, навіч показують справжнє обличчя тих оборонців „полнаго порядку“, та виявляють їхню визвольчу політику для нашої землі:

— „Плюньте ви, паничу, в морду, хто скаже, що за німця порадок був. Безголів'я, а не поради. Самі-ж подумайте: який то в біса порадок, як чоловіка худше за скотину держає. Он хоч і в нас у Брках, дак до того зобидили, — що хто мав, забрали дочиста. Та хоч-би й так сказати: що ми тому німцю? Він розумний чоловік, за своє діло думає: у нього голод, а в нас усе є: — звісне діло, як допавсь, то нема вже куди стіснятись — брав що хотів, що душі завгодно. Та коли-б уже тіки брав, то ще біс з ним — не один він брав; а то-ж таке виробляли! . Як де — то нічого, а ось, коли за те безголів'я поміщика порозбивали, там уже така парка була, що держися, аж шкура з с...и злазила. У одному селі артилерія все поб'є, а там, диви, хати попалять дочиста ще й скотину заженуть, хліб заберуть, а дядькам штани спустять та шомполами чешуть по с...х, аж шкура трісне. А найгірше, як з наших руських охвіщери та гайдамаки допадуться, і пальці порубають, і б'ють-б'ють, послухають, що живий, оділлють та знов за своє... А скільки народу німець до себе на катаргу в Сибір заслав ¹⁾, так що й не вернулись!..

Ну, дак уже-ж і їм було! Допекли таки сукини сини народ, що й страх усі позабували: — де в кого оружжа яке було, дак в одряди пішов, а тут ще й Петлюра оружжа цілий вагон та усякої всячини на станцію привіз... Знаєте, як сказивсь народ: що запопав, берехапає, біжить, щоб тіки німця бити. А як де, то цілі села як один на проклятих басурман знялися. Ой-же-ж і били! З Лисянки та Медвина, як заняли, то не знав німець,

¹⁾ Тут очевидна плутанина. Німці на Сибір засилати не могли, а коли висилали, то тільки до Німеччини. Очевидячки, в народній уяві всяке заслання асоціюється з страшними сибірськими каторгами.

куди й тікати! дарма що лігулярна армія, а геть усе кинули, без штанів утікали... Опісля вже до Лисянки і близько було не підходять, десятою дорогою обминають, а як дав їхній старший гінрал, чи як у них там називають, распорядженіє, щоб Лисянку забрати, дак аж плакали, так боялися йти, наче на смерть їх пославають... А в Лисянці люди такі бідові всі, такий здоровий народ, а оружжа такого мали, що й на десять літ хватало-б: тут тобі і ружжа, тут тобі й пулемети і, що ви собі думаєте? — аж шестеро пушок у сні ховали...

— Ну що-ж, німці Лисянку таки забрали?

— Та де там в біса! Там їх тисячами лягло, а таки не дп'яли. Як у яр зайдуть, там їм і амба — вже й капут, хиба який рачки вилає...

— Ну, а у вас у Єрках — з німцем не билися?

— Та як-же-ж? було і в нас, тілки що в нас не той народ: — не було такої організації. Як зачули ми, що таке кругом коїться — давай і ми на це діло збиратися... Послали до Звиногородки хлопців, послали до других, збрали хто що мав оружжа, і як чоловік з 200 набрали, то й гайда станцію брати. А там німець оружжа мав і одрад чоловік з сорок. Може й білш, не знаю вже... Я з пулеметом був, то трохи далі держався. Як наскочили ми, як ударили зразу, то німець і голову згубив, кидається на всі боки. Та куди там! Наші хлопці кругом обійшли, та знай палять, та знай палять! Не спам'ятався німець, як ми все забрали. А що там всякого припасу було, то й не сказати! Чоловік з 25 німців одразу забили, а ті поховалися у станцію, і ну на нас стріляти... Билися ми з ними аж до вечора, а далі давай шапками махать да кричать: „Здавайсь! Не битимем!“, а він дурний, знати, думає, що помочи дістане, і не змекетить, що ми всі дроти, де тільки було, порізали — не слухав, б'є та б'є... Коли вже аж на другий день взяли ми тих німців, хоч і в нас багато народу сукини сини попортили. Взяли їх, а вони ще й тоді одбиваються, не хочуть йти. Мучились наші хлопці, мучились — розсердилися та й тих побили к такій матері. Ото впоралися з німцем, та давай хазяйнувати: порозбивали вагони, до складів долбалися, — де ті й вози взялися? Заметушилися, як бджоли. А як знайшли діжок кільки горілки, чи шнапсу по німецький, то давві її пити, аж побилися проміж себе. Коли над вечір прибігли люди — кажуть: „Німець із Звиногородки йде“. Перелякалися наші, думали, що це з-під Лисянки або з Тального німець на нас іде (а там їх багато було); як хто, то вже й у ноги думав. А був у нас старший, дак він, як ухопив гвинтовку, да як крикне: „(лайка) поб'ю, постріляю, хто тікать буде!“, а тут ще прибігли хлопці: кажуть, що того німця жменя: — на конях іде — чоловік з 100 не білше, та ще пішаків з півста. А в нас вже з тища хлопців набігалосся, та ще й пушки дві од німця одбили. Вийшли з станції ми наперед верстов на дві, та й поховалися над дорогою і на полі. Тілки німець ближче надійшов — ми як вшкваримо, так чоловік з трицять і шкереберть. Ми — ще, а далі, як зачали трошити, то й світу божого не видко. Німець не думав, щоб ми так близько були, трохи подавсь назад, злякавсь видко; а щоб тікати, дак ні — не тікають бісові діти, а з коней позскокували, та на землю, й ну стріляти на нас. Ми все ближче до них ліземо, а ззаду ще хтось надумавсь, та як таракне з пушок, раз, да ще, да ще. Отоді вже не видержали німці, на коней! та давай бог ноги; а хто пішки був, той все кинув, та тьоку. А ми за ними, і таки десятків з п'ять, к такій матері, набили. Веселі наші хлопці поробилися, аж танцюють... Вернулися ми в село, та вже й по хатах хотіли розходитись, коли чуємо, така стрілянина знялася, що страх. Збіглися ми за селом (а в нас недалеко від села лісець маленький) і чуємо, кажуть люди, що німець ще за мостом іде, да така-ж його сила, аж чорно, і всі так вряд і сунуть, наче нічого не було, а на полі пушки поставив, та по лісі жарить. Біда, думаємо собі, пропали всі к бісовій матері, куди там проти такої сили встояти? Збралися старші, думали, думали, та й надумали, що нехай всі молодші, і хто на воєнній службі був, лягають в лісі, і од німця одбиваються, доки сила, а хто не може битись, хай з бабами пакується, та з села куди хоч тікає, щоб німцю ніхто не попав. Багато тоді людей втікли, і все, що хто заповав, тяг, чи нужне чи не нужне. Перелякалися страх. А що тоді плачу та крику було! Я своїх теж вирядив, а далі з кулеметом в ліс. Тілки прибіг на край, аж уже німець на мості. Як зажарили ми, як за-

жарили, аж земля двигтять, а німець, хто міст живий перебіг, так зараз баць у щеп лягає, да на нас; та як з пушок вдарить, то й дерева вивертає. Сила тоді німця пропало, а таки й наших хлопців купами навернув. Бились, бились—нічого не зробимо, перейшов німець міст і в щеп увесь розсипався, та все нас обгинає, а з пушок уже по селу б'є. Як ударить, то з хати тільки дим закурить, а далі вогонь одразу, і як свічка хата горить... Не витерпіли наші—почали тікати хто куди. Хто дак зовсім із села побіг, а як хто, дак гвинтовку кине, та в свою хату. Я й собі прибіг в хату, як дурний, вже й двинуцца не могу:—що́ буде, думаю, хоч і смерть!.. А німець перве діло село обійшов щоб нікого не пустити, а далі крайні хати запалив і давай з усіх хат чоловіків до церкви зганяти... Зібрали нас усіх навкруги, та з усіх боків кулемети наставили, а далі вийшов переводчик, полячок якийсь, та й каже: „Всім вам тут смерть будеть, коли не видадїте зачинщиків!“, а ми вже хоч і перелякались, а в один голос: „Нема в нас ніяких зачинщиків, — змилуйтесь! Ми не винуваті, це з других сел люди були, а з нас ні один з німцем не бився!“. Той переказує їхньому охвіцеру, а той аж почервонів та труситься, так розсердивсь (ми таки багато йому народу спортили), щось горгоче-горгоче до того полячка, а той, видно, нічого собі чоловік був, жалько видно йому нашого брата, чи що стало. Почав він нас вговорювати, а ми в одну душу — ні да ні. Охвіцер той німецький видить, що ми не признаємось, давай на нас гримати та кричати, а переводчик вже й собі розгнівався, та й каже: „Признавайтесь лучче, бо через десятого шомполами біть будем!“, а ми: „Бийте хоч і всіх, а як невинуваті, то нічого казати не можемо!“, та знов давай просити та божитися, що ні в чому не винуваті. Билися з нами німці, билися, і прикладами били — ніхто не виказує на старших, що у нас за охвіцерів наче-б були. А їх у нас було аж семеро, то трьох утікло, а четверо тут таки з нами стоять і аж трусяться, — такі, як смерть, білі поробилися. Звісно, всякому видима смерть боязка. Щось погиргикали німці, а далі з десятка одного вибрали і по порядку, штани скинуть, покладуть коло церкви на східці, та й давай шомполами лупити, аж кров із с...и бризкає, так б'ють; а чоловік тільки кричить та стогне, а нікого не виказує... Всіх так перебили, кого назначили, а нічого не добилися. — Ми аж плачемо, так нам людей жалько дуже, а сказати, звісно, не хочемо. бо пострілять їх накажуть, а може-ж усіх не будуть убивати. Стоїмо ми вже й душі не чуємо, — коли виходять знов охвіцер їхній старший, переводчик отой, та ще якесь началство, та й каже нам охвіцер; а той полячок переказує, що, як у п'ять минут не викажем, через п'ятого стрілять будуть, а як викажемо — всім помилювання вийде. Подивилися ми на наших старших, а вони вже нічого не розбирають: як стовпи поробилися: „Ні, кажуть люди, всі винуваті, всім і пропадать треба, а виказувати не будемо!“, та й давай прощатися всі один з одним і прощення просить — як на смерть зібралися. А німці бачуть таке діло, та вже видно й самі не знають, що їм тепер робити... Старший думав-думав, а далі, як крикне, так до нас і підскочили всі їхні москалі. Шо п'ять нащитає, то зараз і ведуть одного кудись, а як усіх вивели, то чуємо стрілянина знялася. Так ми й обомліли. Вже думаєм, всіх тих постріляли (а німці нас тільки на спуг брали), а старший ще й кричить і ногами тупає: каже, значить, що ось уже тих постріляли, а тепер, як зараз всіх не викажемо, то й нас стрілять будуть. Дивимось, а в кулемети ленти вставляють і на нас просто ставлять... Не знаю, що воно було, бо я й пам'яті загубив, ледві вже розібрав, що далі вийшло. Якийсь сукин син з наших написав, хто в нас старші були, і вже як наші люди не божилися, як не вбивалися, що ті люди не винуваті, схопили їх, мордували-мордували, все щось випитували, та нічого не добилися — не виказували ті; то їх у город послали...

— Що-ж, їх розстріляли?

— Трьох таки того-ж дня замордували, а у одного дуже гарна жінка була, ще й по німецьки трохи знала, дак вона вже його якось одходила. Кажуть, що з місяць з їхнім старшим жила, а таки чоловіка вратувала. — Потім той чоловік у комунію пішов, і за велике началство у них був, комісаром чи що...

— А що-ж з вами зробили?

— Та вже не знаю, як воно й вийшло, що живі zostалися. Били нас усіх вряд і прикладами, і ногами, і нагайками; як кому, то й зуби повибивали, і голови попрова-

лювали; а далі запалили з усіх боків; вигнали, який був скот; що могли хліба забрать, вивезли; ще й чоловіка з п'ятнадцять у залог взяли: як значить, знов, щось таке, то їх стрілять будуть... Отакечки ми з німцем билися...

(Записано од селянина с. Єрки
на Звиногородщині 1924 р.).

Таких оповідань, як от вищенаведене, можна записати на Україні безліч. Жахом віє від цих переказів, але-ж чи не вийде ще важчеє на вражіння оце оповідання, що його я записав од нещасливої дівчини в міст. Дубовичах на Чернігівщині. Цю дівчину, ще й тепер дуже гарну на вроду, згвалтували п'яні гетьманські посіпаки та й заразили страшною венеричною хворобою:

Защо мене господь наказав? Шо я винна? Якої біди витерпіла, якого стиду! Постріляли отих гадів, та ще мало. Коли-б моя воля на них була, на куски рвала-б, кігтями драпала за мов безголів'я. Всю жисть, прокляті, спортили.

— А може ви й сами були винні?

— Ой, пробочку¹⁾, всі з мене гидують, то й ви ще смієтеся! Шо я винна! — шо на світі жила! Я чесного роду, мати за мною, як за оком дивилися... Та це-ж мене гайдамаки зобидили, як ще німець був. Німець сам у Шостці стояв, бо там усякий припас його був, а до нас, як наші люди проти німця колотити зачали, гайдамаки (що в шапках таких ходили) прийшли, та по всіх хатах близько школи стали, такого їх там було!.. Шо вони тільки виробляли! Хто винний, хто й ні — били, одному чоловіку дак пальці порубали. А у кого гвинтовки знайшли, або якесь добро з икономії — то на смерть забили, ще й хати попалили й усе чисто заграбили. А ввечері понапиваються, та давай людей розбивати, та стріляти, та для сміху шибки бити. А шоб дівку яку злапали, то вже й край! старих бабів не минали!.. Я і з хати боялась виходити, дарма шо аж тут наша хата, боялася страх, шоб чого, часом, не вийшло. Та ось, бачите, не вбереглася!.. Бідна моя та нещаслива доля!.. Послали мене мати до тітки, а я, наче душа знала, все просяся та боюся; а мати розсердилась, лаяти почали: „Де там, в бісової матері, ті москалі візьмуться!.. Йди круга — то ніякий біс тебе не побачить!“ Біжу я та все городами. На левади перебігла, а як до лісу доскочила, то аж зомліла: — проти мене трое москалів іде. Та п'яні всі такі, шо аж хитаються, та кричать, щось співають. Я хотіла вже тікача давати, та не встигла, бо дуже близько були. Я прожогом коло них. А один, як схопився, та до мене: „Шо-ж ви, баршнина, тікаєте — нашого брата обминаєте? Ми тоже люди почище ваших парубков будем!“ А другий і собі кинувся та кричить: „Тяні йїо на освідетільствуваніє!“ Я так біжу, шо аж ніг під собою не чую, підбігла до городу та через варїю (загорожу) — циб, а спідниця за кіл зачепилася, — тут уже я й пам'ять загубила. Підскачили вони до мене, схопили та на землю валять, а я б'юся, аж зубами кусаю, а далі давай кричати: „Пробочку! Рятуйте, хто в бога вірує!“. То один чоловік якийсь кинувся до мене рятувати, а той розбишака як стрільне, то той забіг безвісти. Я вже й кричу, я вже просяю, а вони, як показалися, аж захльобуються: „Нічаво, всьо одно замуж вийдіш“... Тільки шо живу мене до дому люди принесли, бо той чоловік, шо все лихо бачив, людей привів, та вже мене тіки без пам'яти найшли, а їх і сліду не було... Опісля того я більш місяця в себе не приходила — горіла вся та кидалася; вже думали, шо й дуба дам. Та-ж бачите, жива осталася, на своє безголів'я“... (м. Дубовичі на Чернігівщині, Глухівської округи. Записано 1922 р.).

¹⁾ Пробі, пробу або пробочку — вживають на Чернігівщині замість гвалт або рятуйте!, але-ж слова ці так увійшли в мову, шо їх уживають раз-у-раз і в інших розуміннях, як ой, лишенько, або-що.

III.

Решту оповідань подаю з тяжких для нашого селянства часів денікінської навали. Ось вони:

— А що ми лиха набралися, як совет з белими бивсь коло нас! Красні по цей бік, а деніки по той. Та цілий божий день тіки — бух та бух, а кулі дз-дз... — Не виїти тобі, не виїхати, — того й диви, що хату розіб'є, або на смерть уб'є. Та ще наскокують то ті, то ці; западають кого, зловлять, та й тягають, щоб показувати, де хто стоїть, або окопи копай, а ні — то з підводою аж до чорта в зуби заженуть. Розбіглися наші люди, хто куди бачив, і хазяйствечко покидали... А я все собі думаю: — зостануся: що буде, чи так вік старців водити, чи тут пропадуть... а таки пропаду коло хати, бо цілий вік на неї стягався.

Раз якось цілу ніч гупали, та так, що земля ходором ходила, а шибки тіки дзень-дзень та й вискокують. Та що казати — хати хиталися!... Я аж у льох із страху заліз, а вранці, як ушухло, чую, корова реве, аж розлягається... Виліз я скотину наглянути, аж чую щось тупоче і наче співає. Висунув я голову за тин, аж то душ сто красних їде (воно й не красні, а деніки — охвіщери тії, тіки що палети поскидані і червоні стрічки начепляні. Та як його знати?—надів палет — белий, зняв — то вже й комуна зробився!..) Як уздріли мене, то двоє й підскачили: „Где тут наші красніе стоять, дед?“, а я не змекетив, що це деніки, та й кажу: „А бог їх святий знає! Тут усе ті сукини сини деніки-бели товчуться та жили з людей вимотують“. А тут почали люди збиратися та й собі у разговор мішаються. „Так што, дед, не любіш белих?“ допитується мене старший, та так пильно дивиться; а я й тут дурна башка, не поняв, до чого воно йдеться, да й так до нього: „Ми люди безпартейні, нам усе їдно хто царствувати буде, аби порядок був, щоб нас не займали, а то як тих білих любити — хай їх чорти люблять (лайка), як вони народ мучать!“... Допекли нам ті деніки, то добре їх чистити почав; а тут як на гріх ще й баби повиходили, а ви-ж знаєте, які наші дурні баби... Як зачали, як зачали: — тут і болячки, тут і чирячки, і чорти в печінки і щоб грім побив, і лихо на чорній дорозі. А вони, падлюки, те все слухають і аж на лиці міняться. Разом як схопляться, як візьмуть нас в нагаї, як візьмуть в нагаї... Наче звірі поробилися — по чому здря б'ють, і кіньми топчуть і не дивляться. Мене як узали вдвох в нагаї, то аж шкура порепалася і м'ясо шматками взялося: — на котлет збили, так що з місяць ні систи, ні лягти не міг, — все на печі качався. Збили всіх так, як стерво. Народ уже тікати, а вони кіньми женуть та луплять, та луплять: — як звизне сукин син, то аж кров юшить. „От мі вам дадім камунію! Бей їх, жидовських наймітов! Мі з вас шкуру живих (лайка) поспускаюм! Стреляй їх! Палі хати!“ та давай по хатах нишпорити, що западе тягне, а чого не бере, так трощить... Далі давай наших до-купи нагаями зганяти. Я й похолов увесь, — постріляють, сукини сини! Давай ми їх просити, давай у ноги падати та руки цілувати, а вони тіки знай б'ють та в матір гнуть. „Постреляем, штоб і кореня не біло!“ Глядь, аж уже й скотину з хлівів виганяють, а далі й хата Іванова занялася... Народ плаче та кричить, баби то аж волосся на собі деруть та руки ломлять, та й мужики на смерть полякалися, аж руки до-гори знимають та просять, а що діти, то аж серце рвалося на них дивитися.. Що робилося, страх — світопреставленіе! Вже ніхто й живий не думав бути. Аж разом знялася стрілянина в лісі, та все ближче і ближче, а далі біжать їхні на коня та кричать: „Тікай братва! Красніе йдуть!“ Як учули вони такє, то й за нас забулися — на коней та гайда! Як дим звіялись... А ми вже й не знаємо, чи живі чи мертві, вже як товариші вскочили, то аж тоді в себе прийшли. Такого лиха та страху набралися! Не іначе як бог врятував... (Село Романівка, на Київщині бл. Ірпеня Записано 1924 р.).

— „А як до мене козак п'яний в хату вліз... Та такий п'яний, шо я й зроду віку не бачила. Лізе, за двері держиться та кричить, та лається в батька-матір, аж слухати страх. „Давай есть, старая курва! Мі вам дадім! Мі вам покажім!“ Я до нього кланяється та просити: „сїдай, дядечку-служивий, — їж на здоров'ячко... Хіба нам жалько? Не лайтеся, дядечку, — ми-ж вам нічого не зробили!“ а він ще гірш, а він ще гірш. Довела

я його до столу, на лаву посадила та на стіл молока та сметану ставлю; а він як побачив, що я йому сметану даю, як закричить! як ударить, то сметана аж до дверей розлілася: „Ти мене што, старая курва, молоком кішки заліваєш? Сама пей!“ та як шпурне в мене глечиком, аж в стіну влип. „Водкі давай! Куріцу реж!“ — „Ой матінко! Та де-ж у мене тая водка? Я її зроду-віку не бачила“. — „Врьош, сволоч, — сама водку делавш! Врьош, есть водка! я тібе докажу, што есть!“ та давай в шибки чим попав шпурлять. Я йому в ноги, а він мене як штурхне в груди, вхопив рогача і давай по горшках та по іконах бити. Вискочила я на вулицю та давай не своїм голосом кричати та волосся рвати. Збіглися люди, кожен кричить, а до хати ніхто не йде, — бояться... всякому життя дорога. Чую шось гупа — я прожогом у хату, аж він скриню розбиває. Я до нього просити, а сама норовлю за руки схопить, то він мене як звизне в морду, аж свічки засвітилися. а сам усе з скрині викида. Дух міні забило, останнє-ж забере, не буде в чому до церкви божеї вийти... Де тая й сила взялася? Як кинулась я на нього, да так він і покотився навznak, а я держу його й сама не знаю... Аж ускокує моя дівка в хату та кричить, та плаче, злякалась аж труситься, та до мене — „Ой матінко-голубонько, не займайте! Хай бере — не займайте! він-же вас на смерть уб'є!“ А той проклятий, як побачив дівку, як кинеться, я покотилась, а він до неї: „А красотка!“, вхопив та й на лаву валить, а вона злякалась та вже й не тямить... Серце в мене кров'ю обіллялося, як я таке побачила, — загубить дівку... Вхопила я коцюбу та як вдару його по руках, а моя дівка як рванеться то й спідниця розірвалася, а вона тьоку, — да з хати... Зробивсь він як звір. Піна з рота тече, вже не кричить, а хропе тіки. Звалив мене та й дере все.., я репетую на весь голос, а він дере — геть голуоставив, а я не даюся — і кусаю і драпаю. П'яний він в дошку був: — зробити, нічого не зробив, а тіки геть чисто подрапав усе, а я аж голос од крику втратила... Не витерпіли люди, кинулися в хату, звалили його, звязали, а він тільки рветься та лається, аж хропе, а піна з рота так і юшить... Я кинулась на нього, як була, й сором забула. Нічого вже не тямлю, тіки б'ю та кричу... — Насилу вже мене одтягли, а то-б на смерть його проклятого забила-б (Село Жуляни бл. Київ. Записано 1923 р.). —

— „Не, едять його мухи, — теперички нікуди не піду¹⁾. Хай хоч золотом обсыпають, дак не піду! Он дивіть — голова сива, а я ще всіх сорок не маю.

— Що-ж із вами сталося?

Це бачите що: як у нас савет настав, дак на селі таке діло завелося — хто нічого не мав, той у комнізам пишеться. Давали комнізамам трохи земельки, а як кому то й коровчину: у багатого зуплять да дадуть. Ще-ж і до волости (теперички сільрадою звуть) вибирати з багатчих заказано, самих неімущих, значить, потребувалось. Я, знаєте, і тепер бідний чоловік, а тоді дак нічого, сказати, зовсім не мав. Тіки з німецького півна вернувся. То ото й називають мене і ще двох хлопців (нічогенькі собі були, теж розвигії, бо на хронті були, дак уже знають що й як). Ми не хотіли, бо знаєте, яке время було, а люди наші таки на своєму поставили. Почали ми діла ворочати. Сьогодні нас поставили, а за місяць уже й добровольці прийшли. Як прийшли, дак перве діло давай оружжа да комуніста шукать. Шукали, шукали, усе дочиста перевернули, а знайшли бісового батька. Звісно, народ напуганий, то вже хто й мав, дак так заховирив, що й з чортами не найдеш; а комуніста того у нас тіки, сказати, й бачили, коли який з Київта приїде. Лупцювали народ сукини сини здорово, а коли нет, дак і нет, — з тим-би може й поїхали. Коли якась падлюка доказала на нас, що ми, значить, в камуні були, оружжа ховали і народу притіснення делали. Іван як зачув, що таке діло, та як чкурнув, то тіки й бачили; а нас з Остапом одразу злапали. Перве діло давай нас лупити та випитувати, де ми оружжа ховали. Ми все просимо, щоб пустили, бо ми нічого не знаємо, і в камуні не були, а тіки отечеству служили, кров свою проливали, що ми за таке діло, як на нас кажуть, і сліхом не сліхали. Я й божився й землю їв, що ми тіки у волості були, як нас народ поставив. Нічого не помагає, аж казяться: „Растрвляєм, туди вашу мать! Шкуру спустім, жидовскія морди!“ І били і мучили, а ми-ж таки, як ти господи

¹⁾ На виборні посади в селі (М. Л).

бачиш, нічого не знаєм! то, звісно, на своєму стоїмо, да тіки просимо. Не помагає, хоч умри. — Давай вони вгору стріляти, а як бачать, що ми нічого не кажемо, взяли вони вірвовку, пов'язали руки назад, за сідло мотузом зачепили і вїй! Біжу я за конем, а вже й душі не чую. Бачу вже, до чого воно йдеться. Аж ноги підгинаються з переляку... Разів з п'ять я на землю падав, а Остап дак той зовсім за конем волочється. Що я впаду, дак вони коней нагаями та як поженуть, а задні нас по чому здря періщать. Ех народ-народ! Сволочі, а не люди! нас так мучать, як босяків послідніх, а народ бачить таке, та ще й сміється: „От-де началство христять!“ Тягнуть нас та все кричать: „Камунію заводілі! Думали, будеть вам царство і государство! Ми вам дадім царство!“ Притягли нас за село, повалили на землю, а старший їхній як прискочить, як закричить: „Так ві скажите, де оружжя, ілі нет? Последній раз у вас спрашівваю, сволочі!“ А я вже нічого не понимаю, — башка заморочилась, а в очах аж темно. Остап дак той вже лежить ані двигнецца, як пеньок зробився, — вони його ногами в боки топчуть, а він ні телень... „Ваше вісоке превосходітельство! Отець родной, у міне жїна і діти! Не вбивайте мене — я вас повік не забуду! Я цару і отечеству служив — кров з німцем пролива! Нам нічого не звесно — це на нас вороги набрехали! Нема в нас нічого, хай мене грім поб'є, як хоч ніж який знайдеться! Не вбивайте, — заставте Христа-бога молити!“ — „Вр'юш, скатїна! Ти міне не обманїш!“ Та вихопив шаблю наголо і замахнувся, а його унтір-охвіцер підскочив, та й задержує: „Ну єго к (лайка) с ево оружїем! Пускай дєньог дайоть!“ Підскочив до мене та ногою в морду: „Дадїш дєнїг — живой останїсся, а так убїюм как собаку!“ — „Батечку мїй, я тіки з німецького плену прийшов, сорочки не маю!“ — „А кто у вас тут с дєньгой, скажїш?!“ — „Не знаю! їй-богу не знаю, я ні з ким не водився — недавно вернувся“... Він і не дослухав: „Ах ти, скатїна, такий! Дак ми-ж тібе!“ Як підскочив до мене знову охвіцер! я на ноги схопився, а він шашкою мене вдарити цілить. Як воно було, не знаю, тіки знаю, що я його за ногу вхопив, цілую, а сам до коня тулюся: що він шашкою хвисне — я до коня, кїнь злякається та й одскокне, так що нїяк він мене не попаде. Далі як ухопив рївольвера, та мене по голові зверху ручкою, а унтір ще й прикладом зверху... Так я й покотився як сніп...

Кажуть люди, що мене без пам'ятї знайшли, вже ховати хотїли. Тїки бабка наша як побачила, то сказала, що я ще не мертвий, і од смерти мене виходила, бо ті, окаянні, ще й постріляли мене в двох мїстах. І ото, ви думаєте, їм оружжя було нужне? Їм тіки придратись нада, щоб народ грабїть! Казали люди, що як з нами впорались, то на дєсять возів добра і продукту натаскали з нашого села... От сволочї!.. це, їдять його мухи, добра „добра армія“!..

(Записано від селянина із села Скиток, що близько
Боярки, у Києві 1923 року).

УКРАЇНЬСЬКА ПОПУЛЯРНА ПІСНЯ В ВЕЛИКОРУСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ У ЗАПИСІ 1891 Р.

Всім відомо, що серед українського люду добре поширилася великоруська пісня, особливо „салдацька“ та „заробітчанська“. Виразно констатувати цей факт можна що-найменше з часів Миколи І. Звичайно, що в українських устах „салдацька“ або „заробітчанська“ пісня сильно переробляється в дусі української фонетики, рівночасно не одкидаючи і багатьох великоруських слідів. Із того всього виходить в ній дуже несмачний жаргон. Тую „порчу украинскихъ народныхъ пѣсень“ старі наші етнографи сумно зазначали не раз.

Та, здається, ніхто з етнографів не постарався уважно спинитися на іншому явищі: адже-ж і наші українські популярні пісні так само, ще й до того густою масою, переходять до фольклору великоруського, з аналогічними наслідками, тобто в дуже несмачному українсько-великоруському жаргоні. І це явище, очевидячки, можна було-б називати „порчею великорусскихъ пѣсень“.

Наплив української пісні до Великої Росії сильний був ще й у XVIII столітті—через українські капели російських вельмож. На це була мода. Приміром, фаворит імператриці Катерини II Потьомкін (з козацьким прізвищем „Грицько Нечоса“) дуже любив слухати в своєму Петербурзі хорове виконання української пісні: „На бережку близь ставка, на дощечці край млинка, хвартух прала дівчина“. Про братів Розумовських, українців родом (що один із них, голосистий, навіть і кар'єру собі почасті через співання зробив) можна довго й не розводитися: вони українську пісню в Росії аж надто спопуляризували. Знов вже й після них, вже й у першій четвертині XIX в., все етнографічно-українське тишилося в російських столицях великою прихильністю, — і це зазначив Гоголь, коли, опинившись в Петербурзі, писав на Україну: „Тутъ въ Петербургѣ мода на все малороссійское“. В XIX ст. широко в Великої Росії розповсюджувалася українська пісня ще й через сцену. В усяких „увеселительныхъ садахъ“ на одкритих сценах, а взимку на таких самих сценах концертних, обов'язково фігурував серед інших „развлеченій“ для російської широкої публіки традиційний „малороссійский хоръ“ (звичайно в парі з гопаком); почасті воно й досі так ведеться. І наші мандрівні українські театральні товариства, із своїм улюбленим пісенним репертуаром, теж дуже багато допомогли широкому популяризуванню

нашої української пісні серед великорусів. Бо куди-куди антрепренери Гаркуни-Задунайські не заїздили! в яких Чухломах, Єлатьмах, Алатирях та Весьєгонських вони не бували!... А вжеж салдатчина теж не перестає грати ролю в розповсюдженні української пісні в Великорусі. Ми-ж знаємо, що цілі полки українських рекрутів розташовувано чи то в столицях Росії, чи десь у глухій провінції; а куди йде наш українець, то він несе з собою і свою українську пісню.

Варто-б нашим етнографам переглянути друківані російські збірники пісень, щоб повиловлювати з них наші українські („малоросійськія“) пісні, перероблені вже на особливий жаргон, „русско-малоросійського“ типу. А я, поки-що, подам тут один запис, зроблений недалеко од Москви 1891 р., у Рузьському повіті Московської губернії, з уст місцевої селянки (звичайно, щирої великоруски), що якийсь час була наймичкувала в Москві¹⁾:

В нас под гаєм, гаєм
 Гаєм зелененько.
 Там ора́ла дѣвчо́ночка
 Ва́ликом черне́ньким.
 Ора́ла, ора́ла —
 На́чала гука́ти.
 Нанима́ла моска́лика
 На скрипку играти́.
 Моска́лик игра́е,
 Брови́ми морга́е.
 А шут е́го ба́тька зна́е,
 Чего́ он морга́ет!
 Брови́ е́го чо́рны,
 Я на них же́нюся,
 Ско́ро я возьму́ Мару́сю
 За то уто́плюся.
 Не топісь, козаче,
 Ты ду́шу загубишь.
 Возьме́ть се́рдце — обвѣнча́йся
 За что́ вѣрно любишь.
 Вѣрно ты любишь,
 Кара́й меня́ Боже,
 Буду цѣловати
 Пока́мѣст я мо́жу.
 Но я цѣловался,
 Но я миловался,
 Нас во саду соловейка
 Рано щекотала.
 В саду соловейка
 Щеко́чет раненько.
 А мой милый на улицѣ,
 Но миѣ веселенько.

¹⁾ Цього запису знайшов я, впорядковуючи цінний архів акад. А. Е. Кримського, зданий до Української Академії Наук. Запис зроблено рукою самого А. Кримського, що був тоді (1891) ще студентом-орієнталістом. Не змінюю в його правописі ані їдної букви.

До цього запису додано рукою А. Кримського примітку: „Буква *г* читається тут скрізь як *г*, буква *е* читається як *є*“. Думаю, варто було-б додати, що й ненаголошена буква *о* читається тут, як *а*, бо запис зроблено з уст найщирішої московки. Таким чином нашими українськими літерами довелось-б цю пісню записати більше-менше ось як:

В нас пад гаєм, гаєм
 Гаєм зелененька.
 Там арала девчбначка
 Вáлікам черненькім.
 Арала, арала —
 Нáчала гукáті
 Нанімáла маскáліка
 На скріпку іграті.
 Маскáлік іграв,
 Бравямі маргає.
 А шут євó батька знає,
 Чєво он маргаєт!
 Брóві єво чóрни,
 Я на нїх жєнїюся.
 Скóра я вазьму Марўсю,
 За то утаплюся.
 Нє тапісь, казачє,
 Ти дўшу загўбішь.
 Вазьмóть сєрцє — абвєнчáйся,
 За что вєрна любїшь.
 Вєрна ти любїшь,
 Карай мєня Божє.
 Буду цєлаваті,
 Пакамєст я можу.
 Но я цєлавалєся,
 Но я мїлавалєся,
 Нас во саду салавсїка
 Рана щєкатала.
 В саду салавєйка
 Щєкочєт ранєнька,
 А мой мїлай на улїцє,
 Но мнє вєсєлєнька.

[Можна було-б для кращої точности, в дусі знов-таки московського акання, віддати тут ненаголошене *є* через *і*, а не через *е*, наприклад написати не „зелененька“, ба „зіліненька“; але того я вже не захтів тут робити].

Д Е Щ О Ё.

	стор.
1) Богатир Ілля Муромець в старій українській казці	3—11
2) Звістки про турецьке „бегадурство“ та про Україну й Східню Европу 1-шої полов. XVI в. у Француза Гільйома Постеля	12—19
3) Вірша про Кирика, як антиправославний, уніятський витвір	20--41
4) Збірка подільських казок 1850—1860-их рр. волосного писаря Ди- мінського	42—54
5) Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі	55—60
6) Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні	61—68
7) Українська популярна пісня в великоруському фольклорі у записі 1891 р.	69-- 71
